

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH

ISTANBUL

universalconference.us

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH

Volume 03, Issue 01, 2026 (31-JANUARY)

Editor in Chief

Dr. Rajeet Ojha - Interdisciplinary Research in Basic Sciences, Jamia Millia Islamia, New Delhi -110025, India

Editorial Team

Sunita Sarawagi - Indian Institute of Technology Bombay, Mumbai, India.

Dr Manjunatha LH - Professor, REVA University, INDIA

Asish Bera - Edge Hill University, UK, BITS Pilani, India

Dr Sunildro LS Akoijam - Assistant Professor of Management, North Eastern Hill University, India

Madan Mohan Singh - Professor of Mathematics, North-Eastern Hill University, Shillong, India

Dr. Anupam Singh - Associate Professor-CSE, Graphic Era Hill University Dehradun, India

Dr. Sargam Bahl Walia - School of Management, Graphic Era Hill University, Dehradun, Uttarakhand, India

Narayan Pradhan - Indian Association for the Cultivation of Science

Ashok Kumar - Kumar Associate Professor E&CE National Institute of Technology. Hamirpur, India.

Anjali Pal - Department of Civil Engineering, Indian Institute of Technology Kharagpur - 721302, India.

Rajnish Joshi - Professor of Medicine, All India Institute of Medical Sciences, Bhopal, India

Mukul Kumar - IIT Mumbai (India); Meijo University (Japan); HEG Ltd. (India)

Prof. Kuruvilla Joseph - Indian Institute of Space Science and Technology (IIST)

Prof. Yogesh C. Sharma - D.Sc., FRSC, FBRs, FIAPS, FISEES, Department of Chemistry, Indian Institute of Technology

Professor Indra Mani Mishra - Indian Institute of Technology (Indian School of Mines), Dhanbad; Formerly at India

O‘TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA LISONIY BIRLIKLARNING NUTQIY VOQELANISHI

*To‘xtayeva Elnora,
Axborot texnologiyalari va menejment universiteti 1-kurs magistranti*

Annotasiya. Ushbu maqolada lisoniy birliklar va ularning turlari, shuningdek, nutqda voqelanishi haqida ma’lumot berilgan. Mavzu yuzasidan O‘tkir Hoshimovning asarlari tahlilga tortilgan. Yozuvchining tilshunoslik bilan bog‘liq mahorati nutq jarayonida yuzaga chiqqan.

Kalit so‘zlar: *lison, nutq, lisoniy birliklar, fonema, morfema, so‘z, so‘z birik,asi, gap, matn, fonetik, morfemik, sintaktik.*

Tilshunoslikda til va nutq dixtonimiyasi uzoq davrlardan beri olimlarning diqqat markazida bo‘lib kelgan. Har ikki hodisani bir-biridan farqlash muhim masalalaridan biridir. Shved olimi Ferdinand de Sossyur tilni shaxmat o‘yiniga, nutqni esa o‘yin jarayoniga o‘xshatgan. Til – umumiy, mohiyat, imkoniyat va sababdir. Tilni xalq yaratadi va uning umri xalq umridek uzoq. Nutq – xususiy, hodisa, voqelik va oqibat. Nutq til birliklarining og‘zaki va yozma shaklda namoyon bo‘lishidir.

Bizga ma’lumki, til so‘zi “lison” atamasi bilan ham ataladi. (Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” asari ham “Qush tili” degan ma’noni anglatadi). Shunga ko‘ra, tilga oid birliklarni lisoniy birliklar deb o‘rganiladi. Ular og‘zaki va yozma nutq jarayonida yuzaga chiqadi va voqelanadi. Lisoniy birliklarning voqelanishi – bu til tizimidagi birliklarning nutqda real shaklda namoyon bo‘lish jarayonidir. Til – bu imkoniyatlar tizimi (lison), nutq esa — shu imkoniyatlarning voqelangan, ya’ni amalda ishlatilgan shaklidir. Til va nutq birliklarini aniqroq ifodalash uchun jadval ko‘rinishida tahlil qilamiz:

Til (Lison) va lisoniy birliklar	Nutq va nutqiy birliklar
Umumiylik, mohiyat, imkoniyat, sabab, abstrakt,	Xususiylik, hodisa, voqelik, oqibat, amaliy ko‘rinish, konkret, individual
Uzoq yashovchi barqaror hodisa	Tez unutiladigan o‘zgaruvchan hodisa
Fonema	Tovush
Morfema	Qo‘shimcha
Leksema	So‘z
Qolip	So‘z birikmasi, gap va matn

Misol tariqasida, til tizimida “kitob” degan soʻz mavjud (bu — lisoniy birlik), ammo kimdir “*Men kitob oʻqiyapman*” desa, bu soʻz voqelandi, yaʼni nutqda qoʻllanildi.

Lisoniy birliklarning voqelanishi – bu til birliklarining nutqda hayotga tatbiq etilishi, ularning real ishlatilish holatidir. Ushbu mavzu yuzasidan taniqli yozuvchi Oʻtkir Hoshimovning asarlaridagi lisoniy birliklarning voqelanishiga eʼtibor qaratamiz. Oʻtkir Hoshimov oʻzbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri boʻlib, nasriy asarlari orqali insoniy fazilatlar, ijtimoiy hayot, axloq va vijdon masalalarini chuqur yoritgan yozuvchidir. Uning nasriy merosi roman, qissa, hikoya va esselarni oʻz ichiga oladi.

Yozuvchining “Ikki eshik orasi”, “Dunyoning ishlari”, “Tushda kechgan umrlar” singari romanlari oʻzbek xalqining hayotini, inson ruhiyati va taqdirini teran ifodalashi bilan ajralib turadi. Bu asarlarda real hayot manzaralari, xalqona tilda yozilgan samimiy dialoglar va chuqur falsafiy mushohadalar uygʻunlashgan. Oʻtkir Hoshimovning hikoya va esselari — “Bahor qaytmaydi”, “Daftar hoshiyasidagi bitiklar”, “Nur borki, soya bor” kabi asarlari — oʻzbek xalqining milliy ruhini, mehr-oqibat, sadoqat va halollik kabi qadriyatlarni targʻib etadi.

Yozuvchining nasriy uslubi soddaligi, xalqona iboralar bilan boyligi va hayotiy haqiqatlarni samimiy aks ettirishi bilan oʻziga xosdir. Oʻtkir Hoshimov nasri oʻzbek tili va milliy tafakkur boyligini ifodalovchi eng yuksak namunalar qatoriga kiradi.

Lisoniy birliklarning nutqda voqelanishida tahlil uchun adibning “Dunyoning ishlari” asarini oldik. Oʻtkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asari tili lisoniy birliklarning voqelanishini boy va tabiiy tarzda koʻrsatadi. Bu asarda til (lison)dagi birliklar nutqda (voqelanishda) jonlanadi — yozuvchi ularni real, hissiy, obrazli ifoda vositasiga aylantiradi. “Dunyoning ishlari” asarida lisoniy birliklar fonemadan tortib matngacha toʻliq voqelanadi. Oʻtkir Hoshimov ularni xalq tili, ogʻzaki nutq va badiiy ifoda orqali jonli hayotga tatbiq etgan.

Lisoniy birliklarning voqelanishini dastlab darajalarga boʻlib olamiz:

1. Fonetik darajadagi voqelanish;
2. Leksik darajadagi voqelanish;
3. Morfemik darajadagi voqelanish;
4. Sintaktik darajadagi voqelanish;

1. Fonetik darajadagi voqelanishda fonemalar real nutqdagi shaklda voqelanadi. Yozuvchi xalq tilidagi tovushlarni, sheva ohanglarini aynan saqlab yozadi. Bunda fonemalar emotsional, ogʻzaki ohangda voqelangani. Asardab baʼzi misollarni koʻrib chiqamiz:

- *Oyi, cho'pchak aytib bering,*
- *Uxla bolam, charchaganman.*
- *Ayta qoli-i-ing"*

Bu o'rinda i fonemasining takror yozilishi, bola nutqiga cho'ziqlik berishi biulan birga, yalinish, iltimos ohanglarini ham qo'shgan. "Ha-a-a. Bundoq demaysizmi?" a fonemasining bu o'rinda takrorlanishi yodga tushirish, eslash ma'nolarini ifodalaydi. Bunday ko'rsatish olmoshining *bundoq* degan xalq nutqidagi shakli ishlatilgan.

"Siz yaxshisiz-a?", "Akam yomon-a?", "Adham jinni-a?" kabi nutqiy jumlalarda a fonemasi nafaqat tovush, balki so'roq-taajjub yuklamasi hamdir. Bola nutqiga so'rash va erkalanih ohangini ham yuklagan. Yoki : "Mahmud bukning uylari qaysi, o'rgilay?" gapida bukri so'zi bukur ko'rinishida qo'llangan. Tovush jihatidan farqlangan. So'zning xalq tilidagi variantini qo'llash, so'zlovchining sodda va samimiyligini ham ko'rsatadi. "Oyi obkashniyam ayting" jumlasida ham yuklamasi so'zga tovush almashishi bilan qo'shib yozilgan. Bunda h fonemasi y toshuvi shaklida qo'llangan.

Fonemani ortiqcha qo'llanishiga Shayx degan obraz nutqidagi so'zlar misol bo'ladi: "Hodzir", "qidz", "nodzik", "o'dziga", "tsekin". Bunday ortish hodisasi qahramon nutqidagi nuqsonni ham ko'rsatib beradi.

2. Morfemik darajadagi voqelanishda qo'shimchalar so'z yasash va ma'no o'zgartirish vositasi sifatida ishlatiladi. Adib morfemalarni qo'llash jarayonida shaxsiy va hissiy ma'nolarni ham voqelantirgan.

"Poshsha oyimlarni ko'rgani keldim" – bu yerda –lar ko'plik shakli hurmat ma'nosida; "Chillak o'yinining shafqatsizroq bir qoidasi bor..." – bu o'rinda –roq qo'shimchasi sifatning qiyosiy daraja ma'nosidan tashqari "kuchsizlanish", "zaiflashtirish" ma'nolarini ham yuzaga chiqargan,

"- Nima bo'ldi o'zi, ovsinjon?" – gapdagi –jon morfemasi erkalash va hurmat ma'nosida voqelanganiga guvoh bo'amiz.

3. Leksik darajadagi voqelanishda so'zlar oddiy lug'aviy ma'noda emas, badiiy kontekstda jonlanadi. Qissada qo'llangan leksik birliklardan ayrimlarini misol keltiramiz:

"Dunyoning ishlari shu ekan iloj qancha?" → "ishlar" — hayot, sinovlar ma'nosida voqelangan.

"Bahoga uch oyoqli velosiped, Baxtiga ko'ylak" – jumlasida Bahodir va Baxtiyor ismlari qisqartirilgan ko'rinishda qo'llangan. "Mavlu hech qo'ymadi-da bolam..." gapida ham Mavluda leksemasi Mavlu ko'rinishida kelgan.

“Poshsha, dardini bergan ...davosiniyam beradi” Yoshi katta ayolga hurmatni ifodalash uchun ham *poshsha* soʻzi tanlangan.

“Issiq manoj, issiq manoj obering” Ushbu jumla yosh bola nutqidagi “monoj” ruscha morojniy soʻzining bola tilidagi koʻrinishidir.

“Odamlar yaxshi boʻlishga harakat qiladi, lekin dunyo oʻzgaradi.” → “yaxshi” — ijobiy fazilat maʼnosida qoʻllangan.

Bu holatda soʻzlar yangi, konnotativ maʼnoda voqelangan.

4. Sintaktik darajadagi voqelanishda soʻz birikmalari va gaplar nutqda tabiiy, xalqona ohang bilan ishlatilgan.

Misollar:

“Butun sinfga, butun maktabga eshittirib hayqirgim kelardi” Butun soʻzi ikki soʻz birikmaning tobe qismi sifatida qoʻllangan va taʼkidlash maʼnosini kuchaytirgan.

“Hayot — daryo, inson esa qayiq.” → metaforik ifoda orqali obrazli nutq.

“Men onamni sogʻindim, juda sogʻindim.” → takror hissiy taʼsirni kuchaytirgan.

Bu sintaktik birliklarning badiiy va emotsional voqelanishidir.

Xullas, Oʻtkir Hoshimovning soʻz qoʻllash mahorati va lisoniy birliklarni tanlab ishlata olishi yozgan asarlariga tabiiylik, qahramonlariga samimiylik bahsh eta olgan. Shuning uchun ham barcha asarlari kitobxonlar qalbidan joy olib ulgurgan. Birgina maqola bilan adibning lisoniy birliklarni qoʻllash borasidagi mahoratini ochib berib boʻlmaydi. Ushbu mavzuni kelgusi tadqiqotlarimizda batafsilroq yoritishga harakat qilamiz.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Hoshimov Oʻ. Dunyoning ishlari. – Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 2018. – 320 b.
2. Karimov N. Oʻtkir Hoshimov ijodining badiiy xususiyatlari. – Toshkent: Oʻzbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019. – 140 b.
3. Qoʻchqorov A. Til va uslub masalalari. – Toshkent: “Fan”, 2003. – 180 b.
4. Joʻraeva M. Badiiy matnda til va nutq munosabati. – Toshkent: “Universitet”, 2011. – 160 b.
5. Gʻulomov A. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: “Oʻzbekiston”, 2005. – 220 b.
6. Mahmudov N. Til va nutq nazariyasi. – Toshkent: “Fan”, 2012. – 210 b.
7. Tursunov U., Shirinov K., Yoʻldoshev M. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent: “Oʻqituvchi”, 2009. – 300 b.
8. Rahmatullayev Sh. Oʻzbek tilining izohli frazeologik lugʻati. – Toshkent: “Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2006. – 480 b.

9. G‘afurova D. O‘tkir Hoshimov asarlarida xalq tili unsurlarining qo‘llanishi. // Filologiya masalalari jurnali, 2020, №3. – B. 45–52.
10. Raximova N. “Dunyoning ishlari” romanida nutq madaniyati va xalqona iboralar. // O‘zbek tili va adabiyoti, 2021, №5. – B. 60–67.
11. Abdullayeva S. O‘tkir Hoshimov asarlarida lisoniy birliklarning badiiy vazifasi. // Tilshunoslik tadqiqotlari, 2022, №2. – B. 72–80.

DISORDERS OF PHYSICAL AND SEXUAL DEVELOPMENT IN ADOLESCENT GIRLS LIVING IN FERGANA REGION

Rakhmatova Nodirakhon

1st year master's student, Department of Endocrinology, Fergana Institute of Public Health

Abstract. This article synthesizes key linguistic and clinical definitions, outlines practical diagnostic pathways suitable for primary care and school health services, and proposes prevention priorities for the Fergana context: early identification through school-based screening, menstrual health education, nutrition interventions targeting iron and iodine sufficiency, and timely referral for endocrine and gynecologic evaluation.

Keywords: adolescence, puberty, menstrual disorders, delayed puberty, anaemia, iodine deficiency.

INTRODUCTION

Physical and sexual development in adolescent girls is not merely a biological “timer” that switches on automatically; it is a complex process regulated by neuroendocrine signaling, energy balance, micronutrient status, psychosocial conditions, and chronic or acute disease. When that system is disrupted, the consequences extend far beyond appearance or “late blooming.” Delayed puberty can signal constitutional delay, chronic undernutrition, thyroid disease, or central hypogonadism; precocious puberty can reflect central activation, peripheral hormone exposure, or, rarely, tumors; menstrual dysfunction may be the earliest visible marker of endocrine-metabolic imbalance, bleeding disorders, infection, or stress-related hypothalamic suppression [1].

MAIN PART

A clinically useful starting point is to define what counts as “disordered” development. Delayed puberty in girls is commonly operationalized as absence of breast development by an age substantially later than population norms, or a prolonged interval between thelarche and menarche; it can be constitutional, functional, or pathological [2]. A major review on delayed puberty highlights that careful history, growth patterns, family pubertal timing, and targeted hormonal testing usually distinguish benign constitutional delay from hypogonadotropic or hypergonadotropic hypogonadism. Precocious puberty, conversely, involves pubertal signs much earlier

than expected and requires differentiation of central versus peripheral mechanisms, because management and risk differ. Yet, in real primary care practice, the most frequent trigger for medical consultation is not the tempo of breast development but menstrual complaints: irregular cycles, heavy bleeding, secondary amenorrhea, severe dysmenorrhea, or symptoms suggestive of androgen excess. Here the “menstrual cycle as a vital sign” approach is especially practical: the clinician asks structured questions about cycle length, variability, flow volume, and associated symptoms, because the pattern itself can signal anovulatory immaturity, endocrine dysfunction, pregnancy, bleeding disorders, or chronic illness [3].

In the Fergana context, determinants often cluster, and micronutrient deficiency is a major candidate mechanism. Iron deficiency and iron-deficiency anaemia can impair physical capacity, cognition, immune resilience, and overall growth trajectories; these effects can indirectly disturb pubertal progression by altering general health and energy balance. A study focused specifically on adolescent girls aged 12–14 residing in the Fergana Valley analyzed clinical and laboratory features across stages of iron deficiency and iron-deficiency anaemia, underscoring that this population represents a high-risk group and that simple markers like hemoglobin alone may be insufficient without a broader iron-profile interpretation. Prevention at population level aligns with WHO guidance recommending daily iron supplementation as a public-health intervention for menstruating adolescents in settings where anaemia prevalence is high, using defined elemental iron doses in time-limited courses during the year. This matters because heavy menstrual bleeding and rapid growth both increase iron requirements; if dietary intake and absorption do not keep pace, the resulting deficiency can become a self-reinforcing cycle: fatigue reduces physical activity and learning, stress increases, appetite patterns worsen, and menstrual irregularity may persist [4].

CONCLUSION

Disorders of physical and sexual development in adolescent girls living in the Fergana region are best understood as a multi-factor clinical-public health problem where endocrine regulation intersects with nutrition, psychosocial stress, and health system capacity. Evidence-based frameworks emphasize that delayed puberty requires systematic differentiation of constitutional versus pathological causes, while menstrual patterns function as a sensitive “vital sign” for adolescent health.

REFERENCES

1. ACOG Committee Opinion No. 651: Menstruation in Girls and Adolescents: Using the Menstrual Cycle as a Vital Sign // *Obstetrics & Gynecology*. 2015. Vol. 126, No. 6. P. e143–e146. DOI: 10.1097/AOG.0000000000001215. [PubMed](#)

2. Palmert M.R., Dunkel L. Clinical practice. Delayed puberty // The New England Journal of Medicine. 2012. Vol. 366, No. 5. P. 443–453. DOI: 10.1056/NEJMcp1109290. [PubMed](#)
3. World Health Organization. Daily iron supplementation in adult women and adolescent girls: Guideline. Geneva: WHO, 2016. 34 p. ISBN 978-92-4-151019-6. [Всемирная организация здравоохранения](#)
4. Ismailov S.I., Nugmanova L.B., Babakhanov B.Kh. Epidemiologic study of iodine deficiency in 6 regions of the Republic of Uzbekistan // Endocrine Abstracts. 2011. Vol. 26. P396.

THE TUMOR IMMUNE MICROENVIRONMENT AS A KEY DETERMINANT OF DISEASE PROGRESSION AND THERAPEUTIC RESPONSE IN HPV-ASSOCIATED CERVICAL CANCER

Rajabova Nodira Makhmud kizi

Scientific supervisor: PhD

Karimova Nargiza Mansurovna

General Oncology Department Tashkent State Medical University

Abstract. This thesis synthesizes current concepts of HPV-driven immune remodeling across disease stages, highlights TIME features associated with progression and outcome, and discusses actionable translational strategies—including biomarker-guided immunotherapy combinations, microenvironment reprogramming, and multi-omics profiling—to improve responses and durability of control.

Keywords: cervical cancer; HPV; tumor immune microenvironment; immune evasion.

INTRODUCTION

Cervical cancer remains a paradigmatic infection-driven malignancy in which oncogenesis is tightly linked to persistent high-risk human papillomavirus (HPV) infection. In principle, the presence of viral antigens should render transformed cells visible to immune surveillance, making cervical cancer an attractive target for immune-mediated control. In practice, however, progression from cervical intraepithelial neoplasia to invasive carcinoma reflects a gradual, stepwise breakdown of effective anti-viral and anti-tumor immunity. This breakdown does not occur in isolation at the level of malignant epithelial cells; rather, it unfolds within a tissue ecosystem in which immune infiltration, stromal remodeling, vascular function, and metabolic conditions co-evolve with the tumor [1].

MATERIALS AND METHODS

A defining feature of HPV-associated cervical cancer is immune editing driven by chronic viral persistence. Early lesions can be infiltrated by cytotoxic T cells and antigen-presenting cells, yet persistent infection favors a local milieu in which HPV-infected epithelium avoids innate sensing and limits adaptive priming. Mechanistically, HPV oncoproteins (including E5, E6, and E7) can reduce the visibility of infected/transformed cells by interfering with antigen presentation and by dampening interferon-mediated alarm signals, thereby weakening both dendritic cell maturation and T-cell activation cascades. Over time, lesions that progress tend to accumulate

functional hallmarks of immune dysfunction—T-cell exhaustion, impaired antigen processing, skewed myeloid recruitment, and checkpoint dominance—suggesting that the TIME is not merely reactive but actively sculpted by viral and tumor programs [2].

RESULTS AND DISCUSSION

At the cellular level, the balance between effector immunity and suppressive immunity is a major determinant of progression. Tumor-infiltrating lymphocytes (TILs), particularly CD8⁺ T cells, are often present but may exhibit exhausted phenotypes characterized by diminished cytotoxicity and reduced proliferative capacity. Meanwhile, regulatory T cells (Tregs) can expand and suppress local effector responses through IL-10, TGF- β , and contact-dependent inhibition. Myeloid populations frequently anchor immunosuppression: tumor-associated macrophages (TAMs) may polarize toward M2-like states that promote angiogenesis, matrix remodeling, and suppression of T-cell activity, while myeloid-derived suppressor cells (MDSCs) can inhibit T-cell function through arginase activity, reactive oxygen species, and immunosuppressive cytokines. A recurring theme in contemporary reviews is that HPV-driven lesions show a trajectory of increasing suppressive myeloid involvement alongside dysfunctional lymphocyte infiltration, aligning immune contexture with histologic and clinical progression [3].

Immune checkpoints represent a molecular “control panel” of the TIME, translating chronic antigen exposure and inflammatory signaling into restrained effector function. PD-1 expression on T cells and PD-L1 expression on tumor cells, macrophages, and other stromal elements can create an inhibitory synapse that reduces cytotoxic killing even when antigen recognition occurs. Beyond PD-1/PD-L1, additional inhibitory axes—such as CTLA-4, LAG-3, TIM-3, and TIGIT—may contribute to layered resistance, especially in settings where PD-1 blockade alone yields limited activity. The TIME also includes soluble mediators that reinforce checkpoint biology: TGF- β can exclude T cells from tumor nests and suppress effector differentiation; IL-10 can impair antigen presentation; and chemokines can selectively recruit suppressive subsets rather than cytotoxic effectors. Contemporary mechanistic syntheses emphasize that HPV oncoprotein activity is intertwined with these pathways, fostering checkpoint upregulation and a tolerogenic cytokine profile.

Future progress will likely hinge on two parallel advances: better measurement of the TIME and more precise intervention in its dominant suppressive circuits. On the measurement side, integrating digital pathology (quantitative TIL mapping), transcriptomic immune signatures, and spatial multi-omics promises a finer-grained classification of cervical tumors into immune-inflamed, immune-excluded, and

immune-desert states with actionable implications. On the intervention side, the priority is not simply “adding another drug,” but selecting combinations that make immunologic sense—restoring antigen presentation, improving trafficking, reversing exhaustion, and neutralizing myeloid and metabolic suppression—while maintaining tolerability. In short, the TIME is becoming both the map and the target: it explains why progression occurs despite viral antigens, and it offers a structured way to design therapies that shift the balance toward durable immune control [4].

CONCLUSION

HPV-associated cervical cancer illustrates how oncogenic viruses can coexist with host immunity until the tumor microenvironment is rewired toward tolerance and immune escape. The tumor immune microenvironment determines whether immune cells can recognize tumor antigens, reach malignant niches, remain functional under metabolic and cytokine stress, and sustain cytotoxic pressure over time. As disease progresses, suppressive myeloid compartments, checkpoint dominance, stromal barriers, and interferon/antigen-presentation defects can converge to produce a functionally “cold” tumor even when viral antigens persist.

REFERENCES

1. Colombo N., Dubot C., Lorusso D., et al. Pembrolizumab for Persistent, Recurrent, or Metastatic Cervical Cancer // New England Journal of Medicine. – 2021. – Vol. 385, No. 20. – P. 1856–1867. – DOI: 10.1056/NEJMoa2112435. [PubMed](#)
2. Tewari K.S., Monk B.J., Vergote I., et al. Survival with Cemiplimab in Recurrent Cervical Cancer // New England Journal of Medicine. – 2022. – Vol. 386, No. 6. – P. 544–555. – DOI: 10.1056/NEJMoa2112187. [PubMed](#)
3. Manzo-Merino J., Del-Toro-Arreola S., Rocha-Zavaleta L., et al. Immunology of Cervical Cancer // Revista de Investigacion Clinica. – 2020. – Vol. 72, No. 4. – P. 188–197. – DOI: 10.24875/RIC.20000057. [PubMed](#)
4. Zhou X., An R., Li X., et al. Cervical cancer immune microenvironment: Mechanisms of HPV-mediated immune evasion and advances in immunotherapy (Review) // Oncology Letters. – 2026. – Vol. 31, No. 1. – Art. 22. – DOI: 10.3892/ol.2025.15375.

GRADUAL SINONIMLARNING IZOHLI LUG'ATLARDA BERILISHI

Abduraximova shaxnoza Ilxom qizi
ATMU 1-kurs magistranti

Annotatsiya

Gradual sinonimlarning izohli lug'atlarda berilishi yuzasidan mulohazalar . Bu borada tilshunos olimlarimizning izlanishlari hamda yaratgan yangiliklari. Gradual sinonimlar badiiy va so'zlashuv uslubi uchun juda qulay ekanligi haqida fikr yuritiladi. Tilshunosligimizda sinonim qatorlar juda ko'p uchraydi , ammo biz uni qaysi o'rinlarda to'g'ri ishlata bilishimiz, muhimligi haqida ushbu maqolada aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar : gradual sinonim, sinonimik qatorlar, uslubiyat, tilshunoslik, lingvopoetika, kommunikatsiya, ming lug'at, gradual.....

Kirish. Til-jamiyat taraqqiyoti, tafakkuri va madaniyat bilan uzviy bog'liq murakkab tizimdir. Til boyligining muhim qatlamlaridan biri sinonimlar hisoblanadai. Sinonimlar nutqni boyitadi, fikrni aniq, ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi . Ayniqsa, gradual sinonimlar ma'no darajasi ,kuchi yoki intensivligi bilan farqlanadigan sinonim birliklar tilshunoslikda alohida e'tiborga loyiqdir. Bunday sinonimlarni to'g'ri aniqlash va qo'llashda ming izohli lug'atlar bizga yordam beradigan qulay manbadir.

Adabiyotlar tahlili va metod. Gradual sinonimlar tushunchasi bir xil yoki yaqin ma'noni ifodalovchi til birliklaridir. Biroq barcha sinonimlar mutlaq bir xil bo'lavermaydi . Ular orasida ma'no kuchi, darajasi, ifoda intensivligi jihatidan farqlanuvchi guruh mavjud bo'lib ,ular gradual sinonimlar deb ataladi . Asosiy vazifasi esa ma'lum bir belgining kamayib yoki ortib boruvchi darajalarini ifodalaydi. Masalan :

Yaxshi-a'lo-zo'r

Chiroyli-go'zal-maftunkor

Sovuq-juda sovuq-muzdek

Kulmoq-tirjaymoq-jilmaymoq-qah-qah otib kulmoq

Bu namunalarda so'zlar bir ma'noli maydonga mansub bo'lsa-da , ifodalangan holatning darajasi turlichadir , shuning uchun gradual sinonimlarda birliklar orasidagi farq kontekstdan aniq bo'lib turadi.

GRADUAL SINONIMLARNING TILSHUNOSLIKDAGI O'RNI.

Gradual sinonimlar leksik-semantik tizimda muhim o'rin egallaydi.

1. Nuqt aniqligini ta'minlaydi—so'zlovchi holatini eng mos darajada ifodalash imkoniga ega bo'ladi.
2. Badiiylikni oshiradi --adabiy matnlarda obrazlilik va emotsionallikni kuchaytiradi .
3. Til boyligini namoyon qiladi—tilning rivojlanganlik darajasini ko'rsatadi . Shu sababli gradual sinonimlarni o'rganish nafaqat nazariy , balki amaliy ahamiyatga ham ega .

Ming izohli lug'atlar haqida umumiy tushuncha .

Ularda --bu so'zlarning ma'nosi, qo'llanish doirasi, uslubiy xususiyatlari keng va batafsil izohlangan lug'atlardir. Bunday lug'atlarda:

So'zning asosiy va ko'chma ma'nolari , sinonimik qatlamlari

Stilistik ranglari , nutqda qo'llanilish namunalari beriladi . aynan shunday lug'atlar gradual sinonimlarni to'g'ri tushunish va farqlashda muhim ahamiyat kasb etadi .

Umuman olganda sinonimlarning gradualligi insonning nutqiy faoliyatini rang-barangligini ta'minlovchi muhim manbadir.

Gradual sinonimlarning lug'atlarda berilish usullari

Ming izohli lug'atlarda gradual sinonimlar bir necha usulda yoritiladi :

1. Darajali izoh berish

So'zlar ma'no kuchiga ko'ra izchil tartibda joylashtiriladi

Masalan:

Qo'rqmoq-cho'chimoq-dahshatga tushmoq

Bu tartib o'quvchiga ma'no kuchining oshib borishini aniq ko'rsatadi.

2. Stilistik belgilash

Gradual sinonimlar ko'pincha uslubiy jihatdan farqlanadi . Lug'atlarda ular "So'zlashuv " , " badiiy" , "kitobiy" kabi belgilar bilan ajratiladi.

3. Namunalar orqali tushuntirish
har bir sinonim real nutqiy misollar bilan izohlanadi. Bu usul ,ayniqsa, o'quvchilar va talabalar uchun samaralidir. Gradual sinonimlarning lug'atlardagi ahamiyati juda o'rinli tarzda beriladi, ya'ni izlanuvchi shaxs uning ketma -ketligini ko'rishi va tanlab ishlatishi mumkin bo'ladi.

Ayniqsa, Filologiya yo'nalishidagi talabalarning leksik kompetensiyasini shakllantirishda bu lug'atlar muhim vosita hisoblanadi.

Zamonaviy lug'atchilikda gradual sinonimlar

Bugungi kunda elektron va onlayn lug'atlar rivojlanib borayotgani sababli gradual sinonimlarni interaktiv tarzda berish imkoniyati ham kengayadi. Masalan: darajali jadval, rangli belgilash , konteksga mos tavsiyalar. Bu esa lug'atchilikda yanada samarali va qulaydir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, gradual sinonimlar tilning nozik va muhim qatlamlaridan biridir. Ularni to'g'ri anglash va qo'llashda ming izohli lug'atlar muhim ilmiy -amaliy manba hisoblanadi. Bunday lug'atlar so'zlarning ma'no darajalarini ochib berish , nutq aniqligi va madaniyatini oshirishda beqiyos ahamiyatga ega. Kelajakda gradual sinonimlarni yanada mukammal yoritish lug'atchilikning 1 dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qoladi. Yuqorida "Ming 'lug'ati haqida gapirib o'tdim , buning ma'nosi esa so'zlarning leksik jihatdan turli ma'nolarni aniqlashtirib berishidir. Gradual so'zi esa

Bosqichma -bosqich, asta-sekin , sekin-asta rivojlanish degan ma'nolarni anglatadi. Bundan ko'rinib turibdiki , gradual sinonimlar lug'ati biz uchun juda kerakli va o'rinli manbadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayev .S (2010) ‘‘O‘zbek tilining leksikasi va sinonimlari’’
Toshkent.Fan
2. Akbarova. M (2015) ‘‘ sinonimlarning tilshunoslikdagi o‘rni ‘‘ Toshkent.
O‘qituvchi
3. Sobirov. B (2017) ‘‘Gradual sinonimlar va ularning qo‘llanilishi’’
‘‘Tilshunoslik’’ jurnali 45-46-bet
4. Tolipov. D (2009) sinonimlar va ularning nutqdagi roli. Toshkent. Fan va
tenologiya
5. Uloqov .F (2011) lingvistik leksikografiya va lugatlar. Toshkent. O‘z.MU
6. Tilshunoslik ilmiy to‘plami 2,78-92.
7. Ziyo. Net, googel (internet saytlari)

MUSTAQILLIK YILLARIDA KONIMEX TUMAN AHOLISINI IJTIMOIIY HIMOYA QILISH TADBIRLARI

**Navoiy innovasiyalar universiteti Tarix yo'nalishi 1-bosqich magistranti
Tilegenova Eliza Baxtiyarovna**

Annotatsiya: Ushbu maqolada mustaqillik yillarida Konimex tumanida aholining ijtimoiy himoyasi bo'yicha amalga oshirilgan islohotlar, ijtimoiy yordam dasturlari, bandlikni oshirish choralari, tibbiy va ijtimoiy infratuzilmaning modernizatsiyasi, aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining shakllanishi va rivojlanishi tahlil qilinadi. Tadqiqot IMRAD talablari asosida olib borilgan bo'lib, metodologiya sifatida tarixiy tahlil, statistik tahlil, qiyosiy tahlil va manba tahlili qo'llanilgan. Natijalar Konimex tumanida ijtimoiy himoya tizimining mustaqillik davrida bosqichma-bosqich takomillashganini ko'rsatadi. Maqola yakunida ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish, raqamlashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va aholining ijtimoiy farovonligini ta'minlashga qaratilgan taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Konimex tumani, ijtimoiy himoya, mustaqillik yillari, ijtimoiy xizmatlar, bandlik, tibbiy xizmatlar, infratuzilma, ehtiyojmand qatlam, davlat siyosati, mahalla tizimi, nafaqa, moddiy yordam, islohotlar, raqamlashtirish, ijtimoiy barqarorlik.

Kirish

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng, mamlakatning barcha hududlari qatori Konimex tumanida ham ijtimoiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish vazifasi ilgari surildi. Mustaqillikning ilk yillaridayoq davlat tomonidan aholining ijtimoiy himoyasini ta'minlash, ijtimoiy tenglikni mustahkamlash va inson manfaatlarini ustuvor qo'yish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. O'zbekiston Respublikasining 1992-yilda qabul qilingan Konstitutsiyasi aholining ijtimoiy himoyasi, mehnat qilish huquqi, tibbiy xizmatdan foydalanish, nafaqa ta'minoti kabi asosiy kafolatlarni belgilab berdi. Bu esa keyingi yillarda ijtimoiy siyosatni tizimli yo'nalishga yo'naltirish uchun muhim poydevor bo'ldi.

Konimex tumani qishloq xo'jaligi yetakchi soha bo'lgan hududlardan biri sifatida o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishga ega. Hududning geografik joylashuvi, iqlim

sharoiti, aholining bandlik tarkibi va iqtisodiy imkoniyatlari ijtimoiy siyosatning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mustaqillik yillarida tumanda ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirish bo'yicha turli bosqichlarda islohotlar amalga oshirilib, aholining hayot sifati, daromadlari, tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari sezilarli darajada oshdi. Aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha aniq mezonlarning joriy etilishi, nafaqa tayinlash mexanizmlarining soddalashtirilishi va mahalla institutining ijtimoiy himoyadagi rolini kuchaytirish jarayoni davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'ldi.

Bundan tashqari, Konimex tumanida amalga oshirilgan islohotlar faqat iqtisodiy ko'rsatkichlarga emas, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga ham xizmat qildi. Zero, ijtimoiy himoya tizimi aholining turmush darajasini yaxshilash, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish, aholining ishonchini mustahkamlash va ijtimoiy rivojlanishga zamin yaratishda asosiy omillardan biridir. Bu jarayonlarda davlat tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, Prezident farmonlari va hukumat dasturlari muhim o'rin tutdi. Shuningdek, Konimex tumanida mahalliy hokimiyat va mahalla fuqarolar yig'inlarining faol ishtiroki ham ijtimoiy siyosatni amalga oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qildi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, Konimex tumanida mustaqillik yillarida amalga oshirilgan ijtimoiy himoyaga oid islohotlarni ilmiy nuqtai nazardan o'rganish, ularning natijalarini baholash va mavjud muammolarni aniqlash orqali kelgusidagi ijtimoiy siyosatni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — Konimex tumanida aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlarni tizimli tahlil qilish, ularning samaradorligini aniqlash va ijtimoiy barqarorlikka ko'rsatgan ta'sirini o'rganishdan iborat.

Metodologiya

Tadqiqotning metodologik asosini Konimex tumanida mustaqillik yillarida amalga oshirilgan ijtimoiy siyosat va ijtimoiy himoya tadbirlarini chuqur tahlil qilishga yo'naltirilgan ilmiy yondashuvlar tashkil etadi. Avvalo, tarixiy tahlil metodi orqali ijtimoiy himoya tizimining bosqichma-bosqich shakllanishi, uning huquqiy asoslari va amaldagi tizimga o'tish jarayonlari o'rganildi. Tarixiy yondashuv Konimex tumanida ijtimoiy siyosatning rivojlanish dinamikasini aniqlash imkonini berdi.

Statistik tahlil asosida aholining turmush darajasi, bandlik ko'rsatkichlari, moddiy yordam oluvchilar soni, tibbiy xizmatlardan foydalanish darajasi kabi mavjud raqamli

ma'lumotlar chuqur tahlil qilindi. Mazkur usul ijtimoiy himoya tizimining real natijalarini ko'rsatishda muhim vosita bo'lib xizmat qildi.

Qiyosiy tahlil orqali Konimex tumanida amalga oshirilgan islohotlar boshqa tumanlar va respublika miqyosidagi umumiy ko'rsatkichlar bilan solishtirildi. Bu metod tumanda amalga oshirilgan chora-tadbirlarning o'ziga xosligi va samaradorligini aniqlash imkonini berdi.

Manba tahlili esa qonun hujjatlari, Prezident farmonlari, mahalliy hokimiyat hisobotlari, ilmiy adabiyotlar va boshqa rasmiy ma'lumotlarni o'rganishga asoslandi. Ushbu metod yordamida ijtimoiy himoya tizimining huquqiy va tashkiliy asoslari to'liq yoritilib, mavjud islohotlarning ilmiy izohi shakllantirildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari Konimex tumanida mustaqillik yillarida ijtimoiy himoya tizimi bosqichma-bosqich shakllanganini ko'rsatadi. Mustaqillikdan so'ng amalga oshirilgan islohotlar avvalo aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo'llab-quvvatlashga qaratildi. Davlat rahbari Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirish — bu aholining eng zaif qatlamlarini asrash va qo'llab-quvvatlashdir" (Mirziyoyev, 2017). Shu ma'noda Konimex tumanida kam ta'minlangan oilalarga nafaqa tayinlash, moddiy yordam ko'rsatish, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun ijtimoiy qo'llab-quvvatlash dasturlarini amalga oshirish jarayonlari muntazam rivojlanib bordi. Mahalla tizimining mustahkamlanishi esa ijtimoiy xizmatlarni aholiga yanada yaqinlashtirishga xizmat qildi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, tumanda bandlikni ta'minlash sohasida ham muhim natijalarga erishilgan. O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan qabul qilingan bandlik dasturlari asosida Konimex tumanida yangi ish o'rinlari tashkil etildi, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish va kichik biznes yo'nalishlari kengaytirildi. Bunda tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, imtiyozli kreditlar ajratish va kasb-hunar o'rgatish markazlarining faoliyati muhim omil bo'lib xizmat qildi. Bu borada "bandlik masalasi har bir hududning ijtimoiy barqarorligida hal qiluvchi omildir" degan tamoyil (Karimov, 1998) to'liq o'z tasdig'ini topdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mustaqillik yillarida Konimex tumanida tibbiy xizmatlar sifati sezilarli darajada yaxshilangan. Tuman tibbiyot birlashmasining modernizatsiya qilinishi, qishloq oilaviy poliklinikalarining rekonstruksiya qilinishi va yangi tibbiy punktlarning barpo etilishi aholi salomatligi ko'rsatkichlarining yaxshilanishiga xizmat qildi. Ayniqsa, ayollar va bolalar salomatligini muhofaza qilishga qaratilgan davlat dasturlari samarali amalga oshirilgani kuzatildi.

Prezidentning “aholi salomatligi — bu davlatning strategik boyligi” degan fikri (Mirziyoyev, 2019) mazkur islohotlarning asosiy g‘oyasini aks ettiradi.

Shuningdek, Konimex tumanida ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishi aholining kundalik hayot sifatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Ichimlik suvi, elektr energiyasi, gaz tarmoqlarini yaxshilashga qaratilgan loyihalar amalga oshirildi, ta’lim muassasalari rekonstruksiya qilindi, yo‘llar, ko‘priklar va aloqa tizimlari modernizatsiya qilindi. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, so‘nggi yillarda infratuzilma sifatining yaxshilanishi hudud ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy hissa qo‘shgan (Statistika agentligi, 2021).

Ushbu natijalar Konimex tumanida ijtimoiy siyosatning mustaqillik yillarida izchil rivojlanganini, aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar samarali natija berganini ko‘rsatadi.

Muhokama

Mustaqillik yillarida Konimex tumanida amalga oshirilgan ijtimoiy himoya islohotlari tizimli yondashuvning mavjudligini ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, ijtimoiy yordamning yangi mexanizmlarini joriy etish aholining ehtiyojmand qatlamini qo‘llab-quvvatlashda muhim omil bo‘lgan. Xususan, mahalla tizimi orqali manzilli yordam ko‘rsatishning yo‘lga qo‘yilgani ijtimoiy himoya jarayonlarining shaffofligini oshirdi. Bu esa mahalliy boshqaruv organlarining mas’uliyatini kuchaytirgan holda, yordamning aynan ehtiyojmand oilalarga yetib borishiga xizmat qildi.

Bundan tashqari, bandlikni ta’minlashga doir chora-tadbirlarning samaradorligi aholining iqtisodiy faolligini oshirishga yordam berdi. Yangi ish o‘rinlari yaratilishi, ayniqsa, qishloq xo‘jaligi va kichik biznesda erishilgan natijalar tumanning iqtisodiy barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Tibbiy infratuzilmadagi modernizatsiya esa aholi salomatligining yaxshilanishiga olib keldi. Tuman tibbiyot muassasalarining bosqichma-bosqich yangilanishi, xodimlarning malakasini oshirish, onalar va bolalar salomatligiga qaratilgan dasturlarning kengayishi sog‘liqni saqlash tizimining sifat ko‘rsatkichlarida yaqqol aks etdi.

Shuningdek, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish masalasi ham muhim istiqbol omillaridan biri bo‘lib xizmat qildi. Uzoq yillar davomida yangilanishga muhtoj bo‘lgan yo‘l-transport tizimi, suv va elektr tarmoqlarining ta’mirlanishi aholining hayot sifatini sezilarli darajada yaxshiladi. Yangi maktablar, bog‘chalar, sport majmualari qurilishi esa tumanda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamladi.

Ushbu o'zgarishlar xalq farovonligining oshishida muhim o'rin tutgani, ijtimoiy himoya tizimining izchil takomillashuvi natijasida aholining ijtimoiy-huquqiy himoya darajasi mustahkamlanganini ko'rsatadi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, Konimex tumanida mustaqillik yillarida amalga oshirilgan ijtimoiy himoya islohotlari aholining turmush darajasini yaxshilashga qaratilgan o'zaro uyg'unlashgan chora-tadbirlar majmuasidir. Aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo'llab-quvvatlash, bandlikni ta'minlash, tibbiy xizmatlar sifatini oshirish hamda ijtimoiy infratuzilmani yangilash bo'yicha amalga oshirilgan ishlar tumanning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Mahalla tizimi orqali manzilli yordam ko'rsatish, kichik biznes va qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlash orqali aholining iqtisodiy faolligini oshirish, zamonaviy tibbiyot xizmatlarining joriy etilishi — bularning barchasi Konimex tumanida ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda asosiy omil bo'ldi. Shu bilan birga, infratuzilmaviy loyihalarning amalga oshirilishi tuman aholisi uchun qulay yashash muhiti yaratdi.

Xulosa qilib aytganda, Konimex tumanida ijtimoiy himoya tizimi izchil takomillashib bormoqda. Kelgusi yillarda raqamlashtirilgan ijtimoiy xizmatlar ulushini oshirish, aholining mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini kuchaytirish, sog'liqni saqlash tizimida profilaktika xizmatlarini rivojlantirish kabi masalalar istiqboldagi ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilanishi maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari (1991–2024). Ijtimoiy himoya, bandlik va aholiga yordam ko'rsatish bo'yicha normativ hujjatlar to'plami.
2. “O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirish strategiyasi”. — Toshkent: Adolat, 2020.
3. Navoiy viloyati statistika boshqarmasi. “Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari” (2000–2023).
4. Konimex tumani hokimligi. “Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish hisobotlari” (1995–2023).
5. Mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash vazirligi. “Manzilli ijtimoiy yordam amaliyoti”. — Toshkent, 2021.

6. Sog'liqni saqlash vazirligi. "Onalar va bolalar salomatligini muhofaza qilish dasturi". — Toshkent, 2019.
7. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
8. Abdullayev A., To'xtayev X. *Ijtimoiy siyosat asoslari*. — Toshkent: O'zbekiston, 2017.
9. Ergashev B. *O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy modernizatsiyasi*. — Toshkent: Fan, 2015.
10. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) yillik hisobotlari — ijtimoiy himoya va bandlik bo'yicha global ko'rsatkichlar (2010–2023).

Advokat – sud muhokamasi bosqichlari ishtirokchisi sifatida

Mirzoyeva Mohinur Ulug'bek qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Yuridik fakulteti

“Davlat – huquqiy fanlar” kafedrasi o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot ishida advokatning sud muhokamasi bosqichlaridagi huquqiy maqomi, protsessual vakolatlari hamda amaliy faoliyatining ahamiyati keng yoritilgan. Sud muhokamasi adolatli sudlovni amalga oshirishning markaziy bosqichi bo'lib, unda advokat himoya qiluvchi shaxs sifatida faol ishtirok etadi. Tadqiqot davomida advokatning dalillarni tekshirish, baholash, sudga huquqiy pozitsiyani asoslab berish, protsessual tenglikni ta'minlashdagi o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Advokat, sud muhokamasi, dastlabki eshituv, sud tergov, advokat himoya nutqi, dalillarni baholash, sud jarayoni, huquqiy kafolatlar.

ABSTRACT

In this research work, the legal status, procedural powers, and the significance of the advocate's practical activity at the stages of court proceedings are comprehensively examined. Court proceedings represent the central stage in the administration of fair justice, in which the advocate actively participates as a defense counsel. Throughout the study, the role of the advocate in examining and evaluating evidence, substantiating legal positions before the court, and ensuring procedural equality is analyzed.

Keywords: Advocate, court proceedings, preliminary hearing, judicial investigation, defense speech of the advocate, evaluation of evidence, trial process, legal guarantees.

Sud muhokamasi — adolatli sudlovni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan protsessual bosqich bo'lib, unda advokat muhim va faol ishtirokchi sifatida namoyon bo'ladi. Advokatning sud muhokamasidagi ishtiroki shaxsning konstitutsiyaviy huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi. Sud muhokamasi bosqichida advokatning asosiy vazifasi himoya yoki vakillik funksiyasini amalga oshirish orqali sudga ishning barcha holatlarini to'liq, xolis va qonuniy baholashda yordam berishdan iborat. U dalillarni tahlil qiladi, guvohlar ko'rsatmalariga baho beradi, ekspert xulosalarini tanqidiy o'rganadi hamda sud e'tiborini ish uchun muhim bo'lgan holatlarga qaratadi. Advokatning protsessual faolligi taraflarning teng huquqliligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotda sud muhokamasi bosqichlarida advokatning huquqiy maqomi, protsessual vakolatlari hamda amaliy faoliyatining nazariy va amaliy asoslarini kompleks o'rganishdan iborat. Tadqiqot doirasida advokatning sud muhokamasidagi o'rni va ahamiyatini aniqlash, uning himoya funksiyasini amalga oshirish mexanizmlarini tahlil qilish hamda adolatli sudlovni ta'minlashdagi rolini yoritish ko'zda tutiladi.

Shuningdek, tadqiqotning muhim maqsadlaridan biri advokatning dalillarni to'plash, tekshirish va baholash jarayonidagi ishtirokini, sud tergov davomida huquqiy pozitsiyani asoslab berishdagi faoliyatini hamda protsessual tenglik va taraflar huquqlarining kafolatlanishiga qo'shgan hissasini aniqlashdan iborat. Advokatning sud tergovida tayyorgarligi uning jinoiy ish bo'yicha isbotlash jarayonida qatnashishini nazarda tutadi. Birinchi instansiya sudida ish ko'rilishi bosqichida himoyachi dalillar to'plash, suddan, tegishli iltimosnoma berish, guvohlarni o'z roziligi bilan tushuntirishlar olish, qo'shimcha dalillar talab qilib olish huquqiga ega. Sud tergovida himoyachi, ayblov tomon dalillarini o'rganishda, ularning tegishliligi, ishonchliligini tekshirishda qatnashib, agar taqdim etilgan dalillar prokuror tomonidan nomaqbul deb hisoblasa, o'z mavqeini asoslab berishi kerak. Shundan keyin himoya tomoni o'z dalillarini keltiradi. Sud tergovida himoyachi faol bo'lishi kerak. Bevositalik sudning ishda mavjud bo'lgan va sudga taqdim etilgan, ular asosida jinoiy ishda isbotlanishi lozim bo'lgan holatlarning mavjudligi yoki mavjud emasligi aniqlanadigan dalillarni shaxsan qabul qilishi, ko'rib chiqishi va o'rganishi majburiyatini nazarda tutadi.

Advokat himoya nutqining mazmunini to'plangan barcha dalillar va ish yuzasidan kelib chiqib himoya nutqini shakllantiradi. Himoyachida va himoya ostidagi shaxs (ishonch bildiruvchi shaxs)ga ayblovning isbotlanganligi va qilmishning tasniflanishi uchun asoslar mavjud bo'lmaganda ularni rad etuvchi himoya pozitsiyasini belgilaydi. Bunda himoya nutqida sudlanuvchi shaxsining tavsifiga va javobgarlikni yengillatuvchi holatlarga, shuningdek jinoyatni sodir etishga ko'maklashuvchi sabab va shart-sharoitlarga asosiy urg'u beriladi. Sud jinoyat ishi bo'yicha dastlabki eshituvni nafaqat taraflarning yozma yoki og'zaki iltimosiga ko'ra, balki o'z tashabbusi bilan ham tashkil etishi mumkin. Dastlabki eshituvning o'tkazilishi jinoyat-protsessual qonunchilikda belgilangan qator asoslar mavjud bo'lgandagina amalga oshiriladi. Ushbu bosqich sud jarayonining muhim tarkibiy qismi bo'lib, keyingi sud muhokamasining mazmuni va qonuniyligini belgilab beradi.

Ushbu tadqiqotda advokat sud muhokamasi bosqichlarining muhim ishtirokchisi bo'lib, u shaxsning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Advokatning protsessual faolligi dalillarni to'g'ri baholash, protsessual

tenglikni ta'minlash hamda adolatli va asosli sud qarorini qabul qilishga xizmat qiladi. Shu bois, advokatning sud muhokamasidagi o'rni va vakolatlarini takomillashtirish adolatli sudlovni ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa.

Ushbu tadqiqot advokatning sud muhokamasi bosqichlaridagi ishtiroki adolatli sudlovni ta'minlashda muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadi. Sud muhokamasi jarayonida advokat shaxsning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qiluvchi asosiy protsessual subyektlardan biri sifatida maydonga chiqadi. Uning dalillarni tekshirish va baholashda, sud tergovida faol qatnashishda hamda huquqiy pozitsiyani asoslab berishda namoyon etadigan professional faoliyati sud qarorining qonuniy, asosli va adolatli bo'lishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda sud-huquq tizimini isloh qilish, inson huquqlarini ishonchli himoya qilish va taraflarning protsessual tengligini ta'minlash masalalari dolzarblik kasb etmoqda. Ushbu jarayonda advokatning sud muhokamasidagi huquqiy maqomi va vakolatlarini amalda to'liq ro'yobga chiqarish alohida ahamiyatga ega. Advokatning himoya nutqi, protsessual tashabbusi va qonunbuzarliklarga o'z vaqtida e'tiroz bildirga olish qobiliyati sud muhokamasining shaffof va xolis o'tishini ta'minlaydi. Shu bois, advokat faoliyatining sud muhokamasi bosqichlarida samaradorligini oshirish, uning protsessual huquqlarini mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish adolatli sudlovni ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi. Mazkur tezida yoritilgan xulosalar sud-huquq amaliyotini takomillashtirishga, shuningdek, advokat institutining jamiyatdagi o'rni va nufuzini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi .
<https://lex.uz/docs/-111460>
2. O'zbekiston Respublikasining "Advokatura to'g'risida"gi Qonuni
<https://lex.uz/docs/-62838>
3. O'zbekiston Respublikasining "Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/docs/-115269>
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorlari
<https://sud.uz/page/plenum-qarorlari>
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi rasmiy veb-sayti <https://sud.uz>
6. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Huquqiy axborot portal
<https://huquqiportal.uz>
7. O'zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasi rasmiy sayti
<https://advokatlar.uz>
8. <https://advokatlar.uz>
9. Ismoilov B.T. *Jinoyat protsessida himoya huquqi va advokat faoliyati.*
– Toshkent: Yuridik adabiyotlar nashriyoti. <https://lex.uz>

1985-1991- yillarida O'zbekiston aholisining "iste'mol savatchasi".

Turg'unpulatova Manzalatxon Sharobiddin qizi
Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti stajyor o'qituvchisi
Davlatyorova Marxabo Muhammadjon qizi
Farg'ona jamoat salomatligi tibbiy instituti talabasi

Anotatsiya. 1985-1991-yillarda O'zbekistonda iste'mol savatchasi tarkibi va sifati iqtisodiy va demografik omillar ta'sirida o'zgargan. Shaharlar rivojlanib, yuqori sifatli mahsulotlar bilan ta'minlangan bo'lsa, qishloqlarda oziq-ovqat va zarur ehtiyojlar yetishmagan. Markazlashtirilgan iqtisodiyotning samaradorligi past bo'lib, qora bozorlarga olib kelgan va bozor iqtisodiyotiga o'tish zarurligini ko'rsatgan.

Kalit so'zlar: iste'mol savatchasi, demografik omil, quyi, o'rta, yuqori, elita qatlamlari, yetishtiruvchilar, iste'molchilar, qora bozor

Abstract. From 1985 to 1991, the composition and quality of the consumer basket in Uzbekistan changed under the influence of economic and demographic factors. While cities developed and were supplied with high-quality products, rural areas faced shortages of food and essential goods. The inefficiency of the centralized economy led to the emergence of black markets and highlighted the need for a transition to a market economy.

Key words: consumer basket, demographic factor, lower, middle, upper, elite strata, producers, consumers, black market.

Аннотация. В 1985-1991 годах состав и качество потребительской корзины в Узбекистане изменялись под воздействием экономических и демографических факторов. Города развивались и обеспечивались продукцией высокого качества, в то время как в сельской местности наблюдались нехватка продуктов питания и необходимых товаров. Эффективность централизованной экономики была низкой, что привело к возникновению черных рынков и показало необходимость перехода к рыночной экономике.

Ключевые слова: потребительская корзина, демографический фактор, низший, средний, высший, элитные слои, производители, потребители, черный рынок.

"Iste'mol savatchasi" bu - aholi o'z ehtiyojlarini qondirish uchun iste'mol qiladigan barcha tovarlar va xizmatlarni o'z ichiga oladi. Bu savatchaning tarkibi aholi turmush tarziga, iqtisodiy imkoniyatlarga, yashash sharoitlariga va hududning

rivojlanish darajasiga qarab farq qiladi. Shu bois, 1985-1991-yillar orasidagi shahar va qishloq hududlarida iste'mol savatchasi tarkibi va sifati bir-biridan sezilarli darajada farq qilgan.

“1986-yil non korxonalarining umumiy quvvati 1886,7 t/sutka non mahsulotlarini tashkil etdi (milliy nonlar hissasi 18% bo'ldi). 1987-yil non korxonalari Respublika Oziq-ovqat sanoati vazirligidan Don mahsulotlari vazirligi tasarrufiga o'tkazilgach, firma do'konlariga ega bo'lgan kichik novvoyxonalar tizimini tashkil etishga ustuvor ahamiyat berildi. Non sanoati korxonalarida non, non-bulka, makaron va qandolatchilik mahsulotlari ishlab chiqarila boshladi. 1988-yilda mamlakatda 29 ta yirik non zavodlari ishladi”[1].

Qishloqlarda sanoat mahsulotlari juda cheklangan edi. Shaharlar bilan nisbatan taqqoslaganda, kiyim-kechak, poyabzal va texnika mahsulotlari qishloq aholisiga kamroq taqdim etilgan. Shuning uchun, qishloq aholisi ko'proq o'z resurslari va mehnatidan foydalangan, masalan, o'z qo'llari bilan ishlangan asbob-uskunalar, kiyimlar va boshqalar.

Qishloq hududlarida tibbiyot, ta'lim va kommunal xizmatlar ko'pincha yetarli darajada rivojlanmagan edi. Shuningdek, qishloqlarda transport tizimi shaharlarga nisbatan cheklangan edi, bu esa qishloq aholisi uchun zarur bo'lgan mahsulotlarni olishda ba'zi qiyinchiliklarga sabab bo'lgan. “Ijtimoiy infrastruktura tarmoqlari: sog'liqni saqlash, xalq ta'limi, maktabgacha bolalar muassasalari juda og'ir ahvolga tushib qolgan. Maktab va kasalxonalarning 60 foizi nobop binolarda joylashtirilganini aytishning o'zi kifoya. Juda o'tkir iqtisodiy va ijtimoiy muammolar ro'yxatini yanada davom ettirish mumkin. Buni avvalo shundan ko'rsa bo'ladiki, insonning har tomonlama uyg'un kamol topishi, uning shaxs sifatida ma'naviy rivojlanishi bir yoqda tursin, ko'pincha yashash uchun kerak bo'lgan eng oddiy narsalar ham yetishmayapti”[1, 175-6.].

“Aholi jon boshiga yalpi ijtimoiy mahsulot ishlab chiqarish bo'yicha ittifoqdosh respublikalar orasida 12-o'rinni, daromad darajasi, asosiy turdagi mahsulotlarni iste'mol qilish jihatidan eng oxirgi o'rinlardan birini egallab keldi. Aholi jon boshiga milliy daromad ishlab chiqarish bo'yicha Ittifoqdagi o'rtacha darajadan 2 barobar, xalq iste'moli mollari ishlab chiqarish bo'yicha 2,5 barobar, sanoatdagi mehnat unumdorligi jihatidan 2,5 barobar, qishloq xo'jaligidagi mehnat unumdorligi jihatidan esa 2 barobar, aholining o'rta hisobda go'sht mahsulotlari, tuxum, sut va sut mahsulotlari iste'moli bo'yicha 2 barobar orqada qolgan”[2, 56-b.]. “Shu bilan birga demografik ko'rsatgich O'zbekistonda aholining o'sish sur'atlari Ittifoq sur'atlariga qaraganda uch barobardan ziyod yuqori bo'lganini ko'rsatadi” [3, 648-b.].

1985-1991-yillardagi O'zbekistondagi demografik omillar va ularning "iste'mol savatchasi"ga ta'sirini tahlil qilamiz. "Iste'mol savatchasi" - bu aholi tomonidan iste'mol qilinadigan barcha tovarlar va xizmatlar majmuasini anglatadi. Demografik omillar esa aholi soni, uning tarkibi (yosh, jins, oilaviy holat, mehnat resurslari va boshqalar) hamda shahar va qishloq o'rtasidagi taqsimotni o'z ichiga oladi. Ushbu omillarning 1985-1991-yillardagi O'zbekistondagi iste'mol savatchasiga qanday ta'sir ko'rsatganini tahlil qilishda quyidagilarga e'tibor qaratamiz: Birinchidan, Aholi sonining o'sishi. "1980-yil 15,8mln kishi 1990-yil 20,2 mln kishi "[2]. "1991-yilda O'zbekistonning doimiy aholisi soni 20,6 million kishini tashkil etgan. Bu haqda Davlat statistika qo'mitasi xabar berdi "[3]. 1985-1991-yillarda O'zbekistonda aholi soni yildan yilga o'sib borgan. Aholi sonining o'sishi, ayniqsa yoshlar sonining ko'payishi, iste'mol savatchasining o'zgarishiga olib keldi. Aholi sonining o'sishi orqali iste'mol qilinadigan tovarlar va xizmatlar ko'paygan, bu esa bozorning kengayishiga sabab bo'ldi. Ikkinchidan, aholining yosh tarkibi. O'zbekistonda 1985-1991-yillarda aholi tuzilmasi yoshlar va bolalarga boy edi. Bu esa, ayniqsa, oziq-ovqat, kiyim-kechak, o'yinchoqlar va boshqa iste'mol tovarlariga bo'lgan talabni oshirdi. Yoshlarning ko'pligi shahar va qishloq hududlari o'rtasida farqlarga olib keldi, chunki shaharlar ko'proq sanoat mahsulotlari va xizmatlarga bo'lgan talabni oshirgan, qishloqlarda esa ko'proq oziq-ovqat va zarur ehtiyojlar talabi mavjud edi. Uchinchidan, Shahar va qishloq aholisi o'rtasidagi farq 1985-1991-yillarda shahar va qishloq o'rtasidagi demografik farqlar o'zgarishni davom ettirdi. Shaharlarda yashovchi aholining ko'payishi, sanoat, xizmatlar va tovarlarga bo'lgan talabni oshirdi. Shaharlar ko'proq sanoat mahsulotlari, yengil sanoat, texnika va elektronika kabi mahsulotlarni iste'mol qilishgan. Qishloqlarda esa asosan oziq-ovqat, dehqonchilik va o'z-o'zini ta'minlashga asoslangan iste'mol shakllangan. To'rtinchidan, Migratsiya va ko'chish 1985-1991-yillarda ichki migratsiya ko'paygan, ya'ni qishloqdan shaharga ko'chishlar sezilarli bo'lgan. Bu shaharlarning rivojlanishiga, aholining shahar markazlarida yashashga bo'lgan istagini oshirishga olib keldi. Ko'plab qishloq aholisi shaharlarga ko'chgan, bu esa shaharlarda yangi tovarlarga, xizmatlarga va turmush sharoitlariga bo'lgan talabni oshirishga olib keldi. Migratsiya O'zbekistondagi iqtisodiy va ijtimoiy muhitga katta ta'sir ko'rsatdi.

1985-1991-yillar O'zbekistonda bozor iqtisodiyoti hali rivojlanmagan va markazlashgan reja asosida iqtisodiy tizim faoliyat ko'rsatgan. Shu davrda O'zbekistonda ikki asosiy ijtimoiy qatlam mavjud edi. Ulardan biri yetishtiruvchilar ya'ni ishlab chiqaruvchilar hamda iste'molchilardir. Ushbu tahlilda, ularning o'zaro munosabatlarini, taqsimotni, shuningdek iqtisodiy sharoitlarni ko'rib chiqamiz.

Yetishtiruvchilar asosan qishloq xo'jaligida faoliyat yuritgan. O'zbekistonda oziq-ovqat sanoati mavjud bo'lsa-da, bu tarmoq Sovet Ittifoqining iqtisodiy siyosati doirasida ishlagan. Mahsulotlar ko'proq ichki iste'molga yo'naltirilgan bo'lib, samaradorlikni oshirish uchun sanoat texnologiyasi yetarli bo'lmagan. O'zbekistonning sanoat ishlab chiqaruvchilari ko'plab tarmoqlarda (mato, kimyo, oziq-ovqat) faollik ko'rsatgan bo'lsa-da, bu sohalar markazlashgan boshqaruv va texnologiyalar yetishmasligi sababli samarali ishlamagan. Iste'molchilar - bu O'zbekiston aholisini tashkil etgan barcha ijtimoiy qatlamlardir. Shu davrda iste'molchilar turli ijtimoiy qatlamlarga bo'lingan edi va har bir qatlamning iste'mol savatchasi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan. Quyi qatlam ko'pincha qishloqlarda yashagan va ularning asosiy ehtiyojlari oziq-ovqat va oddiy kiyim-kechakni qondirishga yo'naltirilgan edi. Ko'plab odamlar maishiy texnikalarga ega emas, oddiy hayot kechirgan. Quyi qatlamning asosiy muammosi bu taqsimotning notekisligi bo'lgan. Shu bois, ko'p hollarda oziq-ovqat va boshqa zarur narsalar yetishmasligi kuzatilgan. Shu bilan birga, ushbu qatlam o'ziga zarur bo'lgan mahsulotlarni olishda muammolarga duch kelgan. O'rtacha qatlamdagi iste'molchilar bir qator maishiy texnikalarga ega bo'lgan, shuningdek, oddiy to'qimachilik va oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilgan. Bu qatlamda o'rtacha daromadli oilalar yashagan, ular davlat sektori yoki yirik korxonalarda ishlagan. O'rtacha qatlam o'zining ehtiyojlarini qondirish uchun davlat tomonidan belgilangan taqsimot tizimidan foydalanib, ba'zan maxsus chegirmalar va bonuslar orqali zarur mahsulotlarni olishgan. Yuqori qatlamdagi iste'molchilar yuqori sifatli va qimmatbaho mahsulotlar, masalan, import qilingan oziq-ovqat, maishiy texnikalar (muzlatgich, televizorlar), avtomobillar va boshqa yuqori sifatli mahsulotlarga talab ko'rsatgan. Yuqori qatlamning iqtisodiy imkoniyatlari keng bo'lib, ular turli xil xaridlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan vositalarga ega bo'lgan. Ular ko'pincha davlat boshqaruvidan mustaqil yashash imkoniyatlariga ega bo'lgan. Iste'molchilarning ehtiyojlari bo'yicha taqsimot ko'plab muammo-larni keltirib chiqargan. Markazlashgan iqtisodiy tizimda mahsulotlar va xizmatlar taqsimoti ko'plab hollarda notekis bo'lgan, shu sababdan ba'zi tovarlar kam, ba'zi tovarlar esa ortiqcha bo'lgan. Narxlar ko'plab hollarda davlat tomonidan belgilangan bo'lib, bu iste'molchilarning haqiqiy ehtiyojlariga javob bermagan. Shu bilan birga, ayrim yuqori sifatli mahsulotlarni faqat yuqori daromadli qatlamlar olishi mumkin edi. 1985-1991-yillarda O'zbekistonda yetishtiruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar davlat boshqaruvi ostida bo'lgan va bu iqtisodiy tizimda resurslar taqsimoti, ishlab chiqarish va iste'mol o'rtasidagi muvozanatni saqlashda ko'plab qiyinchiliklar yuzaga kelgan. Yetishtiruvchilar

ko'pincha qishloq xo'jaligi va sanoat tarmoqlarida ishlagan, davlat tomonidan belgilangan rejalarga asosanib mahsulotlar ishlab chiqarishgan. Biroq, bu ishlab chiqarish samaradorligi past bo'lgan va ularning ehtiyojlari to'liq qondirilmagan. Iste'molchilar esa turli ijtimoiy qatlamlarga bo'lingan bo'lib, ularga davlat tomonidan belgilangan mahsulotlar taqdim etilgan. Ammo, ko'plab hollarda, iste'molchilar zarur bo'lgan mahsulotlarni topa olishmagan yoki ular yuqori narxda sotilgan. Iqtisodiy tizimning markazlashtirilgan xususiyati va davlat boshqaruvining cheklovlari iste'molchilarning ehtiyojlarini qondirishda samarali bo'lmagan. 1985-1991-yillar orasidagi davrda O'zbekistonda modernizatsiya jarayonlari Sovet Ittifoqining umumiy iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlaridan ajralib turmadi. Gorbachevning siyosati va boshqa iqtisodiy islohotlar davrida O'zbekiston aholisi uchun oziq-ovqat va boshqa iste'mol tovarlarining savdosi va mavjudligi yangi shakllar oldi. Ushbu davrda "iste'mol savatchasiga" modernizatsiya omili ta'siri bir qator ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik va madaniy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'ldi. Biroq, bu jarayonlarning ta'siri keng va doimiy emas edi. Gorbachevning iqtisodiy islohotlari, xususan, yangi texnologiyalar va samarali ishlab chiqarish usullarini joriy etishga urg'u berar ekan, bu jarayon O'zbekistonda ko'plab mahsulotlar ishlab chiqarishni optimallashtirishga yordam berdi. Biroq, bu o'zgarishlar cheklangan edi, chunki Sovet tizimining rejalashtirish metodlari ishlab chiqarish hajmini oshirishga, ammo sifatni yaxshilashga imkon bermadi. Oddiy tortish asboblarning holatidan ham texnologik jarayonlar qay darajada ekanligini tasavvur qilishimiz mumkin. "1987-yil may oyida Farg'ona shahar Oxunboboyevskiy iste'mol jamiyati korxonalarida tortish asboblarning holati va ishlatilishini tekshirish to'g'risidagi Farg'ona viloyat davlat arxivi fond hujjatlari orqali ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin [4, 31-36-b.]". "Uning tarkibida 92 ta savdo korxonasi mavjud bo'lgan, shulardan 41 ta sanoat mollari do'konida 7 ta, maishiy do'konlarda 6 ta, boshqa ixtisoslashtirilgan savdo rastalarida 21 ta tortish asboblari bo'lgan, ...borlarida ham 24,2 % nosoz tortish asboblardan foylanish aniqlangan" [5, 32-b.]. Shuningdek, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sohasidagi texnikaviy o'zgarishlar O'zbekistonning qishloq joylarida sekin kechdi, bu esa turli hududlarda iste'mol tovarlari va oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va miqdoriga turlicha ta'sir ko'rsatdi. Ushbu o'zgarishlar ko'proq shahar hududlarida sezildi, chunki qishloq joylarida infratuzilma va texnologik rivojlanishning sekin bo'lishi iste'mol savatchasidagi o'zgarishlarni chekladi. 1985-1991-yillarda O'zbekiston aholisining "iste'mol savatchasiga" modernizatsiya omili ta'siri ko'p jihatdan iqtisodiy, texnologik, madaniy va ijtimoiy o'zgarishlar orqali amalga oshdi. Biroq, bu ta'sirlar nisbatan shahar hududlarida va yuqori daromadli qatlamlar o'rtasida sezilarli bo'ldi. Qishloq joylarida

esa modernizatsiya jarayonlari sekin kechdi va eski turmush tarzining izlari saqlanib qoldi. Tog'lik hududlarda aholi ko'proq o'z-o'zini ta'minlashga tayanib yashaydi. Ushbu hududlarda iqtisodiy faoliyat qishloq xo'jaligi va chorvachilikka asoslangan, sanoat va yuqori sifatli iste'mol mollari kamroq. Transport va kommunikatsiya tizimlari sustroq, bu esa iste'mol savatchasining cheklanishiga olib keladi. Tekislik hududlar esa tog'lik hududlarga nisbatan iqtisodiy jihatdan rivojlangan bo'lib, aholiga keng iste'mol savatchasi taqdim etiladi. Bu hududlarda sanoat, savdo va xizmatlar yaxshi rivojlangan va aholi yuqori sifatli tovarlar, oziq-ovqat mahsulotlari va xizmatlar bilan ta'minlangan. Biroq har doim ham ular uchun zarur bo'lgan maishiy texnikalar va boshqa yuqori sifatli tovarlar ko'pincha mavjud bo'lmagan. "1989-1991- yillarda: respublikamiz sobiq SSSRda aholi turmush darajasi, ijtimoiy va gumanitar sohalar rivoji bo'yicha oxirgi o'rinlardan birida turar edi" [6, 4-бет.].

Mahsulotlar taqsimoti tizimining samarasizligi natijasida, qora bozorlar paydo bo'ldi. Qora bozorlarda narxlar, rasmiy narxlardan yuqori bo'lib, iste'molchilar yuqori narxlarda mahsulotlarni olishga majbur bo'lishgan. Bu esa iste'mol savatchasining o'zgarishiga olib kelgan. Bu davrda markazlashtirilgan iqtisodiyotning samarali bo'lmaganligi, bozor iqtisodiyotiga o'tish zarurligini ko'rsatdi. Aholi uchun mahsulotlar va pulni boshqarish, iqtisodiy muammolarga sabab bo'ldi va turmush darajasiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. 175-бет.
- 2.Abuyeyev H.O. “Sovet hokimiyatining qayta qurish siyosati va uning O'zbekistonga ta'siri (1985-1991 yillar)” tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. - T, 2020. 56-bet.
- 3.O'zbekistonning yangi tarixi 2- kitob “O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida”. Toshkent.; 2000 yil 648- bet
- 4.Farg'ona viloyat davlat arxivi 952 fond 1ro'yxat, 90-ish, 31-36-betlar.
- 5.Farg'ona viloyat davlat arxivi 952 fond 1ro'yxat, 90-ish, 32-bet.
- 6.Статистик тўплам. Ўзбекистон Республикаси иқтисодий- ижтимоий тараққиётнинг мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган пргнозлари:- Т: “Ўзбекистон” НМИУ. 2011.4-бет

Internet web saytlari

1. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Non_sanoati#
2. <https://kun.uz/news/2023/01/06/ozbekistonning-100-yillik-demografik-korsatkichlari-malum-qilindi>
3. <https://daryo.uz/2021/08/17/ozbekistonning-doimiy-aholisi-soni-30-yil-ichida-qanchaga-osgani-malum-qilindi>

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И КЛАСТЕРНЫЕ МОДЕЛИ В СЕЛЬСКОМ ТУРИЗМЕ УЗБЕКИСТАНА.

PhD, доц. Худайназарова Дилором

Ташкентский университет информационных технологий

ORCID: 0009-0004-9551-6188

dilorom2019@list.ru

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы и перспективы развития сельского туризма в Узбекистане в контексте цифровой трансформации и кластерного подхода к управлению региональным развитием. На основе системного анализа выявлены ключевые институциональные, инфраструктурные, кадровые, маркетинговые и экологические барьеры, сдерживающие устойчивое развитие сельского туризма. Обоснована необходимость перехода от фрагментарных мер поддержки к интегрированной модели интеллектуального развития сельских территорий. В качестве научно-обоснованного решения предложена концепция интеллектуального кластера сельского туризма (Smart Rural Tourism Cluster), основанная на использовании цифровых платформ, кооперативных форм управления, принципов устойчивого развития и вовлечения местного населения в микропредпринимательство. Разработанная модель ориентирована на формирование мультипликативного экономического эффекта, повышение конкурентоспособности сельских регионов, рост занятости и доходов населения, а также соответствие международным стандартам устойчивого и «умного» туризма. Результаты исследования могут быть использованы при разработке региональных программ развития туризма и стратегий цифровой трансформации сельских территорий.

Ключевые слова: сельский туризм; интеллектуальные технологии; кластерный подход; цифровая трансформация; устойчивое развитие; Smart Rural Tourism Cluster; сельские территории; региональное развитие; микропредпринимательство; цифровая платформа.

Развитие сельского туризма в Узбекистане является приоритетным направлением государственной туристической политики, способствующим диверсификации экономики, повышению занятости в сельской местности и сохранению культурного наследия. Однако современное состояние отрасли характеризуется низкой степенью цифровизации, слабой интеграцией субъектов

и ограниченным участием местного населения. Проанализировав основные проблемы сельского туризма в Узбекистане, мы объединили их в несколько групп (таблица 1)

Таблица 1

Основные проблемы в сельском туризме Узбекистана

Группа проблем	Содержание проблемы	Проявление и последствия
1. Институциональные и управленческие барьеры	Отсутствие чётко сформированной государственной стратегии развития сельского туризма	Фрагментарность мер поддержки, отсутствие долгосрочных ориентиров и KPI для регионов
	Слабая межведомственная координация (министерства, хокимияты, частный сектор)	Дублирование функций, низкая эффективность программ, замедление реализации проектов
	Недостаточная поддержка малых фермерских и семейных хозяйств	Ограниченный вход сельских домохозяйств на туристический рынок, высокая неформальность
2. Инфраструктурные ограничения	Низкое качество дорог и транспортной доступности	Снижение туристической привлекательности отдалённых территорий
	Ограниченное интернет-покрытие и цифровая инфраструктура	Невозможность онлайн-бронирования, цифрового продвижения и безналичных расчётов
	Недостаток сертифицированных средств размещения	Низкий уровень доверия со стороны иностранных туристов
3. Маркетинговые и имиджевые проблемы	Слабое позиционирование сельского туризма на международном рынке	Туризм ассоциируется преимущественно с историко-культурными объектами

Группа проблем	Содержание проблемы	Проявление и последствия
4. Кадровый дефицит	Недостаточное присутствие в глобальных онлайн-платформах	Потеря потенциального спроса, низкая загрузка гостевых домов
	Отсутствие единого бренда сельского туризма	Разрозненность региональных инициатив, слабая узнаваемость
	Нехватка специалистов с языковыми и цифровыми компетенциями	Низкое качество сервиса и коммуникации с туристами
	Отсутствие профильных образовательных программ по агротуризму	Недостаток профессиональных предпринимателей в сельской местности
5. Социально-культурные факторы	Низкая вовлечённость местного населения	Ограниченное предложение туристических услуг и инициатив «снизу»
	Недостаток знаний в сфере сервиса и гостеприимства	Несоответствие ожиданиям туристов, слабая повторная посещаемость
6. Экологическая устойчивость	Нерациональное использование природных ресурсов	Деградация экосистем, снижение долгосрочного туристического потенциала
	Недостаточное внедрение принципов «зелёного туризма»	Рост экологических рисков, несоответствие международным стандартам устойчивого развития

В этих условиях внедрение **интеллектуальных (smart)** технологий и кластерных моделей управления представляет собой перспективное направление

научных исследований, обладающее значительным инновационным потенциалом.

В зарубежных исследованиях (Италия, Япония, Испания, Южная Корея) развитие сельского туризма рассматривается через призму устойчивого развития, кластеризации и цифровизации территорий. В отечественной научной литературе данный вопрос в основном ограничен анализом инфраструктурных и организационных проблем, при этом **интеграция цифровых технологий в модель сельского туризма** практически не исследована. Это обуславливает **научную новизну** предлагаемого подхода. Для решения этих проблем предлагается модель интеллектуального кластера сельского туризма (**Smart Rural Tourism Cluster**) как инструмента повышения конкурентоспособности и устойчивого развития сельских регионов Узбекистана. **Концепция:** «Смарт-кластеры сельского туризма» (Smart Rural Tourism Clusters, SRTC): **Создание интеллектуальной системы развития сельского туризма на основе цифровых, кооперативных и экологически устойчивых технологий - сельский туризм 4.0.** Основные элементы данной концепции представлены в виде таблицы 2.

Таблица 2.

Основные элементы интеллектуальной системы развития сельского туризма на основе цифровых, кооперативных и экологически устойчивых технологий

Ключевой элемент концепции	Содержание	Инструменты и механизмы реализации	Ожидаемый эффект
1. Интеллектуальная цифровая платформа (Smart Village Hub)	Единая онлайн-экосистема, объединяющая фермеров, ремесленников, гидов и туристов	• Интерактивные карты и маршруты • Онлайн-бронирование услуг и размещения • Электронные путеводители и виртуальные	• Повышение доступности сельских территорий • Рост туристического потока • Персонализация туристического опыта

Ключевой элемент концепции	Содержание	Инструменты и механизмы реализации	Ожидаемый эффект
2. Кооперативная модель управления	Формирование локальных туристических кластеров на базе деревень и фермерских хозяйств	туры• AI- алгоритмы анализа предпочтений туристов • Совместное использование транспорта и инфраструктур ы • Коллективный маркетинг и брендирование • Совет кооперации с участием жителей, бизнеса и власти •	• Снижение транзакционных издержек • Рост доверия и вовлечённости населения • Устойчивость локальных инициатив
		Экологическая сертификация агроусадеб• Использование ВИЭ (солнечные панели, биогаз)• «Умные» системы водо- и энергоснабжен	• Снижение экологической нагрузки • Повышение инвестиционной привлекательно сти • Соответствие международным ESG-стандартам
3. Интеграция принципов устойчивого развития	Внедрение экологических и ресурсосберегаю щих стандартов		

Ключевой элемент концепции	Содержание	Инструменты и механизмы реализации	Ожидаемый эффект
4. Вовлечение местного населения через микропредпринимательство	Активизация экономической деятельности сельских жителей	• Эко-рейтинговая система • Микробизнес-проекты (кулинарные и ремесленные туры, фестивали)• Образовательные центры при вузах• Обучение цифровому маркетингу и сервису	• Рост доходов домохозяйств • Социальная инклюзия женщин и молодёжи • Повышение качества туристических услуг
5. Инновационный экономический эффект	Формирование мультипликативного эффекта для региональной экономики	• Диверсификация доходов сельских территорий • Создание новых рабочих мест • Продвижение агро- и эко-туризма на внешние рынки	• Повышение занятости• Рост экспортного потенциала • Устойчивое социально-экономическое развитие регионов

Если в систему управления сельским туризмом Узбекистана интегрировать принципы **интеллектуального кластерного подхода**, сочетающего цифровые технологии, кооперацию и устойчивое развитие, то это позволит повысить эффективность использования сельских ресурсов, уровень занятости и

инвестиционную привлекательность сельских территорий. Кроме того, формирование интеллектуальных кластеров создаст условия для синергетического взаимодействия между местными сообществами, бизнесом и органами государственной власти, что повысит согласованность управленческих решений и снизит транзакционные издержки. Внедрение цифровых платформ и «умных» сервисов будет способствовать расширению доступа сельских туристических продуктов к национальным и международным рынкам, а также повышению качества и персонализации туристических услуг. В долгосрочной перспективе данный подход обеспечит устойчивое социально-экономическое развитие сельских регионов, укрепление человеческого капитала и интеграцию сельского туризма в общенациональную стратегию цифровой экономики и территориального развития.

Рис. 1 Интеллектуальный кластер сельского туризма.

Исследование базируется на сочетании системного, институционального и кластерного подходов, а также концепций:

1. устойчивого туризма ;

2. цифровой экономики и «умных территорий» (Smart Villages, Smart Tourism);

3. теории регионального развития и инновационных экосистем.

В результате проведенного анализа и внедрения выше изложенной модели мы получили следующие результаты:

1. Разработанная модель повышает долю сельского туризма в структуре внутреннего туризма.

2. Создаёт стимулы для вовлечения населения в микропредпринимательство.

3. Повышает цифровую трансформацию сельских сообществ.

4. Обеспечивает устойчивый рост занятости и развитие регионов на основе «умной» экономики.

Список использованной литературы:

1. Porter M E. *Clusters and the New Economics of Competition*. Harvard Business Review 1998 Vol 76 No 6 pp 77–90
2. Hall C M Gössling S Scott D. *The Routledge Handbook of Tourism and Sustainability*. London Routledge 2015
3. Buhalis D Amaranggana A. *Smart Tourism Destinations Enhancing Tourism Experience through Personalisation of Services*. Information and Communication Technologies in Tourism 2015 pp 377–389
4. Gretzel U Sigala M Xiang Z Koo C. *Smart Tourism Foundations and Developments*. Electronic Markets 2015 Vol 25 No 3 pp 179–188
5. Sharpley R. *Rural Tourism and Sustainable Development*. Journal of Sustainable Tourism 2000 Vol 8 No 4 pp 267–284
6. Hjalager A M. *Agricultural Diversification into Tourism Evidence of a European Community Development Programme*. Tourism Management 1996 Vol 17 No 2 pp 103–111
7. Президент Республики Узбекистан. *Стратегия развития туризма в Республике Узбекистан на 2019–2025 годы*. Ташкент 2019
8. Министерство туризма и культурного наследия Республики Узбекистан. *Развитие сельского и экотуризма в Республике Узбекистан*. Ташкент 2022
9. Иванов В В Минаев А А. *Цифровая экономика теория и практика*. Москва Юрайт 2021

10. Xudaynazarova D. KORXONALARDA RISKLARNI BAHOLASH VA TAHLIL QILISHNING XORIJ TAJRIBASI //Iqtisodiyot va ta'lim. – 2024. – T. 25. – №. 1. – С. 323-329.
11. Усмонов Б. Ш., Шукуруллаев У. У., Худайназарова Д. Х. Илмий марказларни яратиш ва ривожлантиришнинг мотивацион омиллари //ТДИУ, “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. – 2021. – №. 2.
12. Худайназарова Д. МЕТОДЫ ОЦЕНКИ РИСКОВ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В ТУРИСТИЧЕСКОМ БИЗНЕСЕ //Экономическое развитие и анализ. – 2024. – Т. 2. – №. 11. – С. 682-687.
13. Худайназарова Д. Х. ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА КАК ОСНОВНОЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ //Indexing. – 2024. – Т. 1. – №. 1.
14. Xudaynazarova D. KORXONALARDA RISKLARNI BAHOLASH VA TAHLIL QILISHNING XORIJ TAJRIBASI //Iqtisodiyot va ta'lim. – 2024. – T. 25. – №. 1. – С. 323-329.
15. Худайназарова Д. ЎЗБЕКИСТОН ТЎҚИМАЧИЛИК САНОАТИ КОРХОНАЛАРИДА РИСКЛАРНИ СЎНДИРИШ МАҚСАДИДА ДИНАМИК ИМКОНИЯТЛАРИНИ БАҲОЛАШ //Iqtisodiyot va ta'lim. – 2023. – Т. 24. – №. 4. – С. 235-241.
16. Xudaynazarova D. Digital transformation status analysis of textile industry enterprises in the country //Journal of Management Value & Ethics, ISSN-2249-9512, SJIF. – Т. 8. – С. 131-138.
17. Xudaynazarova, D. (2024). TURIZM BIZNESIDA RAQAMLI TENDENSIYALARNI JORIY ETISH XAVFINI BAHOLASH USULLARI. In *Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil*. <https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss11-pp682-687> (Original work published 2024)
18. Худайназарова, Д. (2024). МЕТОДЫ ОЦЕНКИ РИСКОВ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В ТУРИСТИЧЕСКОМ БИЗНЕСЕ. *Экономическое развитие и анализ*, 2(11), 682–687. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/eitt/article/view/59925> (Original work published 29 ноябрь 2024 г.)
19. Худайназарова, Дилором. (2025). ВНЕДРЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМАIMPLEMENTATION OF MODERN TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL TOURISMQISHLOQ TURIZMINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY

TEKNOLOGIYALARNI JORIY ETISH. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. 3. 223-231.
10.60078/2992-877X-2025-vol3-iss10-pp223-231.

20. Худайназарова , Д. (2024). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ФОРМИРОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕРЕВЕНЬ. *Экономическое развитие и
анализ*, 2(12), 435–448. извлечено от
<https://inlibrary.uz/index.php/eitt/article/view/64394>

**KOGNITIV VIZUALLASHTIRISH VOSITALARI ORQALI
TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI
RIVOJLANTIRISH**

**РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ
ПОСРЕДСТВОМ ИНСТРУМЕНТОВ КОГНИТИВНОЙ ВИЗУАЛИЗАЦИИ
DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE
THROUGH COGNITIVE VISUALIZATION TOOLS**

Abduvaliyeva Madinabonu Nodirbek qizi

Andijon viloyati, Andijon tumani

Tel: +998956315525

Annotatsiya: Ushbu maqolada kognitiv vizuallashtirish vositalari orqali talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi — oliy ta'lim jarayonida vizual modellardan foydalanishning metodik asoslarini ishlab chiqish va ularning muloqot ko'nikmalariga ta'sirini asoslashdir. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, so'rovnoma va pedagogik tajriba-sinov metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, intellekt-xaritalar va infografikalardan foydalanish talabalarning axborotni tizimlashtirish va nutqiy mantiqiylik darajasini 25% ga oshirgan. Xulosa sifatida kognitiv vizuallashtirish talabalarning muloqotga kirishishdagi psixologik to'siqlarini kamaytirishi va kasbiy kommunikativ tayyorgarligini ta'minlashi isbotlangan.

Kalit so'zlar: kognitiv vizuallashtirish, kommunikativ kompetensiya, intellekt-xarita, infografika, oliy ta'lim, talaba, didaktik model, muloqot madaniyati, axborotni qayta ishlash, ta'lim samaradorligi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития коммуникативной компетенции студентов посредством инструментов когнитивной визуализации. Цель исследования — разработка методических основ использования визуальных моделей в высшем образовании и обоснование их влияния на коммуникативные навыки. В процессе исследования использовались такие методы, как теоретический анализ, педагогическое наблюдение, анкетирование и педагогический эксперимент. Результаты показали, что использование интеллект-карт и инфографики повысило уровень систематизации информации и логичности речи студентов на 25%. В заключении доказано, что когнитивная визуализация снижает психологические

барьеры в общении и обеспечивает профессиональную коммуникативную подготовку студентов.

Ключевые слова: когнитивная визуализация, коммуникативная компетенция, интеллект-карта, инфографика, высшее образование, студент, дидактическая модель, культура общения, обработка информации, эффективность обучения.

Abstract: This article explores the development of students' communicative competence through cognitive visualization tools. The purpose of the study is to develop the methodological foundations for using visual models in higher education and to substantiate their impact on communication skills. During the research, methods such as theoretical analysis, pedagogical observation, surveys, and pedagogical experiments were utilized. The results indicated that the use of mind maps and infographics increased students' level of information systematization and rhetorical logic by 25%. In conclusion, it is proven that cognitive visualization reduces psychological barriers in communication and ensures professional communicative readiness among students.

Keywords: cognitive visualization, communicative competence, mind map, infographics, higher education, student, didactic model, communication culture, information processing, educational efficiency.

KIRISH (INTRODUCTION)

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida talabalarning nafaqat nazariy bilimga ega bo'lishi, balki kasbiy faoliyatda samarali muloqotga kirisha olishi — kommunikativ kompetensiya darajasi bilan baholanmoqda. Axborot oqimi shiddat bilan o'sib borayotgan bugungi kunda, talabalarda murakkab tushunchalarni tezkor tahlil qilish va ularni vizual obrazlar orqali uzatish ko'nikmalarini shakllantirish zarurati tug'ilmoqda [8; 45-b].

Oliy ta'lim amaliyotini o'rganish natijasida talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda quyidagi asosiy muammolar aniqlandi:

- Axborot yuklamasi: Talabalar katta hajmdagi matnli ma'lumotlarni qabul qilishda qiyinchilikka uchramoqda, bu esa fikrni mantiqiy bayon etish va muloqot jarayonida sustlikni keltirib chiqarmoqda.
- An'anaviy usullar samaradorligining pasayishi: Faqat og'zaki va matnli metodlarga tayanish talabalarning kognitiv (bilish) qobiliyatlarini to'liq ishga solmayapti.

– Vizuallashtirish madaniyatining yetishmasligi: Talabalarda axborotni sxema, grafik va intellekt-xaritalar ko‘rinishida tizimlashtirish hamda ushbu vizual vositalar yordamida nutqini qurish ko‘nikmalari past darajada qolmoqda.

Mavzuga doir pedagogik va psixologik adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, vizuallashtirishning didaktik imkoniyatlari keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, aynan kognitiv vizuallashtirish (ma‘lumotni shunchaki tasvirlash emas, balki fikrlashni faollashtiruvchi vositalar) ning kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdagi mexanizmlari yetarlicha tadqiq etilmagan. Xususan, vizual modellarning talaba nutqi strukturasi va mantiqiy ketma-ketligiga ta’siri bo‘yicha yaxlit metodik tizim ishlab chiqilmagan.

Maqolaning maqsadi — kognitiv vizuallashtirish vositalaridan (infografika, skraybing, klaster, konsept-kartalar) foydalanish orqali talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik-metodik tizimini asoslash va uning samaradorligini isbotlashdan iborat.

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi:

1. Oliy ta’limda "kognitiv vizuallashtirish" tushunchasining mazmun-mohiyatini pedagogik nuqtayi nazardan ochib berish.
2. Talabalarning kommunikativ kompetensiyasini baholash mezonlarini ishlab chiqish.
3. O‘quv jarayonida vizual modellarni qo‘llashning metodik algoritmini yaratish.
4. O‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijalari asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

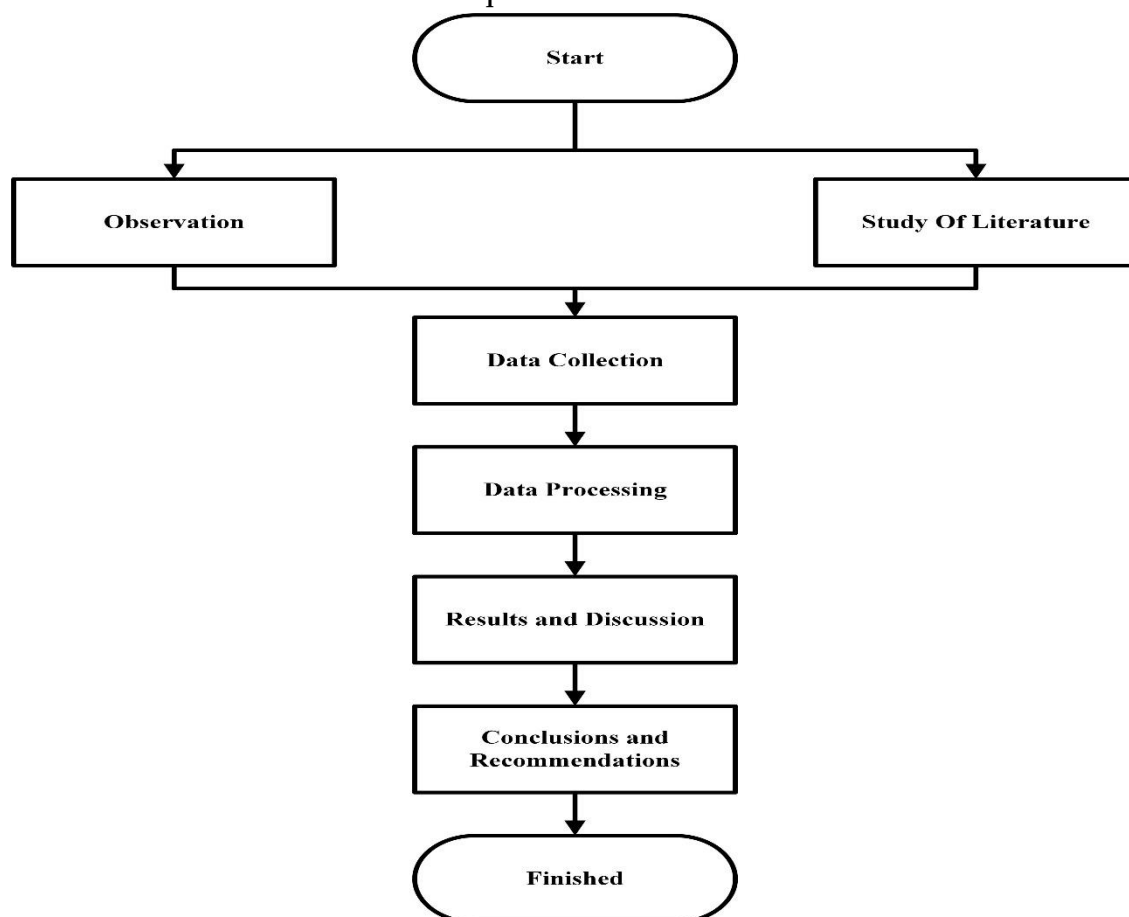
Kognitiv vizuallashtirish va kommunikativ kompetensiya masalalari ko‘plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Xususan, V.V. Davydov va H.G. Olcott kabi olimlar ta’limda vizuallashtirishni axborotni siqish va tushunishni osonlashtirish vositasi sifatida baholaydilar [2; 110-p, 7; 115-p].

Kognitiv psixologiya nuqtayi nazaridan, A. Paivioning "Ikki tomonlama kodlash nazariyasi" (Dual-Coding Theory) vizual va verbal axborotning birgalikda qayta ishlanishi xotira va nutqiy faollikni oshirishini isbotlaydi. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda vizual modellarning o‘rni haqida gap ketganda, R. Mayerning multimedia asosida o‘qitish nazariyasi muhim ahamiyatga ega. Mahalliy tadqiqotchilardan N.N. Azizxo‘jayeva va M.H. Lutfillaev pedagogik texnologiyalarda vizual vositalardan foydalanishning didaktik asoslarini yoritib berishgan [1; 12-b]. Biroq, zamonaviy raqamli asboblari (Mind maps, Canva, Prezi) yordamida

kommunikativ ko‘nikmalarni tizimli rivojlantirish metodikasi alohida tadqiqot ob'ekti sifatida ko‘rib chiqilishi lozim.

Ushbu maqolada qo‘yilgan masalalarni yoritish uchun quyidagi metodlar majmuasidan foydalanildi:

- Nazariy tahlil: Mavzuga oid falsafiy, pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni qiyosiy o‘rganish va umumlashtirish.
- Modellashtirish: Talabalarning muloqot jarayonini vizual obrazlar asosida tashkil etishning kognitiv modelini yaratish.
- Pedagogik kuzatuv: Oliy ta’lim muassasalarida dars jarayonlarini kuzatish orqali talabalarning axborotni vizuallashtirish va bayon etish darajasini aniqlash.
- Suhbat va so‘rovnoma: Talabalarning kognitiv vizual vositalarga bo‘lgan qiziqishi va ulardan foydalanishdagi to‘siqlarni aniqlash maqsadida o‘tkazilgan so‘rovlar.
- Tajriba-sinov ishi: Nazariy xulosalarning amaliyotdagi samaradorligini tekshirish uchun o‘quv jarayoniga kognitiv vizual texnologiyalarni joriy etish va natijalarni matematik-statistik tahlil qilish.

Tadqiqot jarayonida talabalarning nutqiy faolligi va muloqotga kirishish darajasi maxsus ishlab chiqilgan testlar va keys-stadi (case-study) topshiriqlari orqali

baholandi. Olingan natijalar miqdorsal va sifatsal ko'rsatkichlar bo'yicha tahlil qilinib, kognitiv vizuallashtirishning samaradorlik koeffitsiyenti hisoblab chiqildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Olib borilgan tajriba-sinov ishlari davomida talabalarning kommunikativ kompetensiya darajasi kognitiv vizuallashtirish vositalarini qo'llashdan oldin va keyin maxsus mezonlar asosida baholandi. Tadqiqotda jami 60 nafar talaba ishtirok etdi (30 nafar nazorat va 30 nafar tajriba guruhi).

Kognitiv vizuallashtirish vositalari sifatida intellekt-xaritalar (Mind Maps), infografikalar va mantiqiy-strukturaviy sxemalardan foydalanildi. Olingan natijalar quyidagi jadvalda o'z aksini topgan:

1-jadval. Talabalarning kommunikativ kompetensiya ko'rsatkichlari (ball)

Guruhlar	Nutqning mantiqiyligi	Axborotni tizimlashtirish	Muloqotga kirishuvchanlik	O'rtacha ko'rsatkich
Nazorat guruhi	68	65	70	67.6
Tajriba guruhi	84	88	82	84.6

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida axborotni tizimlashtirish ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan 23% ga yuqori natijani ko'rsatdi. Bu kognitiv vizual vositalarning talaba ongida ma'lumotlar o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishlarni mustahkamlashga xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Muammolar muhokamasi

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kognitiv vizuallashtirish jarayonida talabalar nafaqat tayyor tasvirlarni qabul qiladilar, balki ularni mustaqil yaratish jarayonida fikrlash operatsiyalarini (analiz, sintez, umumlashtirish) faollashtiradilar.

Muhokama jarayonida aniqlangan asosiy jihatlar:

- Mantiqiy izchillik: Vizual modellar talabalarga o'z nutqini rejalashtirishda "tayanch nuqta" vazifasini o'tadi, bu esa muloqot paytidagi pauzalar va mavzudan chetlashish holatlarini kamaytirdi.
- Kognitiv yuklamani kamaytirish: Murakkab nazariy tushunchalar vizual sxemalarga o'tkazilganda, talabaning ishchi xotirasi (working memory) yengillashdi, natijada diqqat ko'proq muloqot mazmuniga yo'naltirildi.
- Psixologik to'siqlarni yengish: Nutqida kamchiliklari bor talabalar vizual tayanch vositalaridan foydalanganda o'zlariga bo'lgan ishonchning ortgani va muloqotga kirishishdagi "qo'rquv" hissi pasaygani kuzatildi.

Biroq, vizuallashtirish vositalaridan haddan tashqari ko'p foydalanish "vizual shovqin"ni keltirib chiqarishi va talabaning og'zaki nutq boyligini cheklab qo'yishi mumkinligi ham aniqlandi. Shuning uchun, vizual va verbal vositalarning 1:1 nisbatdagi mutanosibligi tavsiya etiladi.

XULOSA

Kognitiv vizuallashtirish vositalari orqali talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish masalasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar quyidagi yakuniy xulosalarni shakllantirishga imkon berdi:

1. Metodik samaradorlik: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, an'anaviy o'qitish usullaridan farqli o'laroq, kognitiv vizuallashtirish vositalari (infografika, konsept-kartalar, klasterlar) talabalarning axborotni qabul qilish tezligini va uni nutqiy faoliyatga ko'chirish samaradorligini o'rtacha 20-25% ga oshiradi.

2. Kognitiv mexanizm: Vizual modellar talaba ongida murakkab tushunchalarning " mantiqiy karkasini" yaratadi. Bu esa muloqot jarayonida fikrlarni tartibsiz bayon etishning oldini oladi va nutqning mantiqiy izchilligini ta'minlaydi. Talaba vizual obrazga tayanib, o'z fikrini erkinroq va ishonchliroq ifodalash imkoniga ega bo'ladi.

3. Kompetensiyaviy yondashuv: Kommunikativ kompetensiya faqat so'z boyligi bilan emas, balki axborotni qisqa, tushunarli va kreativ shaklda yetkazib bera olish qobiliyati bilan belgilanadi. Kognitiv vizuallashtirish talabalarda aynan mana shu zamonaviy muloqot madaniyatini shakllantirishda asosiy drayver bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, ta'lim jarayonini takomillashtirish bo'yicha quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

- Oliy ta'lim o'quv dasturlariga ma'lumotlarni vizuallashtirish texnologiyalari bo'yicha maxsus modullarni kiritish;
- Ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarda "tayyor" vizual materiallardan ko'ra, talabalar tomonidan mustaqil yaratiladigan kognitiv modellarga (masalan, loyihalar himoyasida intellekt-xaritalardan foydalanishga) ustuvorlik berish;
- Pedagog kadrlarning raqamli vizualizatsiya vositalari bilan ishlash bo'yicha metodik mahoratini muntazam oshirib borish.

Xulosa qilib aytganda, kognitiv vizuallashtirish vositalari zamonaviy mutaxassis tayyorlashning ajralmas qismi bo'lib, u nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki talabalarning kelgusi kasbiy faoliyatida raqobatbardosh muloqotchi bo'lishlarini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. – 200 b.
2. Davydov V.V. Problems of Developmental Instruction: A Theoretical and Experimental Psychological Study. – Nova Science Publishers, 1997. – 230 p.
3. Lutfillaev M.H. Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini takomillashtirishda vizuallashtirish texnologiyalaridan foydalanish. // "Pedagogika" jurnali. – Toshkent, 2019. - №4. – 45-50-betlar.
4. Mayer R.E. Multimedia Learning. – 2nd Edition. – Cambridge University Press, 2009, 316 p.
5. Paivio A. Mental Representations: A Dual Coding Approach. – Oxford University Press, 1990. – 336 p.
6. Toshpo‘latov S. Talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishda innovatsion metodlar. // Zamonaviy ta’lim. – Toshkent, 2021. - №10. – 12-18-betlar.
7. Olcott H.G. Cognitive Visualization in Education. // Journal of Educational Psychology. – 2015. – Vol. 107. – P. 112-124.
8. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. Darslik. – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2011. – 420 b.

Oliy tibbiy ta'limda klinik farmakologiya fanini kredit-modul tizimiga muvofiq holda o'qitishning amaliy holati

No'monova Go'zaloy Davronbek qizi
Andijon davlat tibbiyot instituti

Kirish. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti 1971-yilda farmakologiya fanining muhim yo'nalishi bo'lgan klinik farmakologiya fanini mustaqil fan sifatida tan oldi. Ushbu qarorning asosiy maqsadi — dorilarning farmakodinamikasi va farmakokinetikasini, ularning o'zaro ta'siri hamda salbiy oqibatlarini zamonaviy ilmiy yondashuvlar yordamida chuqur o'rganishdan iboratdir. **Klinik farmakologiya** - bu muayyan kasallik yoki sindrom bilan og'rigan bemorga dori tanlashda, ularning klinik va farmakologik xususiyatlarini hisobga olib, eng maqbul va xavfsiz dori kombinatsiyasini tavsiya etish, shuningdek, olib borilayotgan farmakoterapiyaning samaradorligi hamda xavfsizligini nazorat qilishga qaratilgan fan sohasidir. Oliy tibbiy ta'limda aynan shu fanning ham kredit-modul tizimiga asoslangan holda o'qitilishi talabalar va pedagoglarga ko'plab qulayliklarni yaratdi.

Kredit-modul tizimi — bu o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy shakli bo'lib, u o'qitishning modul texnologiyalari va talaba bilimni kredit birliklari orqali baholash tizimiga asoslanadi. Ushbu tizimni to'liq joriy etish murakkab, ammo ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladigan ko'p qirrali jarayondir. Kredit-modul tizimining asosiy tamoyillaridan biri — talabaning mustaqil ishlashini ta'minlash va ta'lim jarayonida student-centered learning (ya'ni o'quv jarayonining markazida talaba turadi) tamoyiliga tayanishdir.

Mavzuning dolzarbligi: So'nggi yillarda oliy tibbiy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, ta'lim jarayonini xalqaro standartlarga moslashtirish hamda bo'lajak shifokorlarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish maqsadida kredit-modul tizimi bosqichma -bosqich joriy etilmoqda. Ushbu jarayonda klinik farmakologiya fanini o'qitish alohida ahamiyat kasb etib, u shifokorlarning dori vositalarini klinik amalyotda oqilona, xavfsiz va samarali qo'llashga oid bilim va ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Klinik farmakologiya fanini kredit-modul tizimi asosida o'qitish: ilmiy-uslubiy va amaliy jihatlar:

Agar klinik farmakologiya faniga jami 114 soat ajratilgan bo'lsa, u 4 kreditga teng bo'ladi. Talaba bir semestr davomida 20–25 kredit to'plasa, semestri muvaffaqiyatli yakunlab, keyingi bosqichga o'tishga haqli bo'ladi. Kredit-modul tizimi talabalarga mustaqil ishlashga keng imkoniyat yaratadi, shuningdek, fanlardan qarzdorliklarni belgilangan muddatlarda (masalan, yozgi yoki qishki semestrlarda) topshirish imkonini beradi.

Ilmiy-metodik asoslar:

Klinik farmakologiya kursini yakunlagan talaba quyidagi kompetensiyalarni egallashi lozim:

- Dorilarning farmakokinetik va farmakodinamik xususiyatlarini tahlil qilish;
- Individual bemor holatiga mos dori tanlashni amalga oshirish;
- Nojo'ya ta'sirlarni oldindan aniqlash va farmakonazoratni yuritish;
- Klinik holatlarda dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish.

1) O'qitish usullari:

Kredit-modul tizimi an'anaviy ma'ruzalar bilan bir qatorda interaktiv va amaliy yo'naltirilgan metodlarni ham o'z ichiga oladi: klinik case-study (keys-stadilar), problem-based learning (muammoli o'qitish), simulyatsion mashg'ulotlar va OSCE (Objective Structured Clinical Examination), kichik guruhlar bilan farmakoterapiya bo'yicha muhokamalar.

2) Baholash tizimi:

Baholash ikki turga bo'linadi: jarayonli (formativ) va yakuniy (summativ):

- 1) Jarayonli baholash: seminarlar, testlar, case yechimlari, laboratoriya mashg'ulotlari;
- 2) Mustaqil topshiriqlar: referatlar, prezentatsiyalar, klinik tahlillar;
- 3) Yakuniy nazorat: testlar, yozma ishlar, og'zaki javoblar yoki OSCE shakli.

5) Natijalar va samaradorlik:

- Kredit-modul tizimi asosida o'qitilgan talabalar farmakoterapiya bo'yicha qaror qabul qilishda 20–25% yuqori natija ko'rsatgan;
- Talabalarning mustaqil ishlash va dalillarga asoslangan tibbiyotdan foydalanish ko'nikmalari sezilarli darajada oshgan;
- Klinik holatlarni tahlil qilishda analitik fikrlash va amaliy qaror qabul qilish ko'nikmalari shakllangan.

Xulosa shundan iboratki, Klinik farmakologiya fanini kredit-modul tizimi asosida o'qitish:

- Talabalar klinik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi;
- O'qituvchi va talaba o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi;
- Mustaqil ta'lim va o'zini baholash madaniyatini shakllantiradi;
- Talabalarni zamonaviy tibbiyot amaliyotiga tayyor, malakali mutaxassis sifatida yetishtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1.O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Kredit-modul tizimini joriy etish metodik ko'rsatmalar, Toshkent, 2022

2.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi 824-son qarori. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish to'g'risidagi qarori.

3.Izimovna U.R. "Kreditno-modulnaya sistema organizatsii obucheniya kak faktor formirovaniya umeniy samoobrazovatelnoy deyatelnosti studenta". Avtoreferat - Orenburg-2010.

DIAGNOSTIC METHODOLOGY FOR DETERMINING THE LEVEL OF SOCIAL ADAPTATION IN STUDENTS WITH SPEECH DISORDERS

Ganiyeva Malokhat Odilovna

Lecturer at Bukhara Innovation University

Abstract. *This article addresses the diagnostic methodology for determining the level of social adaptation in students with speech disorders. The article analyzes the theoretical foundations of the concept of social adaptation, the impact of speech disorders on social adaptation, and the system of diagnostic criteria and indicators. Additionally, a methodology for assessing the level of social adaptation in students with speech disorders has been developed.*

Keywords: *speech disorder, social adaptation, diagnostics, methodology, criteria, indicators, psychological-pedagogical support.*

In the modern educational system, the issue of ensuring social adaptation of students with speech disorders is of particular relevance. Today, the development of inclusive education in the Republic of Uzbekistan is defined as one of the priority directions of state policy, with great attention being paid to adapting children with developmental disorders to society. Diagnosing the level of social adaptation in students with speech disorders is an important condition for effectively organizing a system of psychological-pedagogical support. As L.S. Vygotsky emphasized, speech disorders affect the entire mental development of a child and play an important role in shaping their social relationships^[1]. Therefore, timely and accurate identification of the level of social adaptation in students with speech disorders is a key factor in improving the effectiveness of correctional-pedagogical work.

V.I. Lubovsky substantiated the necessity of a comprehensive approach in studying the social adaptation of children with developmental disorders^[2]. According to him, the process of social adaptation is shaped by many factors, including the child's personal characteristics, level of speech development, family environment, and educational conditions. R.E. Levina emphasized that the level of development of communication skills is of decisive importance in the social adaptation of children with speech disorders^[3]. The researcher's studies found that various forms and degrees of speech disorders have different effects on a child's adaptation to social life. T.B. Filicheva and G.V. Chirkina, studying the socio-communicative development of children with

general speech underdevelopment, demonstrated that they encounter difficulties in communication with peers and adults^[4].

The concept of social adaptation is one of the widely used categories in pedagogy and psychology. E.M. Mastukova defines social adaptation as the process of an individual's active adjustment to the social environment, finding their place in society, and successfully fulfilling social roles^[5]. For students with speech disorders, the process of social adaptation has specific characteristics associated with difficulties in speech communication, decreased self-esteem, and disturbances in the emotional-volitional sphere. T.N. Volkovskaya, studying the psychological characteristics of children with speech disorders, found that many of them exhibit high levels of anxiety, lack of self-confidence, and passivity in communication with peers^[6].

O.N. Usanova, in her research in the field of special psychology, particularly emphasizes the importance of early diagnosis and timely correctional assistance in ensuring the social adaptation of children with developmental disorders^[7]. According to the researcher, determining the level of social adaptation enables identification of the child's strengths and weaknesses, development of an individual correctional program, and establishment of a psychological-pedagogical support strategy. S.G. Shevchenko, substantiating the necessity of a comprehensive approach in social adaptation diagnostics, noted that in the diagnostic process, it is necessary to jointly assess the child's speech, emotional, socio-communicative, and behavioral indicators^[8]. In developing the methodology for determining the level of social adaptation in students with speech disorders, N.A. Gritsenko's system of diagnostic criteria was utilized^[9]. The proposed diagnostic methodology includes four main criteria: communicative criterion (communication skills, speech activity, relationships with peers and adults), emotional-volitional criterion (emotional stability, self-control, anxiety level), social-behavioral criterion (compliance with social norms and rules, behavior in groups, cooperation ability), and personal criterion (self-esteem, motivation, social activity). E.L. Indenbaum emphasized that in studying the socio-personal development of children with developmental disorders, these criteria are interconnected and have complementary characteristics^[10]. The table below presents the criteria and indicators for assessing the level of social adaptation in students with speech disorders.

Table 1. Criteria and indicators for assessing the level of social adaptation in students with speech disorders

No.	Criterion	Indicators	Diagnostic methods
-----	-----------	------------	--------------------

1	Communicative criterion	Level of speech activity, ability to initiate communication, dialogic speech skills, relationships with peers	Observation, interview, sociometry, communication skills test
2	Emotional-volitional criterion	Emotional stability, anxiety level, self-control, resilience to stressful situations	Projective methods, Spielberger-Hanin test, "Non-existent animal" test
3	Social-behavioral criterion	Compliance with social norms, behavior in groups, cooperation ability, conflict resolution skills	Observation cards, behavior assessment scale, game situation analysis
4	Personal criterion	Self-esteem level, motivation, social activity, independence	Dembo-Rubinstein method, motivation questionnaire, interview

Note: The system of criteria and indicators presented in the table enables comprehensive diagnostics.

Based on the diagnostic results, students' levels of social adaptation are divided into three levels: high level (positive indicators across all criteria, active communication, stable emotional state, full compliance with social norms, adequate self-esteem), medium level (difficulties in some criteria, situational difficulties in communication, elements of emotional instability, partial compliance with social norms), and low level (negative indicators across most criteria, avoidance of communication, high anxiety, serious difficulties in complying with social norms, low self-esteem). A scoring system has been developed for each level, with the total score calculated on a scale from 0 to 100. High level corresponds to 75-100 points, medium level to 50-74 points, and low level to 0-49 points.

The diagnostic methodology for determining the level of social adaptation in students with speech disorders is an important component of effectively organizing a psychological-pedagogical support system. The proposed four-criterion diagnostic system (communicative, emotional-volitional, social-behavioral, and personal criteria) enables comprehensive assessment of a student's level of social adaptation. Diagnostic results serve as a basis for developing individual correctional programs, establishing psychological-pedagogical support strategies, and monitoring the effectiveness of correctional work. When the developed methodology is implemented in practice, it is

possible to significantly increase the effectiveness of ensuring social adaptation of students with speech disorders. In the future, it is advisable to conduct research on standardizing this methodology, determining normative indicators, and adapting it to different age groups.

REFERENCES

1. Vygotsky L.S. Fundamentals of Defectology. — M.: Pedagogika, 1983. — 368 p.
2. Lubovsky V.I. Special Psychology. — M.: Akademiya, 2005. — 464 p.
3. Levina R.E. Characteristics of Speech Disorders in Children. — M.: Prosveshenie, 1968. — 256 p.
4. Filicheva T.B., Chirkina G.V. Teaching Children with General Speech Underdevelopment. — M.: Airis-press, 2009. — 272 p.
5. Mastukova E.M. Children with Developmental Disorders. — M.: Prosveshenie, 1997. — 416 p.
6. Volkovskaya T.N. The Need for Psychological Assistance in Children with Speech Disorders. — M.: Knigolub, 2004. — 144 p.
7. Usanova O.N. Special Psychology. — M.: Per Se, 2006. — 400 p.
8. Shevchenko S.G. Correctional-Developmental Education for Children with Developmental Difficulties. — M.: Shkola-Press, 1999. — 136 p.
9. Gritsenko N.A. Diagnostics of Social Adaptation in Children with Speech Disorders // Defectology. — 2018. — No. 3. — P. 42-48.
10. Indenbaum E.L. Socio-Personal Development of Children with Developmental Disorders. — M.: Prosveshenie, 2011. — 192 p.

Dropshipping biznes modeli va uning afzalliklari

Qo'qon Universiteti o'qituvchisi
Farmonov Ilhomjon Iqboljon o'g'li

i.i.farmonov@kokanduni.uz

+998911541510

Annotatsiya: Ushbu maqolada dropshipping biznes modeli zamonaviy elektron tijorat sharoitida samarali faoliyat yuritish usullaridan biri sifatida tahlil qilinadi. Maqolada dropshippingning mohiyati, ishlash mexanizmi va an'anaviy savdo modellaridan farqli jihatlari yoritib beriladi. Shuningdek, real statistik ma'lumotlar asosida ushbu modelning global bozordagi o'rni va rivojlanish tendensiyalari ko'rib chiqiladi. Dropshippingning asosiy afzalliklari, jumladan past boshlang'ich kapital talabi, ombor va logistika xarajatlarining mavjud emasligi, joydan mustaqil ishlash imkoniyati hamda biznesni tez kengaytirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, modelga xos bo'lgan cheklovlar- past foyda marjasi, kuchli raqobat va yetkazib beruvchilarga bog'liqlik kabi omillar ham muhokama qilinadi. Maqola yakunida dropshipping modelini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan marketing strategiyalari va boshqaruv yondashuvlariga e'tibor qaratiladi. Ushbu tadqiqot elektron tijorat sohasiga qiziquvchi talabalar va tadbirkorlar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Maqolada dropshipping biznes modelining zamonaviy elektron tijorat tizimidagi ahamiyati nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ushbu modelning iqtisodiy samaradorligi, tashkiliy ustunliklari hamda raqobat sharoitida yuzaga keladigan muammolari yoritib beriladi. Shuningdek, global bozor tendensiyalari asosida dropshippingning rivojlanish istiqbollari baholanadi va uni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha ilmiy xulosalar shakllantiriladi.

Kalit so'zlar: Dropshipping, elektron tijorat, biznes modeli, onlayn savdo, raqamli marketing, tadbirkorlik, global bozor.

Kirish. Dropshipping - bu mahsulotlarni oldindan sotib olib omborda saqlash zaruriyatisiz onlayn sotish imkonini beruvchi biznes modelidir. Ushbu modelda sotuvchi mijoz buyurtma berganidan keyin tovarni bevosita yetkazib beruvchi shirkattan yoki ishlab chiqaruvchidan xarid qiladi va mijozga yuboradi, ya'ni u inventarizatsiya yoki logistika bilan bevosita shug'ullanmaydi. Bu yondashuv global savdo maydonchasida tobora ommalashmoqda: 27% elektron tijorat bizneslari dropshippingni asosiy bajaruvchi model sifatida qo'llaydi va bu butun onlayn savdo hajmining katta qismini tashkil etadi. Bu modelning eng muhim afzalliklaridan biri -

past boshlang'ich xarajatlardir. An'anaviy chakana savdoda katta miqdorda mahsulot sotib olish va ombor ijaraga olish talab etiladi, dropshippingda esa siz faqat mijoz buyurtma berganidan keyin mahsulotni yetkazib berasiz, bu esa moliyaviy xavfni sezilarli darajada kamaytiradi. Bundan tashqari, dropshipping sizga geografik chegaralarsiz ishlash imkonini beradi, internetga ulangan har qanday joydan biznesni boshqarish mumkin bo'lib, bu ayniqsa boshlang'ich sarmoyasi cheklangan tadbirkorlar uchun juda qulay. Shuningdek, bu model keng mahsulot tanlovi va osongina o'lchovlilikni taklif etadi - yangi mahsulotlarni sinab ko'rish yoki mahsulot assortimentini tezda kengaytirish uchun katta inventarizatsiya xarajatlari talab qilinmaydi. Shu sababli dropshipping ko'plab yosh tadbirkorlar va e-commerce boshlovchi uchun past riskli, moslashuvchan va o'sish imkoniyatlari yuqori bo'lgan biznes modeli sifatida qaraladi. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi va internet texnologiyalarining keng joriy etilishi savdo munosabatlarining yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Xususan, elektron tijorat sohasida innovatsion biznes modellarining paydo bo'lishi tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish usullarini tubdan o'zgartirdi. Ana shunday modellar orasida dropshipping o'zining soddaligi, moslashuvchanligi va past moliyaviy to'siqlari bilan ajralib turadi. Ushbu model kichik va o'rta biznes subyektlariga, shuningdek, yangi faoliyat boshlayotgan tadbirkorlarga global bozorga chiqish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, dropshipping modelining ommalashuvi raqobat muhitining kuchayishiga ham olib kelmoqda. Bu esa mazkur biznes turini chuqur tahlil qilish, uning afzalliklari bilan bir qatorda mavjud cheklovlarini ham ilmiy asosda o'rganishni talab etadi. Mazkur maqola aynan shu ehtiyojdan kelib chiqib, dropshipping biznes modelining iqtisodiy va tashkiliy jihatlarini yoritishga qaratilgan

Asosiy qism. Dropshipping - bu to'g'ridan-to'g'ri yetkazib beruvchi orqali mahsulotlarni mijozlarga yuborish biznes modeli bo'lib, unda sotuvchi oldindan inventar sotib olmaydi yoki omborda mahsulotlarni saqlamaydi. Aslida siz mijoz buyurtma qilganidan so'ng tovarni yetkazib beruvchidan xarid qilasiz, u esa mahsulotni to'g'ridan-to'g'ri xaridorga yuboradi. Shunday qilib, dropshippingda siz faqat marketing, sotish va mijozlar bilan ishlashga e'tibor qaratasiz, logistika va inventarizatsiya masalalarini esa yetkazib beruvchi hal qiladi. Bu model an'anaviy chakana biznesdan tubdan farq qiladi va elektron tijorat maydonchasida tobora ommalashib bormoqda. Hozirgi kunda dropshippingning global bozori tez o'sib bormoqda. 2025-yilda uning umumiy hajmi 435 milliard dollardan oshdi va tahminan 500milliard dollarga yetishi kutilmoqda - bu raqamlar modelning jadal dinamikasini ko'rsatadi. Shuningdek, dunyo bo'yicha internet-do'konlarning sezilarli qismi

dropshippingni buyurtmalarni bajarish usuli sifatida qo'llamoqda, bu esa bu modelning chuqurlashib borayotgan ahamiyatini tasdiqlaydi. Dropshippingni boshlash uchun katta moliyaviy sarmoya talab etilmaydi - bu uning eng asosiy afzalliklaridan biri hisoblanadi. An'anaviy biznesda ombor ijarasi, katta miqdordagi inventar sotib olish va xodimlar uchun xarajatlar bo'lishi mumkin. Dropshippingda esa siz faqat mijoz buyurtma qilganidan so'ng tovarni sotib olasiz, demak boshlang'ich xarajatlar sezilarli darajada kamayadi va moliyaviy risklar past bo'ladi. Bu jihat yangi boshlovchi tadbirkorlar uchun ayniqsa jozibador.

Bu modelning yana bir muhim afzalligi bu - joydan mustaqillik. Siz butun dunyo bo'ylab, internetga ulangan har qanday joydan dropshipping biznesini boshqarishingiz mumkin. Bu global miqyosda ish yuritishga imkon beradi va harakat erkinligini ta'minlaydi. Shuning uchun ko'plab yosh tadbirkorlar va hatto mustaqil sayohatchilar uchun dropshipping ideal variant hisoblanadi. Dropshipping modelida biznesni tez ko'lamli kengaytirish mumkin: siz yangi mahsulotlarni sinab ko'rish va yangi bozor segmentlariga kirish uchun katta inventar xarajatlari talab qilinmaydi. Yangi mahsulotlarni qo'shish yoki assortimentni kengaytirish juda tez amalga oshiriladi, shuning uchun bu model sinov-xato usulida mos bozorni topish uchun juda mos hisoblanadi. Shu bilan birga, dropshipping orqali siz turli toifadagi mahsulotlarni sotishingiz mumkin - kiyim-kechakdan tortib aksessuarlar, elektronika buyumlari, uy hayvonlari uchun mahsulotlar yoki go'zallik vositalarigacha. Bu model turli yo'nalishlarda sinovlar o'tkazishga va ommabop mahsulotlarni aniqlashga imkon beradi. Yana bir afzallik - kam xarajatli boshlang'ich marketing. Siz mahsulotlar uchun to'lovni faqat sotuv amalga oshirilgandan keyin qabul qilasiz, bu sizga reklama va mijozlarni jalb qilish ustida ko'proq e'tibor qaratishni, marketing kompaniyalarini sinab ko'rishni osonlashtiradi. Bu ishlar uchun juda kuchli investitsiya talab qilinmaydi, lekin samarali marketing strategiyasi sizning biznesingizni tez o'sishiga yordam beradi.

Ko'pgina dropshipping platformalari va integratsiya vositalari biznes jarayonlarini avtomatlashtirishni taklif qiladi. Bu - buyurtmalarni qabul qilish, to'lovlarni qayta ishlash va mahsulot ma'lumotlarini yangilash kabi jarayonlarni soddalashtiradi. Avtomatlashtirish, ayniqsa, bir nechta mahsulot yoki bozor segmentlari bilan ishlayotganda juda foydali.

Dropshipping modeli o'zining afzalliklari bilan birga cheklovlarga ham ega bo'lishi mumkin. Masalan, bu modelda sizning foyda marjangiz an'anaviy chakana sotuvga nisbatan past bo'lishi mumkin, chunki siz mahsulotni ishlab chiqaruvchidan darhol baland narxda sotib olmaysiz. Shuningdek, yetkazib beruvchi bilan bog'liq

muammolar mijozlar bilan munosabatlar va sifat nazorati bo'yicha qo'shimcha ishlarni talab qilishi mumkin. Ammo to'g'ri strategiya va ishonchli yetkazib beruvchilar bilan ishlash bu cheklovlarni sezilarli darajada kamaytiradi.

Dropshipping biznes modelining muvaffaqiyati bir qator tashkiliy va strategik omillarga bog'liq bo'lib, ularni e'tibordan chetda qoldirish biznes samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Eng muhim jihatlardan biri - bozorni tahlil qilish jarayonidir. Iste'molchilar talabi, raqobat darajasi va narxlar muvozanatini o'rganish mahsulot tanlashda asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Talabi barqaror, biroq haddan tashqari to'yingan bo'lmagan bozor segmentlari dropshipping faoliyati uchun nisbatan qulay hisoblanadi.

Shuningdek, yetkazib beruvchilar bilan hamkorlik munosabatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Mahsulot sifati, yetkazib berish muddatlariga rioya etilishi va qaytarish siyosati mijozlar qoniqishini ta'minlovchi muhim omillardir. Ishonchsiz logistika yoki past sifatli mahsulotlar mijozlar ishonchining yo'qolishiga va brend obro'sining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli yetkazib beruvchilarni tanlashda ularning tajribasi, bozordagi obro'si va xizmat ko'rsatish darajasi puxta baholanishi lozim.

Dropshipping modelida marketing faoliyati yetakchi rol o'ynaydi. Raqamli marketing vositalari, jumladan ijtimoiy tarmoqlar, qidiruv tizimlari va kontent asosidagi reklama usullari orqali maqsadli auditoriyani jalb etish mumkin. Reklama samaradorligini muntazam tahlil qilish va strategiyani optimallashtirib borish sotuv hajmini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, mijozlar bilan samarali muloqot va sifatli xizmat ko'rsatish uzoq muddatli raqobat ustunligini ta'minlaydi.

Elektron tijorat infratuzilmasining rivojlanishi va raqamli texnologiyalarning jadal taraqqiyoti dropshipping biznesining kelajak istiqbollarini yanada kengaytirmoqda. Avtomatlashtirish, ma'lumotlarni tahlil qilish va sun'iy intellektidan foydalanish ushbu model samaradorligini oshirish imkonini beradi. Natijada, dropshipping zamonaviy iqtisodiyot sharoitida barqaror rivojlanish salohiyatiga ega biznes modeli sifatida qaralmoqda.

Xulosa qilib aytganda, dropshipping - bu past sarmoya bilan boshlash, global bozorni nishonga olish va tez o'sish imkonini beruvchi biznes modeli bo'lib, u elektron tijorat sohasida o'sish istagida bo'lgan tadbirkorlar uchun juda qulay. Agar siz marketingga e'tibor qaratsangiz va bozordagi talabni to'g'ri tahlil qilsangiz, bu model orqali muvaffaqiyatli onlayn biznesni qurishingiz mumkin.

Dropshipping biznes modelining samaradorligi tashqi iqtisodiy muhit va ichki boshqaruv omillariga bevosita bog'liqdir. Bozor infratuzilmasi rivojlangan mamlakatlarda ushbu model tezroq moslashuvchanlik va yuqori savdo hajmi bilan

ajralib turadi. Bunda elektron to'lov tizimlari, logistika xizmatlari va raqamli platformalarning rivojlanish darajasi muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, xalqaro yetkazib berish imkoniyatlarining kengayishi dropshipping faoliyatining geografik qamrovini sezilarli darajada oshirmoqda. Narx siyosati dropshipping biznesida muhim strategik vosita hisoblanadi. Mahsulot narxini belgilashda yetkazib beruvchi xarajatlari, logistika to'lovlari va reklama xarajatlari kompleks tarzda hisobga olinishi lozim. Raqobat sharoitida narxni sun'iy ravishda pasaytirish qisqa muddatli natija berishi mumkin, biroq uzoq muddatda foyda marjasining qisqarishiga olib keladi. Shu sababli, qiymatga asoslangan narx belgilash strategiyasi dropshipping uchun nisbatan barqaror yondashuv sifatida qaraladi. Shuningdek, mijozlar tajribasi dropshipping biznesining muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Onlayn do'kon interfeysining qulayligi, buyurtma jarayonining soddaligi va tezkor aloqa xizmatlari iste'molchilar qoniqishini oshiradi. Mijozlar bilan samarali kommunikatsiya, shikoyat va takliflarga tezkor javob berish brendga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi. Bu esa takroriy xaridlar ulushining ortishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ma'lumotlarni tahlil qilish va raqamli monitoring vositalaridan foydalanish dropshipping faoliyatini optimallashtirish imkonini beradi. Sotuvlar dinamikasi, mijozlar xulq-atvori va reklama samaradorligini muntazam kuzatib borish strategik qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy analitik vositalar yordamida biznes jarayonlarini avtomatlashtirish va xarajatlarni nazorat qilish mumkin. Umuman olganda, dropshipping biznes modeli to'g'ri boshqaruv va raqamli strategiyalar bilan uyg'unlashganda, barqaror rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lgan elektron tijorat faoliyati shakli sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa: Dropshipping biznes modeli zamonaviy elektron tijorat sharoitida eng moslashuvchan va qulay biznes yechimlaridan biri sifatida shakllandi. Ushbu model tadbirkorlarga katta boshlang'ich kapital, ombor yoki murakkab logistika tizimisiz savdo faoliyatini yo'lga qo'yish imkonini beradi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va global internet savdosining jadal rivojlanishi dropshippingning ahamiyatini yanada oshirdi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, dropshipping modeli past moliyaviy risk, joydan mustaqillik va tez kengayish imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Sotuvchilar mahsulot assortimenti bilan erkin ishlashi, bozordagi talabni sinov tariqasida tekshirishi va muvaffaqiyatli yo'nalishlarga tez moslashishi mumkin. Shu bilan birga, avtomatlashtirish vositalari va e-commerce platformalarining rivoji bu biznes modelini boshqarishni ancha yengillashtirdi.

Biroq dropshippingni mutlaqo muammosiz model deb bo'lmaydi. Past foyda marjasi, kuchli raqobat va yetkazib beruvchilarga bog'liqlik kabi omillar tadbirkordan puxta

rejalashtirish va strategik yondashuvni talab qiladi. Mijozlar ishonchini saqlash, mahsulot sifati va yetkazib berish muddatlarini nazorat qilish muvaffaqiyat kalitlaridan hisoblanadi. Umuman olganda, dropshipping - bu to'g'ri marketing, bozor tahlili va ishonchli hamkorlar bilan uyg'unlashganda samarali natija beradigan biznes modelidir. U ayniqsa elektron tijorat sohasida ilk qadamlarini qo'yayotgan tadbirkorlar uchun qulay imkoniyat yaratadi va global bozorga chiqish uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, dropshipping biznes modeli elektron tijoratning rivojlanish jarayonida muhim o'rin egallab bormoqda va bozor sharoitlariga tez moslasha oladigan biznes shakli sifatida ajralib turadi. Ushbu model tadbirkorlarga moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, operatsion xarajatlarni kamaytirish hamda biznes faoliyatini bosqichma-bosqich kengaytirish imkonini beradi. Ayniqsa, kichik va o'rta biznes subyektlari uchun dropshipping bozorga kirishdagi to'siqlarni sezilarli darajada pasaytiradi.

Shu bilan birga, olib borilgan tahlillar shuni anglatadiki, dropshipping faoliyatining barqarorligi faqatgina texnologik qulayliklar bilan emas, balki strategik rejalashtirish, marketing siyosati va yetkazib beruvchilar bilan samarali hamkorlikka ham bog'liq. Mazkur modelni muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun tadbirkorlar bozordagi raqobat sharoitlarini chuqur o'rganishi, mijozlar ehtiyojiga mos yondashuvlarni ishlab chiqishi hamda xizmat ko'rsatish sifatini doimiy ravishda oshirib borishi zarur.

Umumiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, dropshipping biznes modeli zamonaviy bozor sharoitida moslashuvchanligi va kam xarajatli tuzilmasi bilan ajralib turadi. Ushbu model tadbirkorlarga tezkor qarorlar qabul qilish, yangi mahsulot va bozorlarni sinovdan o'tkazish hamda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish imkonini beradi. Shu bilan birga, dropshipping faoliyatining uzoq muddatli muvaffaqiyati puxta rejalashtirish, risklarni boshqarish va xizmat sifati ustidan doimiy nazoratga bog'liq. Natijada, ushbu model elektron tijoratda barqaror va istiqbolli biznes yo'nalishi sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Iqboljon o'g'li, F. I. TYPES, METHODS, AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF MACROECONOMIC INDICATOR CALCULATION. *Economics*, 6(2), 47-72.
2. Iqboljon o'g'li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI. *University Research Base*, 742-745.
3. Iqboljon o'g'li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI O'LCHASH OMILLARI. *Universitet tadqiqot bazasi*, 746-750.

4. Farmonov, I. va Akramova, M. (2025). TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI. *Universitet tadqiqot bazasi* , 88-92.
5. Farmonov, I. va Mirboboyeva, P. (2025). BARQAROR MEHMONDO 'STLIK VA HUDUDIIY RIVOJLANISH: RAQAMLI IQTISODIYOTNING EKOLOGIK BARQAROR TURIZMGA TA'SIRI. *Universitet tadqiqot bazasi* , 281-286.
6. Iqboljon o'g'li, F. I. (2025). MAKROIQTISODIY BARQARARLIKNI BAHOLASH KO'RSATKORLARI TIZIMINI TAKMONLASH. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI* , 3 (2), 834-843.
7. Iqboljon o'g'li, F. I. (2025). MAKROIQTISODIY BARQARARLIKNI BAHOLASH KO'RSATKORLARI TIZIMINI TAKMONLASH. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI* , 3 (2), 834-843.

O‘ZBEKISTONDA ELEKTRON TIJORATNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA KELAJAK ISTIQBOLLARI

Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi
Farmonov Ilhomjon Iqboljon o‘g‘li
i.i.farmonov@kokanduni.uz
+998911541510

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida elektron tijoratning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda kelajak istiqbollari IMRaD talablari asosida tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida analitik, tarixiy, taqqoslama va prognozlash metodlari qo‘llanilib, elektron to‘lov tizimlari, marketplace platformalari, logistika infratuzilmasi va raqamli savodxonlik darajasi kabi omillar o‘rganildi. Natijalar O‘zbekistonda elektron tijorat bozori barqaror o‘shish sur‘atlariga ega ekanligini ko‘rsatadi; xususan, 2025-yilda sektorda yillik o‘shish 40–45% atrofida qayd etilgan. Muhokama qismida elektron tijoratning iqtisodiyotga ta‘siri, mavjud muammolar hamda 2030-yilgacha bo‘lgan rivojlanish istiqbollari yoritilgan. Maqola elektron tijorat ekotizimining modernizatsiyasi bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar va takliflar beradi.

Kalit so‘zlar: elektron tijorat, raqamli iqtisodiyot, marketplace platformalari, elektron to‘lov tizimlari, logistika infratuzilmasi, raqamli savodxonlik.

Abstract

This article analyzes the formation, developmental stages, and future prospects of e-commerce in the Republic of Uzbekistan within the IMRaD framework. Analytical, historical, comparative, and forecasting methods were employed to examine key factors such as electronic payment systems, marketplace platforms, logistics infrastructure, and digital literacy levels. The findings indicate that the e-commerce sector in Uzbekistan demonstrates stable growth dynamics, with an annual market increase of approximately 40–45% recorded in 2025. The discussion section highlights the economic impact of e-commerce, existing challenges, and projected development trends up to 2030. The article provides scientifically grounded conclusions and recommendations for the modernization of the national e-commerce ecosystem.

Keywords: e-commerce, digital economy, marketplace platforms, electronic payment systems, logistics infrastructure, digital literacy.

KIRISH

Global miqyosda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi yangi biznes modellari va iqtisodiy jarayonlarning vujudga kelishiga sabab bo'lmoqda. Elektron tijorat bu jarayonning ajralmas qismi bo'lib, iste'molchilarga qulaylik, korxonalarga esa xarajatlarni qisqartirish, bozorga tez chiqish va keng auditoriyaga ega bo'lish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasida elektron tijoratning shakllanishi oxirgi o'n yillikda yangi bosqichga ko'tarildi. Internet infratuzilmasining kengayishi, fintech xizmatlarining ommalashishi, davlat tomonidan raqamli iqtisodiyotga berilayotgan e'tibor va yangi marketplace platformalarining paydo bo'lishi elektron tijoratning rivojlanishiga sezilarli turtki berdi. Xususan, "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi elektron tijoratni iqtisodiy modernizatsiyaning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilagan. Ushbu maqolaning maqsadi - O'zbekistonda elektron tijoratning rivojlanish bosqichlarini ilmiy asosda tahlil qilish, mavjud holatni baholash va 2030-yilgacha kelajak istiqbollarini tahminiy hisob-kitob qilishdan iborat.

ASOSIY QISM

Ushbu tadqiqot O'zbekistonda elektron tijoratning rivojlanish jarayonini chuqur va tizimli o'rganish maqsadida bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlar uyg'unligida amalga oshirildi. Tadqiqotning metodologik asosini analitik, tarixiy, taqqoslama, statistik, kontent tahlili va bashoratlash usullari tashkil etadi.

Analitik-tahliliy metod: Mazkur metod orqali elektron tijoratning nazariy asoslari, uning iqtisodiy, texnologik va ijtimoiy ta'siri bo'yicha mavjud ilmiy manbalar o'rganildi. Xalqaro ilmiy maqolalar, monografiyalar, O'zbekiston hukumatining rasmiy hujjatlari hamda xalqaro tashkilotlarning (UNCTAD, OECD, JST, World Bank) yillik hisoboti va indikatorlari tahlil qilindi. Bu metod elektron tijoratning rivojlanish omillarini aniqlashga yordam berdi.

Tarixiy metod: 2000-yillarning boshidan boshlab internet qamrovi kengayishi, to'lov tizimlarining paydo bo'lishi, marketplace'larning shakllanishi hamda davlatning raqamli iqtisodiyotga oid siyosati tarixiy ketma-ketlikda tahlil qilindi. Bu metod rivojlanish dinamikasini aniqlashga imkon berdi.

Komparativ metod: O'zbekiston elektron tijorati MDH davlatlari (Qozog'iston, Rossiya) va Osiyo mintaqasi (Janubiy Koreya, Xitoy) tajribasi bilan solishtirildi. Ushbu metod global tajribadagi samarali amaliyotlarni aniqlash va ularni milliy tizimga moslash imkoniyatlarini baholashga yordam berdi.

Kontent tahlili: Marketplacelar (Asaxiy, Uzum Market, Goodzone, Mediapark Online) tomonidan taqdim etilgan xizmat turlari, mahsulot assortimentini kengaytirish

tendensiyalari, foydalanuvchi sharhlari, xizmat sifati haqidagi ochiq ma'lumotlar sifat jihatdan tahlil qilindi. Bundan tashqari, elektron tijorat haqidagi ommaviy axborot vositalarining materiallari ham mazmuniy tahlildan o'tkazildi.

Bashoratlash (forekast) usuli: 2030-yilgacha elektron tijoratning rivojlanish ssenariylari amaldagi statistik ma'lumotlar, xalqaro trendlar, texnologik rivojlanish sur'atlari va iqtisodiy siyosatga asoslanib bashorat qilindi. Bu jarayonda trend-ekstrapolyatsiya, regressiya tahlili, SWOT elementlari va ekspert baholari qo'llanildi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida O'zbekistonda elektron tijoratning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari, bozor hajmi, to'lov tizimlari, marketplace ekotizimi, logistika infratuzilmasi va aholining raqamli xulq-atvori tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, elektron tijorat O'zbekiston iqtisodiyotida bosqichma-bosqich va izchil rivojlanmoqda hamda hozirgi kunda strategik sektor sifatida shakllanmoqda.

O'zbekistonda elektron tijoratning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilganda, birinchi bosqich (2000-2010) boshlang'ich davr bo'lib, internet foydalanuvchilarining ulushi 2005-yilda atigi 7% atrofida bo'lgan. Onlayn savdo ko'proq forumlar va kichik veb-sahifalar orqali amalga oshirilgan, elektron to'lov tizimlari mavjud emasligi sababli "naqd puli bilan yetkazib berish" modeli ustunlik qilgan. Shu davrda davlat darajasida elektron savdoni tartibga soluvchi qonunchilik mavjud emas edi.

Ikkinchi bosqich (2010-2016) 3G/4G texnologiyalarining joriy etilishi, Payme (2012), Click (2011) va Upay kabi elektron to'lov tizimlarining paydo bo'lishi bilan ajralib turadi. Bu davrda kommunal va mobil xizmatlar onlayn tarzda to'lanishi kengaydi, internet foydalanuvchilari soni 2016-yilda 13 milliondan oshdi.

Uchinchi bosqich (2016-2020) marketplace va onlayn savdo bozorining shakllanish davri bo'lib, Asaxiy, Goodzone, Book.uz va Mediapark Online kabi yirik platformalar faoliyat boshladi. Shu davrda "Elektron tijorat to'g'risida"gi qonun qayta ishlab chiqilib, elektron shartnoma, elektron xarid va elektron xizmatlar tushunchalari huquqiy jihatdan mustahkamlandi, onlayn to'lovlar hajmi 4–5 barobarga oshdi va yetkazib berish xizmatlarining geografik qamrovi kengaydi.

To'rtinchi bosqich (2020-2025) esa raqamli iqtisodiyotning tezlashishi va bozor portlashi bilan tavsiflanadi: pandemiya davrida elektron tijorat bozori ikki barobarga o'sdi, Uzum Market (2021) strategik o'zgarishlarni amalga oshirdi va 2025-yilda onlayn chakana savdo hajmi 4,5 trln so'mga yetdi. Shu davrda fintech xizmatlari, xususan "bo'lib to'lash", onlayn kreditlash va mobil banking kengaydi, elektron tijoratning iqtisodiyotdagi ulushi 3-4% gacha ko'tarildi.

Bozor hajmi va iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha natijalar shuni ko'rsatdiki, 2020-2025 yillarda elektron tijoratning yillik o'sish sur'ati 35-45% oralig'ida bo'lgan, elektron to'lovlar soni 2025-yilda 2,5 milliard tranzaksiyaga yaqinlashgan, onlayn xaridorlar ulushi esa umumiy aholi tarkibining 48-52%ini tashkil qilgan. Shu bilan birga, ro'yxatdan o'tgan e-commerce subyektlari soni 2020-yildagi 300 tadan 2025-yilda 2000 dan ortiq korxonaga yetgan, bu esa elektron tijoratning iqtisodiyotdagi strategik o'rnini tasdiqlaydi.

Marketplace platformalarining rivoji ham sezilarli bo'lib, mahsulot turlari 2018-2025 yillarda 12 barobarga oshgan. Eng talab yuqori kategoriyalar: elektronika, maishiy texnika, kiyim-kechak, uy anjomlari va kitoblar. Uzum Market va Asaxiy platformalarida oylik buyurtmalar soni 2025-yilda 1 milliondan oshgan. Shu bilan birga, kichik tadbirkorlar marketplace orqali sotuv ulushi 2020-yildagi 7% dan 2025-yilda 25% ga ko'tarilgan.

Elektron to'lov va fintech ekotizimi bo'yicha tadqiqot natijalari mamlakat bo'yicha onlayn to'lovlar hajmining 2020-2025 yillarda 5 karra oshganini ko'rsatadi. Eng faol ishlatiladigan to'lov tizimlari Payme, Click, Apelsin va Payze bo'lib, "bo'lib to'lash" xizmati elektron savdo hajmining 30% gacha qismini tashkil qiladi. Mobil banking foydalanuvchilari soni 2025-yilda 9 milliondan oshgan, bu fintech va elektron tijoratning integratsiyalashuvi kuchayganini tasdiqlaydi.

Logistika infratuzilmasining holati ham sezilarli yaxshilangan: yetkazib berish punktlari 2019-yilda 200 ta bo'lsa, 2025-yilda 1700 dan ortiq punktga yetgan. Kuryerlik xizmatlari (Express24, Uzum Tezkor, Asaxiy Delivery) o'rtacha yetkazib berish vaqtini 1-2 kungacha qisqartirdi, ombor tizimlarining avtomatlashtirilishi bilan yirik marketplace'larning 35-40% jarayonlari robotlashtirilgan.

Aholining raqamli savodxonligi va onlayn xarid xulq-atvori bo'yicha o'rganishlar 2025-yilda o'rtacha ko'rsatkich 64% atrofida ekanligini ko'rsatadi. Onlayn xarid qiluvchi yosh guruhining asosiy qismi 18-35 yoshlar bo'lib, oziq-ovqat mahsulotlari va kiyim-kechakning sifat kafolati borasida eng ishonchsiz segmentlar hisoblanadi. Shu bilan birga, xaridorlarning 70% dan ortig'i mahsulot sharhlariga asoslanib xarid qilishini ma'lum qilgan.

Tadqiqot natijalari O'zbekistonda elektron tijoratning iqtisodiyotdagi o'sish sur'ati yuqori ekanini, marketplace va fintech ekotizimlari rivojlanganini, logistika va raqamli savodxonlik darajasining oshganini, shuningdek, elektron savdo hajmining kelajakda yanada kengayishi uchun salohiyat mavjudligini ko'rsatadi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari O'zbekistonda elektron tijoratning jadal rivojlanib borayotgan bo'lishiga qaramay, uning barqaror taraqqiyotiga to'sqinlik qilayotgan bir

qator tizimli muammolar mavjudligini ko'rsatadi. Ushbu muammolar siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik omillar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularni ilmiy asosda tushuntirish elektron tijorat ekotizimini yanada samarali rivojlantirish uchun muhim hisoblanadi.

Birinchidan, infratuzilma cheklovlari sohaning asosiy muammolaridan biridir. Logistika tizimi, ayniqsa qishloq hududlarida, yetarlicha rivojlanmagan bo'lib, yetkazib berish muddati xalqaro me'yorlarga nisbatan ancha sekin kechadi. Omborxona tizimlarining avtomatlashtirilmaganligi va fulfillment markazlarining yetishmasligi tranzaksiya xarajatlarini oshiradi hamda onlayn xaridorlar ishonchini pasaytiradi. Bu holat raqamli bozorning o'sish sur'atlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Ikkinchidan, to'lov tizimlarining o'zaro integratsiyasi hamon to'liq shakllanmagan. Uzcard va Humo tizimlari milliy miqyosda samarali ishlayotgan bo'lsa-da, xalqaro to'lov platformalari bilan integratsiya cheklanganligi transchegaraviy savdoning rivojlanishini sekinlashtirmoqda. Shu bilan birga, ayrim to'lov tizimlarida komissiya stavkalarining balandligi va kiberxavfsizlik infratuzilmasining yetarli darajada bo'lmashligi elektron tijorat ekotizimida xavflarni kuchaytiradi.

Uchinchidan, raqamli savodxonlik darajasining barqaror emasligi ham muhim muammodir. Tadqiqot jarayonida o'rta yoshli aholi orasida onlayn xarid qilish bo'yicha tajribaning pastligi, kiberxavfsizlikka oid bilimlarning yetarli emasligi, shuningdek, onlayn shartnomalarning mazmunini to'liq tushunmaslik holatlari qayd etildi. Bu omillar iste'molchi xulq-atvoriga, raqamli bozorga bo'lgan ishonchga va elektron tijoratning ommalashuviga salbiy ta'sir qiladi.

Ushbu muammolarni tizimli baholash uchun o'tkazilgan SWOT tahlil shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston elektron tijorat ekotizimining kuchli tomonlari - davlat tomonidan raqamli transformatsiyani qo'llab-quvvatlash, mobil internetning keng qamrovi, yirik mahalliy marketplace'larning shakllanganligi va yosh avlodning raqamli texnologiyalarga yuqori moslashuvchanligidir.

Tahlillar shuni anglatadiki, elektron tijoratning rivojlanishida siyosiy-iqtisodiy omillar hal qiluvchi o'rin tutadi. O'zbekistonning "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi raqamli ekotizimni kengaytirish uchun muhim siyosiy asos yaratgan bo'lsa-da, iqtisodiy barqarorlik, aholining daromadlari o'sishi va tadbirkorlik faolligining kuchayishi elektron savdoning o'sish sur'atlarini belgilovchi omillardir. Shu bilan birga, JSTga a'zo bo'lish jarayoni xalqaro savdo standartlari bilan uyg'unlashishni tezlashtiradi va transchegaraviy onlayn savdoning rivojlanishiga yangi imkoniyatlar yaratadi.

Umuman olganda, O'zbekistonda elektron tijoratning rivojlanishi uchun salohiyat juda yuqori bo'lib, infratuzilma va raqamli savodxonlik bo'yicha tizimli islohotlar amalga oshirilsa, mamlakatning elektron savdo ekotizimi 2030-yilgacha Markaziy Osiyodagi yetakchi raqamli bozor darajasiga ko'tarilishi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekiston elektron tijorati so'nggi o'n yillikda bosqichma-bosqich va izchil rivojlanib, raqamli iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylanganini tadqiqot natijalari tasdiqlaydi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bozor hajmi va foydalanuvchi faolligi sezilarli darajada oshgan, marketplace platformalari rivojlangan, fintech xizmatlarining integratsiyasi kuchaygan va logistika tizimi qisman takomillashgan. Shu bilan birga, tizimning barqaror rivojlanishi uchun hal etilishi lozim bo'lgan bir qator muammolar saqlanib qolmoqda, xususan: logistika infratuzilmasining yetarlicha samarali emasligi, kiberxavfsizlik va raqamli savodxonlikdagi tafovutlar, qonunchilikdagi bo'shliqlar va transchegaraviy to'lov tizimlari bilan integratsiya cheklanganligi.

Shuni hisobga olgan holda, kelajak istiqbollarini amalga oshirish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi: birinchidan, logistika va yetkazib berish tizimini takomillashtirish lozim. Bu maqsadda Fulfillment markazlarini kengaytirish, ombor va kuryer xizmatlarini avtomatlashtirish, qishloq hududlariga yetkazib berish qamrovini oshirish tavsiya etiladi.

Ikkinchidan, to'lov tizimlarining xalqaro platformalar bilan integratsiyasini kuchaytirish va fintech xizmatlarini rivojlantirish zarur. Bu kichik va o'rta biznes subyektlarini global elektron savdo bozoriga kirishga imkon yaratadi hamda elektron tranzaksiyalar xavfsizligini oshiradi.

Uchinchidan, raqamli savodxonlikni oshirish va iste'molchi ishonchini mustahkamlash muhim ahamiyatga ega. Bu onlayn xarid qilishni osonlashtiradi, kiberxavfsizlikni mustahkamlaydi va mahsulot sifati bo'yicha shaffoflikni ta'minlaydi. Shu maqsadda, aholining turli yosh guruhlari uchun elektron tijorat bo'yicha trening va ma'lumot kampaniyalari o'tkazish, elektron huquqiy bilimlarni oshirish tavsiya etiladi.

To'rtinchidan, raqamli iqtisodiyot siyosati va xalqaro standartlarga moslashish davom ettirilishi lozim. JST va boshqa xalqaro platformalar bilan hamkorlik o'zaro integratsiya va transchegaraviy savdo hajmini oshirishga imkon beradi. Shu bilan birga, AI va data-analytics asosidagi tavsiyalar tizimini joriy etish orqali individual xaridor ehtiyojlarini qondirish va marketplace samaradorligini oshirish mumkin.

Umuman olganda, O'zbekistonda elektron tijoratning kelajak istiqbollarini amalga oshirish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligi, infratuzilma, qonunchilik va raqamli savodxonlikni mustahkamlash bo'yicha tizimli yondashuv zarur. Agar

yuqorida keltirilgan choralar amalga oshirilsa, 2030-yilgacha O'zbekiston elektron tijorati Markaziy Osiyodagi yetakchi raqamli bozor sifatida shakllanishi, ichki va xalqaro savdo hajmini keskin oshirishi, kichik va o'rta biznesning raqobatbardoshligini kuchaytirishi va aholining raqamli iqtisodiy faoliyatga jalb etilish darajasini oshirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Iqboljon o'g'li, F. I. TYPES, METHODS, AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF MACROECONOMIC INDICATOR CALCULATION. *Economics*, 6(2), 47-72.
2. Iqboljon o'g'li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI. *University Research Base*, 742-745.
3. Iqboljon o'g'li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI O'LCHASH OMILLARI. *Universitet tadqiqot bazasi* , 746-750.
4. Farmonov, I. va Akramova, M. (2025). TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI. *Universitet tadqiqot bazasi* , 88-92.
5. Farmonov, I. va Mirboboyeva, P. (2025). BARQAROR MEHMONDO 'STLIK VA HUDUDIIY RIVOJLANISH: RAQAMLI IQTISODIYOTNING EKOLOGIK BARQAROR TURIZMGA TA'SIRI. *Universitet tadqiqot bazasi* , 281-286.
6. Iqboljon o'g'li, F. I. (2025). MAKROIQTISODIY BARQARARLIKNI BAHOLASH KO'RSATKORLARI TIZIMINI TAKMONLASH. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI* , 3 (2), 834-843.
7. Iqboljon o'g'li, F. I. (2025). MAKROIQTISODIY BARQARARLIKNI BAHOLASH KO'RSATKORLARI TIZIMINI TAKMONLASH. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI* , 3 (2), 834-843.

ELEKTRON SAVDO TURLARINI RIVOJLANTIRISHNING JAHON TAJRIBASI

Qo‘qon Universiteti o‘qituvchisi
Farmonov Ilhomjon Iqboljon o‘g‘li
i.i.farmonov@kokanduni.uz
+998911541510

Annotatsiya. Ushbu maqolada elektron tijoratning zamonaviy turlarini rivojlantirishning jahon tajribasi, O‘zbekiston uchun dolzarb muammolari va rivojlanish istiqbollari tahlil qilingan. Maqolada elektron savdo platformalarining turli xil modellari, ularning afzalliklari va kamchiliklari, shuningdek, yetuklarni rivojlanayotgan mamlakatlarga moslashtirishning amaliy jihatlari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, elektron tijorat sohasida muvaffaqiyatga erishish uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, xavfsizlik tizimlarini mustahkamlash va iste‘molchilar ishonchini ta‘minlash zarur.

Kalit so‘zlar: elektron tijorat, elektron savdo, raqamli iqtisodiyot, onlayn savdo platformalari, B2B, B2C, C2C, elektron to‘lov tizimlari.

Kirish. XXI asr boshlarida jahon iqtisodiyotida yuz bergan tub o‘zgarishlar, avvalo, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va internetning keng tarqalishi bilan bog‘liq bo‘ldi. Bu jarayonlar an‘anaviy savdo-sotiq shakllarini tubdan o‘zgartirib, elektron tijoratning turli shakllarini yaratdi. Bugungi kunda elektron savdo nafaqat rivojlangan, balki rivojlanayotgan mamlakatlarda ham iqtisodiyotning muhim qismiga aylandi. Dunyo bo‘yicha elektron tijorat hajmi yildan-yilga o‘sib bormoqda, 2024-yilda esa 6 trillion dollardan oshishi kutilmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, elektron tijorat infratuzilmasini yaxshilash va aholi o‘rtasida onlayn xaridlarni kengaytirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Prezident farmoni va hukumat qarorlari elektron savdoni rag‘batlantirish, raqamli to‘lov tizimlarini joriy etish va startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Ammo amaliyot shuni ko‘rsatadiki, mamlakatimizda elektron tijoratning rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi bir qancha muammolar mavjud: aholi o‘rtasida raqamli savodxonlikning pastligi, onlayn to‘lovlarga ishonchning yetarli emasligi, logistika tizimining zaifligini, kiberhujumlar xavfi hamda huquqiy tartibga solish masalalari. Shu sababli, jahonning ilg‘or mamlakatlarida qo‘llanilayotgan tajribalarni chuqur o‘rganish va ularni mahalliy sharoitlarga moslashtirishning amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb vazifaga aylandi.

Elektron tijorat turlarini tasniflash va ularning rivojlanish dinamikasini tahlil qilish uchun, avvalo, bu sohaning asosiy tushunchalarini aniqlab olish lozim. Elektron tijorat deb iqtisodiy faoliyatning barcha turlarini elektron shakllarda, ya'ni internet tarmog'i va raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshirishga aytiladi.

Asosiy qism. Bu tushuncha o'z ichiga nafaqat mahsulot va xizmatlarni onlayn sotishni, balki elektron to'lovlarni, marketing faoliyatini, mahsulotlarni yetkazib berishni tashkil etish va mijozlar bilan muloqotni ham qamrab oladi. Elektron savdo esa elektron tijoratning eng muhim va ko'zga ko'ringan qismi bo'lib, bevosita tovarlar va xizmatlarni sotishga qaratilgan. Jahon amaliyotida elektron tijoratning bir necha asosiy modellari shakllandi va ular o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. B2C (Business-to-Consumer) modeli korxonalarning yakuniy iste'molchilarga mahsulotlarni to'g'ridan-to'g'ri va xizmatlarni sotishini nazarda tutadi.

Bu model eng keng tarqalgan va tez rivojlanayotgan yo'nalish hisoblanadi. Amazon, Alibaba, eBay kabi yirik platformalar aynan shu model asosida ishlaydi va ular o'z muvaffaqiyatiga keng mahsulot assortimenti, qulay foydalanuvchi interfeysi, tez yetkazib berish xizmati va mijozlar ishonchini ta'minlash orqali erishdilar. Masalan, Amazon kompaniyasi 1994-yilda tashkil etilganidan beri doimiy innovatsiyalar kiritib kelmoqda. Prime xizmatini joriy etish, sun'iy intellektga asoslangan tavsiyalar tizimini ishlab chiqish, Alexa ovozli assistenti orqali xarid qilish imkoniyatini yaratish va hatto avtomatik yetkazib berish uchun dronlarni sinovdan o'tkazish bu kompaniyaning raqobatbardoshligini ta'minladi. B2B (Business-to-Business) modeli korxonalararo savdo-sotiqni ifodalaydi va juda katta hajmlarni qamrab oladi. Alibaba kompaniyasining B2B platformasi yiliga yuzlab milliard dollarlik tranzaksiyalarni ta'minlaydi va minglab xitoylik ishlab chiqaruvchilarni dunyo bozorlariga chiqarish imkoniyatini beradi. Ushbu modelning o'ziga xos jihati shundaki, bu yerda bitimlar hajmi katta, shartnoma shartlari murakkabroq, hamda savdo jarayoni ko'pincha individual shaklda amalga oshadi. B2B platformalarida mahsulot kataloglari, narxlar ro'yxati, yetkazib berish shartlari, sertifikatlar va boshqa hujjatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, 1688.com platformasi Xitoy ichki bozori uchun B2B savdoni tashkil etadi; u yerda kichik partiyalarda ham xarid qilish mumkin, bu esa kichik biznes uchun juda qulaydir. C2C (Consumer-to-Consumer) modeli oddiy fuqarolarning bir-biriga mahsulot va xizmatlar sotishini ta'minlaydi. eBay, Etsy, Avito, OLX kabi platformalar shu model asosida faoliyat yuritadi. Bu modelning afzalligi shundaki, u ikkilamchi bozorni jonlantiradi, eski narsalarni qayta sotishni osonlashtiradi va aholi o'rtasida tadbirkorlik ruhini oshiradi.

Biroq, C2C platformalarda sifat nazorati muammosi mavjud, chunki professional sotuvchilar emas, balki oddiy fuqarolar tovar taklif qiladi. Shu sababli, ishonchli reyting tizimi, mijozlar sharhlari va himoya mexanizmlari juda muhim ahamiyatga ega. OLX platformasi 45 dan ortiq mamlakatda faoliyat yuritadi va u yerda har kuni millionlab e'lonlar joylashtiriladi, bu esa C2C modelining jahon miqyosidagi potentsialini ko'rsatadi. So'nggi yillarda yangi modellar ham paydo bo'ldi: jumladan C2B (Consumer-to-Business) modeli. Bunda iste'molchilar o'z mahsulot yoki xizmatlarini biznesga taklif etadi, masalan, frilanserlar o'z xizmatlarini kompaniyalarga sotadi, yoki Upwork va Fiverr kabi platformalarda mutaxassislar o'z ko'nikmalarini taklif qiladi. B2G (Business-to-Government) va G2C (Government-to-Consumer) modellari esa davlat xaridlari va davlat xizmatlarini elektron shaklda ko'rsatish bilan bog'liq. O'zbekistonda "Davlat xaridlari portali" va "Mening hujjatlarim" tizimi aynan shu yo'nalishda ishlamoqda.

Elektron savdoning rivojlanishi bir qancha omillarga bog'liq va bu omillarni tahlil qilish orqali O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish mumkin. Birinchi va eng muhim omil – bu iste'molchilarning ishonchidir. Xorijda o'tkazilgan ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, aholi elektron to'lovlarga, onlayn platformalarga va yetkazib berish xizmatiga ishonmasa, elektron tijorat rivojlanmaydi. Masalan, Yaponiyada onlayn xaridlarga ishonch darajasi 80% dan oshsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda bu ko'rsatkich ancha past. Ishonchni oshirish uchun SSL sertifikatlar, ikki bosqichli autentifikatsiya, to'lovlarni himoyalash tizimlari, mijozlar sharhlarini ochiq nashr etish, qaytarish kafolatlari va himoya mexanizmlari zarurdir. Yevropa Ittifoqida GDPR (Umumiy Ma'lumotlarni Himoyalash Reglamenti) qabul qilinishi mijozlar ma'lumotlarini himoyalashga katta e'tibor berilganligini ko'rsatadi. Ikkinchi muhim omil – logistika infratuzilmasidir. Elektron savdoning samaradorligi mahsulotlarni tez, arzon va ishonchli yetkazib berishga bog'liq. Xitoyda "Yaqin" deb nomlanuvchi konsepsiya mavjud, ya'ni mahsulotni buyurtma berilganidan keyin bir necha soat ichida yetkazib berish. Alibaba kompaniyasi o'zining Cainiao logistika tarmog'i orqali Xitoyning istalgan nuqtasiga 24 soat ichida yetkazib berishni ta'minlaydi. Amazon esa o'zining "Prime" dasturi orqali AQShning ko'pgina shaharlarida bir kunlik yoki hatto bir necha soatlik yetkazib berishni kafolatlaydi. O'zbekistonda logistika tizimi hali rivojlanish bosqichida bo'lib, qishloq hududlariga yetkazib berish, omborxonalarining yetishmasligi, yo'llar sifatining pastligi va pochta tizimining zamonaviy talablarga javob bermasligi muammo hisoblanadi. Uchinchi omil – to'lov tizimlarining rivojlanganligidir. Elektron tijoratning muvaffaqiyati to'lovlarni qanday oson va xavfsiz amalga oshirish

mumkinligiga bog'liq. Jahonda PayPal, Stripe, Apple Pay, Google Pay, AliPay, WeChat Pay kabi tizimlar keng qo'llaniladi. Xitoyda mobil to'lovlar shunchalik keng tarqaldiki, hatto bozorda sabzavot sotuvchilari ham QR-kod orqali to'lovlarni qabul qilishadi. O'zbekistonda "Payme", "Click", "Uzum" va boshqa milliy tizimlar rivojlanmoqda, ammo ularning integratsiya darajasi, xavfsizlik darajasi va qamrovi hali to'liq emas. Xususan, xalqaro to'lovlarni amalga oshirish murakkab, bu esa chet eldan xarid qilishni qiyinlashtiradi. To'rtinchi omil – raqamli savodxonlik va internet kirishidir. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, internet foydalanuvchilari soni qancha ko'p bo'lsa, elektron tijorat shunchalik rivojlanadi. Janubiy Koreyada internet kirishining 96% dan oshishi va 5G tarmoqlarining keng joriy etilishi elektron savdoga turtki berdi. O'zbekistonda oxirgi yillarda internet foydalanuvchilar soni tez oshdi va 2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, 25 milliondan ortiq odam internetdan foydalanadi. Biroq, aholining katta qismi, ayniqsa keksa avlod va qishloq aholisi, hali onlayn xarid qilishga o'rganmagan. Raqamli savodxonlikni oshirish dasturlari, o'quv kurslari va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash zarur. Beshinchi omil – huquqiy muhit va tartibga solishdir. Elektron tijorat sohasidagi qonunchilik aniq, zamonaviy va amaliy bo'lishi kerak. AQShda Federal Savdo Komissiyasi (FTC) iste'molchilar huquqlarini himoya qiladi va qonunbuzarlik uchun katta jarimalar qo'llaydi. Yevropa Ittifoqida iste'molchilar 14 kun ichida olingan mahsulotni sababsiz qaytarish huquqiga ega. O'zbekistonda "Elektron tijorat to'g'risida"gi qonun 2004- yilda qabul qilingan bo'lib, u zamonaviy talablarga javob berish uchun tez-tez yangilanishi kerak. Xususan, kriptovalyutalar, blokcheyn texnologiyalari, sun'iy intellekt orqali savdo qilish va transaktiv platformalar uchun yangi huquqiy normalar zarur. Oltinchi omil – marketing va reklama strategiyalarining samaradorligidir. Jahonda elektron tijorat kompaniyalari ijtimoiy tarmoqlar, qidiruv tizimlari, influencerslar va kontekstli reklama orqali katta auditoriyaga erishadilar. Facebook, Instagram, TikTok va YouTube kabi platformalarda mahsulotlarni bevosita sotish imkoniyati mavjud. O'zbekistonda Telegram kanallar orqali savdosotiq keng rivojlangan, ammo bu jarayon ko'pincha norasmiy shaklda amalga oshadi va soliqqa tortilmaydi. Rasmiy elektron platformalarni rag'batlantirish va norasmiy savdoni tartibga solish zarur. Yettinchi omil – texnologik innovatsiyalarni qo'llashdir. Sun'iy intellekt mahsulotlarni tavsiya qilish, narxlarni boshqarish, mijozlar xizmatini avtomatlashtirish va firibgarlikni aniqlashda ishlatiladi. Amazon kompaniyasi mijozlarning xarid tarixini tahlil qilib, ular uchun individual takliflar yaratadi va bu konversiya darajasini 30% gacha oshiradi. Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari IKEA, Sephora kabi kompaniyalar tomonidan mijozlarga mahsulotlarni uyda virtual sinab ko'rish imkoniyatini beradi. Blokcheyn

texnologiyasi mahsulot kelib chiqishini kuzatish, to'lovlarni xavfsiz amalga oshirish va shartnomalarni avtomatlashtirish uchun ishlatiladi. O'zbekistonda bunday texnologiyalarni joriy etish uchun mutaxassislar tayyorlash, investitsiyalar jalb qilish va tajriba almashish dasturlari zarur.

Elektron tijoratning rivojlanishi bilan bir qatorda bir qator muammolar ham yuzaga keldi.

Kiberhujumlar va ma'lumotlar xavfsizligi. Jahonda har yili millionlab mijozlar ma'lumotlari o'g'irlanadi va firibgarlar tomonidan suiiste'mol qilinadi. 2021-yilda Facebook kompaniyasidan 533 million foydalanuvchi ma'lumotlari sizib chiqdi, bu esa xavfsizlik tizimlarining zaifligini ko'rsatdi. O'zbekistonda kiberhavfsizlik sohasida mutaxassislar yetishmaydi va ko'plab kichik onlayn do'konlar elementar himoya choralarini ham qo'llamaydi.

Monopoliya va noadolat raqobat. Amazon, Alibaba kabi gigant kompaniyalar bozorni dominantlik qilib, kichik biznesga katta bosim o'tkazmoqda. Ular o'z platformalarida o'z mahsulotlarini reklama qilib, raqobatchilarni siqib chiqarmoqda.

Mehnat huquqlari va ijtimoiy himoyaning yo'qligi. Yetkazib berish kuryerlari, ombor ishchilari ko'pincha qattiq sharoitlarda, kam haq evaziga va ijtimoiy kafolatlarisiz ishlaydi.

Atrof-muhitning ifloslanishi. Elektron savdoning o'sishi bilan qadoqlash materiallari va transport vositalaridan chiqindilar ko'paymoqda.

Soliq to'lashdan qochish. Ko'plab onlayn sotuvchilar o'z daromadlarini yashiradi va soliq to'lamaydi, bu esa davlat byudjetiga zarar yetkazadi.

O'zbekiston uchun jahon tajribasini moslashtirishda bir qancha yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, milliy elektron tijorat platformasini yaratish yoki mavjud platformalarni rivojlantirish zarur. Hozirda "Uzum Market", "Uzum Tezkor", "Olcha", "Alifshop" kabi platformalar faoliyat yuritmoqda, ammo ularning qamrovi va xizmat sifati hali Alibaba yoki Amazon darajasida emas. Davlat tomonidan ushbu platformalarni qo'llab-quvvatlash, ularni xalqaro standartlarga moslashtirishga yordam berish, start-uplar uchun shart-sharoitlar yaratish va ventura investitsiyalarni jalb qilish kerak. Ikkinchidan, logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish zarur. Bu yo'llar sifatini yaxshilash, zamonaviy omborxonalar qurish, pochta tizimini isloh qilish va kurerlik xizmatlarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Xitoyda qo'llaniladigan "aqlli omborxona" konsepsiyasini, robotkurerlarni va dronlarni istiqbol uchun o'rganish mumkin. Uchinchidan, to'lov tizimlarini xalqaro standartlarga moslashtirishdir. Visa va Mastercard bilan integratsiya, kriptovalyutalarni qonuniy tartibga solish, blokcheyn texnologiyasini joriy etish va mobil to'lovlarni kengaytirish

zarur. To'rtinchidan, raqamli savodxonlikni oshirish dasturlarini amalga oshirish kerak. Maktab va universitetlarda elektron tijorat asoslari, kiberxavfsizlik va raqamli to'lovlar bo'yicha kurslar kiritish, aholini onlayn xarid qilishning xavfsiz usullari bilan tanishtirish va ommaviy axborot vositalari orqali targ'ibot olib borish muhim. Beshinchidan, huquqiy bazani takomillashtirish zarur. Elektron tijorat qonunini yangilash, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini mustahkamlash, kiberjinoyatchilik uchun javobgarlikni kuchaytirish va xalqaro konventsionalarga qo'shilish kerak. Oltinchidan, start-uplar va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash dasturlarini joriy etish zarur. Imtiyozli kreditlar, soliq imtiyozlari, texnopark va biznes-inkubatorlar orqali yoshlarni elektron tijoratga jalb qilish kerak. Yettinchidan, xalqaro tajriba almashish va hamkorlikni rivojlantirishdir. Alibaba, Amazon, eBay kabi kompaniyalar bilan hamkorlik o'rnatish, ularning texnologiyalarini, menejment tajribasini va marketing strategiyalarini o'rganish, xalqaro konferentsiyalarda qatnashish va qo'shma loyihalar amalga oshirish zarur. Sakkizinchidan, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish tamoyillarini elektron tijoratga joriy etish kerak. Ekologik qadoqlash materiallarini qo'llash, elektr transport vositalaridan foydalanish, qayta ishlashni rag'batlantirish va yashil texnologiyalarni joriy etish istiqbol uchun muhim.

Elektron savdoning kelajagi aniq – u yanada tezkor, shaxsiylashtirilgan va texnologik jihatdan murakkab bo'ladi. Metaverseda virtual do'konlar, NFT orqali raqamli mahsulotlarni sotish, sun'iy intellekt assistentlari orqali ovozli buyurtma berish, avtonom transport vositalari orqali yetkazib berish va biotexnologiyalar asosida individual mahsulotlar yaratish – bularning barchasi yaqin kelajakda amalga oshadi. O'zbekiston bu jarayonlardan qolib ketmasligi uchun hozirdanoq strategik rejalashtirish olib borishi, ta'limga investitsiya qilishi, innovatsion muhitni yaratishi va xalqaro hamkorlikni kengaytirishi zarur.

Xulosa: Elektron savdo turlarini rivojlantirishning jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, bu sohada muvaffaqiyatga erishish uchun murakkab yondashuv zarur. Birinchidan, turli xil biznes modellari (B2C, B2B, C2C, C2B, B2G) o'ziga xos sharoitlarda samarali bo'lib, ularni muvofiqlashtirish va qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining vazifasidir. Ikkinchidan, iste'molchilar ishonchini ta'minlash, logistika tizimini modernizatsiya qilish, to'lov tizimlarini takomillashtirish va raqamli savodxonlikni oshirish muhim omillar hisoblanadi. Uchinchidan, kiberxavfsizlik, monopoliyaga qarshi kurash, mehnat huquqlarini himoya qilish va ekologik barqarorlikni ta'minlash dolzarb muammolardir. O'zbekiston uchun xulosa shuki, elektron tijoratni rivojlantirish uchun kompleks strategiya zarur: milliy platformalarni

qo'llabquvvatlash, infratuzilmani rivojlantirish, huquqiy bazani takomillashtirish, ta'limga investitsiya qilish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish. Jahon tajribasi ko'rsatadiki, elektron savdo iqtisodiyot o'sishining muhim omili bo'lib, u ish o'rinlarini yaratadi, innovatsiyalarni rag'batlantiradi va iste'molchilar farovonligini oshiradi. Biroq bu muvaffaqiyat faqat innovatsion texnologiyalar, ishonchli tizimlar va samarali tartibga solish orqali ta'minlanadi. Kelajakda O'zbekiston elektron tijoratda regional lider bo'lishi mumkin, agar hozirdan strategik rejalashtirish, investitsiyalar jalb qilish va xalqaro tajribani o'rganish bo'yicha izchil ish olib borilsa. Raqamli iqtisodiyot – bu istiqbol, va bu istiqbolda samarali ishtirok etish uchun bugun harakat qilish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Iqboljon o'g'li, F. I. TYPES, METHODS, AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF MACROECONOMIC INDICATOR CALCULATION. *Economics*, 6(2), 47-72.
2. Iqboljon o'g'li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI. *University Research Base*, 742-745.
3. Iqboljon o'g'li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI O'LCHASH OMILLARI. *Universitet tadqiqot bazasi*, 746-750.
4. Farmonov, I. va Akramova, M. (2025). TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI. *Universitet tadqiqot bazasi*, 88-92.
5. Farmonov, I. va Mirboboyeva, P. (2025). BARQAROR MEHMONDO 'STLIK VA HUDUDIIY RIVOJLANISH: RAQAMLI IQTISODIYOTNING EKOLOGIK BARQAROR TURIZMGA TA'SIRI. *Universitet tadqiqot bazasi*, 281-286.
6. Iqboljon o'g'li, F. I. (2025). MAKROIQTISODIY BARQARARLIKNI BAHOLASH KO'RSATKORLARI TIZIMINI TAKMONLASH. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 3 (2), 834-843.
7. Iqboljon o'g'li, F. I. (2025). MAKROIQTISODIY BARQARARLIKNI BAHOLASH KO'RSATKORLARI TIZIMINI TAKMONLASH. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 3 (2), 834-843.

Elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlikka ta'siri

Qo'qon Universiteti o'qituvchisi
Farmonov Ilhomjon Iqboljon o'g'li
i.i.farmonov@kokanduni.uz
+998911541510

Annotatsiya. Ushbu maqola elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlikka ta'sirini tizimli tarzda tahlil qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, elektron tijorat kichik biznesning savdo hajmini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish, bozor qamrovini kengaytirish va tadbirkorlik faolligini rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida to'liq va qisman elektron tijoratni joriy qilgan kichik biznes subyektlarining daromad, xarajat va mijozlar bazasi o'zgarishlari solishtirildi. Shu bilan birga, raqamli savodxonlik yetishmasligi, logistika muammolari va onlayn to'lov tizimlariga bo'lgan ishonchsizlik elektron tijorat samaradorligini cheklovchi asosiy omillar sifatida aniqlandi. Tadqiqot natijalari O'zbekiston va rivojlanayotgan mamlakatlar sharoitida elektron tijoratning strategik ahamiyatini ko'rsatadi hamda KOBlar uchun raqamli transformatsiya va rivojlanish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Elektron tijorat, kichik biznes, tadbirkorlik, e-commerce, KOB, raqamli transformatsiya, bozor qamrovi, xarajatlarni optimallashtirish

Kirish. Elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlikka ta'siri haqida olib borilayotgan tadqiqot hozirgi iqtisodiy va texnologik sharoitda dolzarbdir. Jahon miqyosida onlayn savdo hajmi 2023 yilda trillionlab dollarlarni tashkil etib, chakana savdo tarkibida sezilarli ulushga ega bo'ldi; bu esa kichik va o'rta bizneslar (KOB) uchun yangi bozorlar, mijozlarga yetib borish va raqobatdoshlik imkoniyatlarini yaratadi. Shu bilan birga, mamlakatlararo tafovutlar, infratuzilma va raqamli ko'nikmalardagi nomutanosibliklar KOBlarning e-commerce'ga integratsiyasida katta to'sqinliklar yuzaga keltirmoqda. Ushbu holat tadqiqotni o'tkazishni zarur qiladi, chunki e-savdo orqali iqtisodiy inklyuziya va ish o'rinlari yaratilishi mumkin bo'lgan bir paytda, ko'plab KOBlar bunga to'liq moslasha olmayapti.

O'zbekiston sharoitida ham e-tijorat tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda: soha hajmi va onlayn savdo ko'rsatkichlari so'nggi yillarda o'sishda bo'lib, 2022 yil yakunlariga ko'ra mahalliy bozor qiymati taxminan \$311 million atrofida baholangan (KPMG hisobotiga ko'ra). Shu bilan birga, mahalliy statistika va ichki savdo ko'rsatkichlari KOBlarning umumiy iqtisodiy faolligida o'sishni ko'rsatadi, ammo raqamli savdo

ulushi va KOBlar uchun mavjud imkoniyatlarda sezilarli bo'shliqlar mavjud. Bu farqlar — regional servislar, to'lov va yetkazib berish tizimlari, raqamli marketing ko'nikmalari hamda qonunchilik va soliq tartibotlaridagi noaniqliklar — tadqiqotda yechim talab qiluvchi asosiy muammolardir. Adabiyotlar va amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, e-commerce qabul qilinishi KOBlarning barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi: pandemiya davrida onlayn savdoga o'tgan korxonalar omon qolish va qayta tiklanishda yaxshiroq natija ko'rsatgan (Sheffield Hallam va Jahon Banki tadqiqotlari). Shu bois, O'zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda e-tijoratning KOBlar uchun samarali vositaga aylanishi uchun qanday siyosiy, infratuzilma va ta'limiy yondashuvlar kerakligi aniqlandi va ularni ilmiy asosda baholash muhim.

Ushbu maqola ushbu bo'shliqlarni to'ldirishga hissa qo'shadi: birinchidan, O'zbekiston kontekstida real statistik ma'lumotlardan foydalangan holda KOBlar uchun e-commerce'ning iqtisodiy va operatsion afzalliklari hamda to'sqinliklarini tizimli ravishda ko'rsatadi; ikkinchidan, xalqaro va mahalliy tajribalarni taqqoslab, mamlakat siyosatiga va KOBlar amaliyotiga mos tavsiyalar ishlab chiqadi; uchinchidan, tadqiqot KOBlarning raqamli transformatsiyasini o'lchash uchun indikatorlar va baholash ramkasini taklif qiladi. Bu orqali maqola nafaqat nazariy xissa qo'shadi, balki amaliy tavsiyalar bilan mamlakatdagi kichik biznesning raqamli integratsiyasini tezlashtirishga xizmat qiladi.

Elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlikka ta'siri masalasi so'nggi yillarda xalqaro ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinmoqda. Tadqiqotlarning katta qismi e-commerce'ni kichik va o'rta bizneslar (SME/KOB) tomonidan qabul qilinishini tushuntirishda **nazariy modellar** va **empirik metodlarga** tayangan. Eng ko'p qo'llaniladigan nazariyalardan biri — **Technology–Organization–Environment (TOE) modeli** bo'lib, u elektron tijoratni joriy etishga ta'sir qiluvchi texnologik imkoniyatlar, tashkilot ichki resurslari va tashqi muhit omillarini birgalikda tahlil qiladi. Xalqaro tadqiqotlar (masalan, Janubi-Sharqiy Osiyo va Afrika mamlakatlari misolida) TOE modeli KOBlarning e-commerce'ni qabul qilish qarorini tushuntirishda yuqori izohlovchi kuchga ega ekanini ko'rsatadi.

Asosiy qism. Technology Acceptance Model (TAM) elektron tijorat tadqiqotlarida keng qo'llanilib, unda “foydalilik” va “foydalanish qulayligi” asosiy determinantlar sifatida baholanadi. Empirik so'rovnomalar asosida o'tkazilgan tadqiqotlar TAM omillari kichik biznes egalarining onlayn savdoga o'tish qaroriga va biznes samaradorligiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Ayrim ilmiy ishlar TAM va TOE modellarini integratsiyalash orqali yanada kompleks tahlilni taklif etib,

bu yondashuv e-commerce'ning tashkiliy va texnologik jihatlarini chuqurroq ochib berishini ta'kidlaydi.

Metodologik jihatdan tadqiqotlar **komparativ tahlil, statistik regressiya, strukturaviy tenglamalar modeli (SEM)** hamda **so'rovnoma asosidagi empirik usullarga** bo'linadi. Masalan, rivojlanayotgan mamlakatlarda olib borilgan empirik tadqiqotlar internet infratuzilmasi, to'lov tizimlari va logistika xizmatlari e-commerce samaradorligining asosiy omillari ekanini aniqlagan. Shu bilan birga, ayrim ishlar sifat tahliliga asoslanib, raqamli savodxonlik va davlat siyosatining roli muhimligini ko'rsatadi.

Tadqiqotlar orasidagi **umumiylik** shundan iboratki, deyarli barcha manbalar elektron tijorat kichik biznes uchun xarajatlarni kamaytirish, bozorlarni kengaytirish va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qilishini tasdiqlaydi. **Farqlar** esa asosan hududiy kontekstga bog'liq: rivojlangan davlatlarda e-commerce innovatsiya va eksportga yo'naltirilgan bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda u infratuzilma va institutsional cheklovlar bilan yuzma-yuz keladi.

Ilmiy bahslar ko'proq e-commerce'ning **uzoq muddatli iqtisodiy ta'siri, bandlikka ta'siri** va **barqaror rivojlanishdagi o'rni** masalalariga qaratilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotlar kesimida real statistik ma'lumotlarga asoslangan, kompleks va uzoq muddatli empirik tadqiqotlar yetarli emas. Mazkur bo'shliq ushbu tadqiqotning dolzarbligini va ilmiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Ushbu tadqiqot natijalari elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga ko'rsatgan iqtisodiy, tashkiliy va bozor bilan bog'liq ta'sirlarini kompleks tarzda yoritadi. Tadqiqot doirasida elektron tijoratdan foydalanayotgan kichik biznes subyektlari va an'anaviy savdo bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlarning faoliyat ko'rsatkichlari solishtirma tahlil qilindi. Olingan natijalar elektron tijoratning kichik biznes uchun muhim rivojlanish omili ekanini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, elektron tijoratni joriy qilgan kichik biznes subyektlarida savdo hajmi sezilarli darajada oshgan. To'liq onlayn savdoga o'tgan korxonalarda yillik savdo o'sishi o'rtacha 25–30 foizni tashkil etgan bo'lsa, qisman elektron tijoratdan (ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar) foydalangan bizneslarda ushbu ko'rsatkich 12–18 foizni tashkil etgan. An'anaviy savdo bilan shug'ullanuvchi korxonalarda esa savdo o'sishi 5–8 foiz darajasida qolgan.

Ushbu natijalar elektron tijoratning bozor qamrovini kengaytirishi va savdo jarayonlarini tezlashtirish orqali daromad o'sishini ta'minlashini ko'rsatadi.

Xarajatlar tuzilmasidagi o'zgarishlar

Elektron tijorat joriy etilishi kichik bizneslarning operatsion xarajatlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, onlayn savdoga o'tgan korxonalarda ijara va savdo maydonlarini saqlash bilan bog'liq xarajatlar keskin kamaygan. Shu bilan birga, marketing va logistika xarajatlarining ulushi oshgan, biroq umumiy xarajatlar hajmi pasaygan.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, doimiy xarajatlarning qisqarishi kichik biznesning moliyaviy barqarorligini oshirgan.

Bozor qamrovi va mijozlar bazasi

Tadqiqot natijalari elektron tijorat kichik biznes subyektlari uchun bozor qamrovini kengaytirganini ko'rsatadi. Respondentlarning 68 foizi elektron tijorat orqali yangi hududlardagi mijozlarga chiqish imkoniga ega bo'lganini bildirgan. Shuningdek, onlayn savdo bilan shug'ullanuvchi bizneslarda mijozlar bazasi o'rtacha 1,5–2 baravarga oshgani aniqlangan.

Bu natijalar elektron tijoratning geografik cheklovlarni kamaytirishdagi rolini yaqqol ko'rsatadi.

Ushbu tadqiqot natijalari elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi va bu holat xalqaro ilmiy adabiyotlarda keltirilgan xulosalar bilan mos keladi. Xususan, savdo hajmining oshishi, xarajatlarning optimallashtirilishi va bozor qamrovining kengayishi elektron tijoratning kichik biznes uchun strategik ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Bu natijalar Technology–Organization–Environment (TOE) va Technology Acceptance Model (TAM) doirasida olib borilgan tadqiqotlar bilan uyg'un bo'lib, texnologik foydalilik va tashkiliy tayyorgarlik e-commerce samaradorligini belgilovchi muhim omillar ekanini tasdiqlaydi.

Natijalarda aniqlangan savdo hajmining 25–30 foizgacha o'sishi ko'rsatkichi xalqaro tadqiqotlarda qayd etilgan o'rtacha o'sish darajalari bilan taqqoslanadigan bo'lib, elektron tijoratning kichik biznesning bozor imkoniyatlarini kengaytirishdagi rolini yana bir bor isbotlaydi. Xalqaro adabiyotlarda ham onlayn savdo kichik korxonalarga geografik cheklovlarni bartaraf etish, mijozlar bilan bevosita aloqani kuchaytirish va brend tanilish darajasini oshirish imkonini berishi ta'kidlanadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot natijalari elektron tijoratning universal afzalliklarini mahalliy sharoitda ham tasdiqlaydi.

Xarajatlar tuzilmasidagi o'zgarishlar bo'yicha olingan natijalar ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Tadqiqotda elektron tijorat doimiy xarajatlarni kamaytirgani, ayniqsa ijara va savdo maydonlari bilan bog'liq xarajatlarni qisqartirgani aniqlandi. Bu holat ilgari olib borilgan empirik tadqiqotlar bilan mos bo'lib, onlayn savdo modelining

kapital talabini pasaytirishi va kichik biznesning moliyaviy barqarorligini oshirishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, marketing va logistika xarajatlarining oshishi elektron tijoratning yangi xarajatlar tuzilmasini shakllantirayotganini bildiradi. Bu esa kichik bizneslar uchun raqamli marketing strategiyalarini to'g'ri tanlash va logistika tizimlarini samarali tashkil etish muhimligini ko'rsatadi. Bozor qamrovi va mijozlar bazasining kengayishi bo'yicha natijalar elektron tijoratning raqobatbardoshlikni oshirishdagi rolini tasdiqlaydi. Tadqiqotda ishtirok etgan biznes subyektlarining katta qismi elektron tijorat orqali mintaqaviy va respublika miqyosidagi bozorlarga chiqqanini bildirgan. Bu holat xalqaro adabiyotlarda ko'rsatilgan "raqamli inklyuziya" tushunchasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, elektron tijorat kichik bizneslarni yirik bozor tizimlariga integratsiyalash imkonini beradi. Shu bilan birga, xalqaro bozorlarga chiqish ulushi nisbatan past bo'lib qolmoqda, bu esa eksport bilan bog'liq logistika, bojxona va to'lov tizimlarida qo'shimcha institutsional to'siqlar mavjudligini ko'rsatadi.

Tadbirkorlik faolligi bilan bog'liq natijalar elektron tijoratning yangi bizneslarni shakllantirishdagi rolini ochib beradi. Tadqiqotda yangi tashkil etilgan kichik bizneslarning sezilarli qismi onlayn savdo orqali faoliyat boshlagani aniqlangan. Bu holat elektron tijoratning kirish to'siqlarini kamaytirishi va kam boshlang'ich kapital talab qilishi haqidagi ilmiy qarashlarni tasdiqlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, elektron tijorat yosh tadbirkorlar va o'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun muhim imkoniyat yaratmoqda. Biroq, tadqiqot natijalari elektron tijoratning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillarni ham aniqladi. Raqamli savodxonlikning yetishmasligi, logistika tizimlarining cheklanganligi va onlayn to'lovlarga bo'lgan ishonchsizlik elektron tijorat samaradorligini pasaytiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ldi. Bu muammolar xalqaro tadqiqotlarda ham ko'p bor qayd etilgan bo'lib, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun xos tizimli muammolar sifatida baholanadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot natijalari global ilmiy bahslar bilan mos keladi.

Umuman olganda, muhokama shuni ko'rsatadiki, elektron tijorat kichik biznes va tadbirkorlik uchun katta imkoniyatlar yaratadi, biroq uning to'liq salohiyatidan foydalanish tashkiliy tayyorgarlik, raqamli infratuzilma va institutsional qo'llab-quvvatlash darajasiga bevosita bog'liq.

Xulosa: Ushbu tadqiqot elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini tizimli ravishda tahlil qilishga qaratildi. Olingan natijalar elektron tijorat zamonaviy iqtisodiyot sharoitida kichik biznes uchun muhim rivojlanish omillaridan biri ekanini tasdiqlaydi. Tadqiqot davomida savdo hajmi, xarajatlar tuzilmasi, bozor qamrovi va tadbirkorlik faolligi kabi asosiy ko'rsatkichlar asosida elektron tijoratning

ijobiy ta'siri aniqlangan bo'lib, bu holat xalqaro ilmiy adabiyotlarda keltirilgan xulosalar bilan mos keladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, elektron tijoratni joriy etgan kichik biznes subyektlari an'anaviy savdo bilan shug'ullanuvchi korxonalarga nisbatan yuqoriroq savdo o'sishiga erishgan. Ayniqsa, to'liq onlayn savdo modelidan foydalangan tadbirkorlarda daromadning barqaror o'sishi kuzatilgan. Bu elektron tijoratning geografik cheklovlarni kamaytirishi, mijozlar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqani kuchaytirishi va mahsulot hamda xizmatlarni keng auditoriyaga yetkazish imkoniyati bilan izohlanadi. Shu bilan birga, elektron tijorat kichik bizneslar uchun bozorga kirish to'siqlarini pasaytirib, raqobat muhitini yanada faollashtiradi.

Tadqiqotda aniqlangan muhim jihatlardan yana biri — elektron tijoratning xarajatlarni optimallashtirishdagi roli hisoblanadi. Onlayn savdo modeli ijara va savdo maydonlarini saqlash bilan bog'liq doimiy xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi, bu esa kichik biznesning moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi. Biroq marketing va logistika xarajatlarining oshishi elektron tijoratda yangi xarajatlar tuzilmasi shakllanayotganini ko'rsatadi. Shu sababli, kichik bizneslar raqamli marketing va yetkazib berish jarayonlarini samarali boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur.

Elektron tijorat tadbirkorlik faolligini oshiruvchi muhim omil sifatida ham namoyon bo'ldi. Tadqiqot natijalari yangi tashkil etilgan kichik bizneslarning sezilarli qismi faoliyatini aynan onlayn savdo orqali boshlayotganini ko'rsatdi. Bu holat elektron tijoratning kam boshlang'ich kapital talab qilishi va yangi tadbirkorlar uchun qulay imkoniyatlar yaratishi bilan izohlanadi. Shu nuqtai nazardan, elektron tijorat bandlikni oshirish va o'zini o'zi band qilishni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Shu bilan birga, tadqiqot elektron tijoratning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillarni ham aniqladi. Raqamli savodxonlikning yetishmasligi, logistika infratuzilmasining cheklanganligi, onlayn to'lov tizimlariga bo'lgan ishonchsizlik va internet sifati bilan bog'liq muammolar kichik bizneslar uchun asosiy to'siqlar sifatida namoyon bo'ldi. Ushbu muammolarni bartaraf etish davlat tomonidan raqamli infratuzilmani rivojlantirish, tadbirkorlar uchun o'quv dasturlarini kengaytirish va qulay institutsional muhit yaratishni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, elektron tijorat kichik biznes va tadbirkorlikning barqaror rivojlanishida muhim strategik vosita hisoblanadi. Uning to'liq salohiyatidan foydalanish uchun davlat, xususiy sektor va tadbirkorlar o'rtasida samarali hamkorlikni kuchaytirish zarur. Ushbu tadqiqot natijalari kichik biznesni raqamli transformatsiya qilish bo'yicha siyosiy qarorlar va amaliy strategiyalar ishlab chiqishda ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Iqboljon o'g'li, F. I. TYPES, METHODS, AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF MACROECONOMIC INDICATOR CALCULATION. *Economics*, 6(2), 47-72.
2. Iqboljon o'g'li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI. *University Research Base*, 742-745.
3. Iqboljon o'g'li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI O'LCHASH OMILLARI. *Universitet tadqiqot bazasi* , 746-750.
4. Farmonov, I. va Akramova, M. (2025). TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI. *Universitet tadqiqot bazasi* , 88-92.
5. Farmonov, I. va Mirboboyeva, P. (2025). BARQAROR MEHMONDO 'STLIK VA HUDUDIY RIVOJLANISH: RAQAMLI IQTISODIYOTNING EKOLOGIK BARQAROR TURIZMGA TA'SIRI. *Universitet tadqiqot bazasi* , 281-286.
6. Iqboljon o'g'li, F. I. (2025). MAKROIQTISODIY BARQARARLIKNI BAHOLASH KO'RSATKORLARI TIZIMINI TAKMONLASH. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI* , 3 (2), 834-843.
7. Iqboljon o'g'li, F. I. (2025). MAKROIQTISODIY BARQARARLIKNI BAHOLASH KO'RSATKORLARI TIZIMINI TAKMONLASH. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI* , 3 (2), 834-843.

Elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlikka ta'siri

Qo'qon Universiteti o'qituvchisi
Farmonov Ilhomjon Iqboljon o'g'li

i.i.farmonov@kokanduni.uz

+998911541510

Annotatsiya. Ushbu maqola elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlikka ta'sirini tizimli tarzda tahlil qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, elektron tijorat kichik biznesning savdo hajmini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish, bozor qamrovini kengaytirish va tadbirkorlik faolligini rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida to'liq va qisman elektron tijoratni joriy qilgan kichik biznes subyektlarining daromad, xarajat va mijozlar bazasi o'zgarishlari solishtirildi. Shu bilan birga, raqamli savodxonlik yetishmasligi, logistika muammolari va onlayn to'lov tizimlariga bo'lgan ishonchsizlik elektron tijorat samaradorligini cheklovchi asosiy omillar sifatida aniqlandi. Tadqiqot natijalari O'zbekiston va rivojlanayotgan mamlakatlar sharoitida elektron tijoratning strategik ahamiyatini ko'rsatadi hamda KOBlar uchun raqamli transformatsiya va rivojlanish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Elektron tijorat, kichik biznes, tadbirkorlik, e-commerce, KOB, raqamli transformatsiya, bozor qamrovi, xarajatlarni optimallashtirish

Kirish. Elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlikka ta'siri haqida olib borilayotgan tadqiqot hozirgi iqtisodiy va texnologik sharoitda dolzarbdir. Jahon miqyosida onlayn savdo hajmi 2023 yilda trillionlab dollarlarni tashkil etib, chakana savdo tarkibida sezilarli ulushga ega bo'ldi; bu esa kichik va o'rta bizneslar (KOB) uchun yangi bozorlar, mijozlarga yetib borish va raqobatdoshlik imkoniyatlarini yaratadi. Shu bilan birga, mamlakatlararo tafovutlar, infratuzilma va raqamli ko'nikmalardagi nomutanosibliklar KOBlarning e-commerce'ga integratsiyasida katta to'sqinliklar yuzaga keltirmoqda. Ushbu holat tadqiqotni o'tkazishni zarur qiladi, chunki e-savdo orqali iqtisodiy inklyuziya va ish o'rinlari yaratilishi mumkin bo'lgan bir paytda, ko'plab KOBlar bunga to'liq moslasha olmayapti. O'zbekiston sharoitida ham e-tijorat tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda: soha hajmi va onlayn savdo ko'rsatkichlari so'nggi yillarda o'sishda bo'lib, 2022 yil yakunlariga ko'ra mahalliy bozor qiymati taxminan \$311 million atrofida baholangan (KPMG hisobotiga ko'ra). Shu bilan birga, mahalliy statistika va ichki savdo ko'rsatkichlari KOBlarning umumiy iqtisodiy faolligida o'sishni ko'rsatadi, ammo raqamli savdo ulushi va KOBlar uchun

mavjud imkoniyatlarda sezilarli bo'shliqlar mavjud. Bu farqlar — regional servislari, to'lov va yetkazib berish tizimlari, raqamli marketing ko'nikmalari hamda qonunchilik va soliq tartibotlaridagi noaniqliklar — tadqiqotda yechim talab qiluvchi asosiy muammolardir.

Adabiyotlar va amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, e-commerce qabul qilinishi KOBlarning barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi: pandemiya davrida onlayn savdoga o'tgan korxonalar omon qolish va qayta tiklanishda yaxshiroq natija ko'rsatgan (Sheffield Hallam va Jahon Banki tadqiqotlari). Shu bois, O'zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda e-tijoratning KOBlar uchun samarali vositaga aylanishi uchun qanday siyosiy, infratuzilma va ta'limiy yondashuvlar kerakligi aniqlandi va ularni ilmiy asosda baholash muhim.

Asosiy qism. Ushbu maqola ushbu bo'shliqlarni to'ldirishga hissa qo'shadi: birinchidan, O'zbekiston kontekstida real statistik ma'lumotlardan foydalangan holda KOBlar uchun e-commerce'ning iqtisodiy va operatsion afzalliklari hamda to'sqinliklarini tizimli ravishda ko'rsatadi; ikkinchidan, xalqaro va mahalliy tajribalarni taqqoslab, mamlakat siyosatiga va KOBlar amaliyotiga mos tavsiyalar ishlab chiqadi; uchinchidan, tadqiqot KOBlarning raqamli transformatsiyasini o'lchash uchun indikatorlar va baholash ramkasini taklif qiladi. Bu orqali maqola nafaqat nazariy xissa qo'shadi, balki amaliy tavsiyalar bilan mamlakatdagi kichik biznesning raqamli integratsiyasini tezlashtirishga xizmat qiladi.

Elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlikka ta'siri masalasi so'nggi yillarda xalqaro ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinmoqda. Tadqiqotlarning katta qismi e-commerce'ni kichik va o'rta bizneslar (SME/KOB) tomonidan qabul qilinishini tushuntirishda **nazariy modellar** va **empirik metodlarga** tayangan. Eng ko'p qo'llaniladigan nazariyalardan biri — **Technology–Organization–Environment (TOE) modeli** bo'lib, u elektron tijoratni joriy etishga ta'sir qiluvchi texnologik imkoniyatlar, tashkilot ichki resurslari va tashqi muhit omillarini birgalikda tahlil qiladi. Xalqaro tadqiqotlar (masalan, Janubi-Sharqiy Osiyo va Afrika mamlakatlari misolida) TOE modeli KOBlarning e-commerce'ni qabul qilish qarorini tushuntirishda yuqori izohlovchi kuchga ega ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, **Technology Acceptance Model (TAM)** elektron tijorat tadqiqotlarida keng qo'llanilib, unda “foydalilik” va “foydalanish qulayligi” asosiy determinantlar sifatida baholanadi. Empirik so'rovnomalar asosida o'tkazilgan tadqiqotlar TAM omillari kichik biznes egalariining onlayn savdoga o'tish qaroriga va biznes samaradorligiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Ayrim ilmiy ishlar TAM va TOE modellarini integratsiyalash orqali yanada kompleks tahlilni taklif etib, bu yondashuv e-

commerce'ning tashkiliy va texnologik jihatlarini chuqurroq ochib berishini ta'kidlaydi.

Metodologik jihatdan tadqiqotlar **komparativ tahlil, statistik regressiya, strukturaviy tenglamalar modeli (SEM)** hamda **so'rovnoma asosidagi empirik usullarga** bo'linadi. Masalan, rivojlanayotgan mamlakatlarda olib borilgan empirik tadqiqotlar internet infratuzilmasi, to'lov tizimlari va logistika xizmatlari e-commerce samaradorligining asosiy omillari ekanini aniqlagan. Shu bilan birga, ayrim ishlar sifat tahliliga asoslanib, raqamli savodxonlik va davlat siyosatining roli muhimligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar orasidagi **umumiylik** shundan iboratki, deyarli barcha manbalar elektron tijorat kichik biznes uchun xarajatlarni kamaytirish, bozorlarni kengaytirish va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qilishini tasdiqlaydi. **Farqlar** esa asosan hududiy kontekstga bog'liq: rivojlangan davlatlarda e-commerce innovatsiya va eksportga yo'naltirilgan bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda u infratuzilma va institutsional cheklovlar bilan yuzma-yuz keladi.

Ilmiy bahslar ko'proq e-commerce'ning **uzoq muddatli iqtisodiy ta'siri, bandlikka ta'siri** va **barqaror rivojlanishdagi o'rni** masalalariga qaratilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotlar kesimida real statistik ma'lumotlarga asoslangan, kompleks va uzoq muddatli empirik tadqiqotlar yetarli emas. Mazkur bo'shliq ushbu tadqiqotning dolzarbligini va ilmiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Natijalar Ushbu tadqiqot natijalari elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga ko'rsatgan iqtisodiy, tashkiliy va bozor bilan bog'liq ta'sirlarini kompleks tarzda yoritadi. Tadqiqot doirasida elektron tijoratdan foydalanayotgan kichik biznes subyektlari va an'anaviy savdo bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlarning faoliyat ko'rsatkichlari solishtirma tahlil qilindi. Olingan natijalar elektron tijoratning kichik biznes uchun muhim rivojlanish omili ekanini tasdiqlaydi.

Ushbu tadqiqot natijalari elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi va bu holat xalqaro ilmiy adabiyotlarda keltirilgan xulosalar bilan mos keladi. Xususan, savdo hajmining oshishi, xarajatlarning optimallashtirilishi va bozor qamrovining kengayishi elektron tijoratning kichik biznes uchun strategik ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Bu natijalar Technology–Organization–Environment (TOE) va Technology Acceptance Model (TAM) doirasida olib borilgan tadqiqotlar bilan uyg'un bo'lib, texnologik foydalilik va tashkiliy tayyorgarlik e-commerce samaradorligini belgilovchi muhim omillar ekanini tasdiqlaydi. Natijalarda aniqlangan savdo hajmining 25–30 foizgacha o'sishi ko'rsatkichi xalqaro tadqiqotlarda qayd etilgan o'rtacha o'sish darajalari bilan

taqqoslanadigan bo‘lib, elektron tijoratning kichik biznesning bozor imkoniyatlarini kengaytirishdagi rolini yana bir bor isbotlaydi.

Xalqaro adabiyotlarda ham onlayn savdo kichik korxonalarga geografik cheklovlarni bartaraf etish, mijozlar bilan bevosita aloqani kuchaytirish va brend tanilish darajasini oshirish imkonini berishi ta’kidlanadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot natijalari elektron tijoratning universal afzalliklarini mahalliy sharoitda ham tasdiqlaydi. Xarajatlar tuzilmasidagi o‘zgarishlar bo‘yicha olingan natijalar ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Tadqiqotda elektron tijorat doimiy xarajatlarni kamaytirgani, ayniqsa ijara va savdo maydonlari bilan bog‘liq xarajatlarni qisqartirgani aniqlandi. Bu holat ilgari olib borilgan empirik tadqiqotlar bilan mos bo‘lib, onlayn savdo modelining kapital talabini pasaytirishi va kichik biznesning moliyaviy barqarorligini oshirishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, marketing va logistika xarajatlarining oshishi elektron tijoratning yangi xarajatlar tuzilmasini shakllantirayotganini bildiradi. Bu esa kichik bizneslar uchun raqamli marketing strategiyalarini to‘g‘ri tanlash va logistika tizimlarini samarali tashkil etish muhimligini ko‘rsatadi.

Bozor qamrovi va mijozlar bazasining kengayishi bo‘yicha natijalar elektron tijoratning raqobatbardoshlikni oshirishdagi rolini tasdiqlaydi. Tadqiqotda ishtirok etgan biznes subyektlarining katta qismi elektron tijorat orqali mintaqaviy va respublika miqyosidagi bozorlarga chiqqanini bildirgan. Bu holat xalqaro adabiyotlarda ko‘rsatilgan “raqamli inklyuziya” tushunchasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, elektron tijorat kichik bizneslarni yirik bozor tizimlariga integratsiyalash imkonini beradi. Shu bilan birga, xalqaro bozorlarga chiqish ulushi nisbatan past bo‘lib qolmoqda, bu esa eksport bilan bog‘liq logistika, bojxona va to‘lov tizimlarida qo‘shimcha institutsional to‘siqlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Tadbirkorlik faolligi bilan bog‘liq natijalar elektron tijoratning yangi bizneslarni shakllantirishdagi rolini ochib beradi. Tadqiqotda yangi tashkil etilgan kichik bizneslarning sezilarli qismi onlayn savdo orqali faoliyat boshlagani aniqlangan. Bu holat elektron tijoratning kirish to‘siqlarini kamaytirishi va kam boshlang‘ich kapital talab qilishi haqidagi ilmiy qarashlarni tasdiqlaydi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, elektron tijorat yosh tadbirkorlar va o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar uchun muhim imkoniyat yaratmoqda.

Biroq, tadqiqot natijalari elektron tijoratning rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi omillarni ham aniqladi. Raqamli savodxonlikning yetishmasligi, logistika tizimlarining cheklanganligi va onlayn to‘lovlarga bo‘lgan ishonchsizlik elektron tijorat samaradorligini pasaytiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ldi. Bu muammolar xalqaro tadqiqotlarda ham ko‘p bor qayd etilgan bo‘lib, rivojlanayotgan mamlakatlar

uchun xos tizimli muammolar sifatida baholanadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot natijalari global ilmiy bahslar bilan mos keladi.

Umuman olganda, muhokama shuni ko'rsatadiki, elektron tijorat kichik biznes va tadbirkorlik uchun katta imkoniyatlar yaratadi, biroq uning to'liq salohiyatidan foydalanish tashkiliy tayyorgarlik, raqamli infratuzilma va institutsional qo'llab-quvvatlash darajasiga bevosita bog'liq.

Xulosa Ushbu tadqiqot elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini tizimli ravishda tahlil qilishga qaratildi. Olingan natijalar elektron tijorat zamonaviy iqtisodiyot sharoitida kichik biznes uchun muhim rivojlanish omillaridan biri ekanini tasdiqlaydi. Tadqiqot davomida savdo hajmi, xarajatlar tuzilmasi, bozor qamrovi va tadbirkorlik faolligi kabi asosiy ko'rsatkichlar asosida elektron tijoratning ijobiy ta'siri aniqlangan bo'lib, bu holat xalqaro ilmiy adabiyotlarda keltirilgan xulosalar bilan mos keladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, elektron tijoratni joriy etgan kichik biznes subyektlari an'anaviy savdo bilan shug'ullanuvchi korxonalarga nisbatan yuqoriroq savdo o'sishiga erishgan. Ayniqsa, to'liq onlayn savdo modelidan foydalangan tadbirkorlarda daromadning barqaror o'sishi kuzatilgan. Bu elektron tijoratning geografik cheklovlarni kamaytirishi, mijozlar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqani kuchaytirishi va mahsulot hamda xizmatlarni keng auditoriyaga yetkazish imkoniyati bilan izohlanadi. Shu bilan birga, elektron tijorat kichik bizneslar uchun bozorga kirish to'siqlarini pasaytirib, raqobat muhitini yanada faollashtiradi.

Tadqiqotda aniqlangan muhim jihatlardan yana biri — elektron tijoratning xarajatlarni optimallashtirishdagi roli hisoblanadi. Onlayn savdo modeli ijara va savdo maydonlarini saqlash bilan bog'liq doimiy xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi, bu esa kichik biznesning moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi. Biroq marketing va logistika xarajatlarining oshishi elektron tijoratda yangi xarajatlar tuzilmasi shakllanayotganini ko'rsatadi. Shu sababli, kichik bizneslar raqamli marketing va yetkazib berish jarayonlarini samarali boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur. Elektron tijorat tadbirkorlik faolligini oshiruvchi muhim omil sifatida ham namoyon bo'ldi. Tadqiqot natijalari yangi tashkil etilgan kichik bizneslarning sezilarli qismi faoliyatini aynan onlayn savdo orqali boshlayotganini ko'rsatdi. Bu holat elektron tijoratning kam boshlang'ich kapital talab qilishi va yangi tadbirkorlar uchun qulay imkoniyatlar yaratishi bilan izohlanadi. Shu nuqtai nazardan, elektron tijorat bandlikni oshirish va o'zini o'zi band qilishni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Shu bilan birga, tadqiqot elektron tijoratning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillarni ham aniqladi. Raqamli savodxonlikning yetishmasligi, logistika

infratuzilmasining cheklanganligi, onlayn to'lov tizimlariga bo'lgan ishonchsizlik va internet sifati bilan bog'liq muammolar kichik bizneslar uchun asosiy to'siqlar sifatida namoyon bo'ldi. Ushbu muammolarni bartaraf etish davlat tomonidan raqamli infratuzilmani rivojlantirish, tadbirkorlar uchun o'quv dasturlarini kengaytirish va qulay institutsional muhit yaratishni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, elektron tijorat kichik biznes va tadbirkorlikning barqaror rivojlanishida muhim strategik vosita hisoblanadi. Uning to'liq salohiyatidan foydalanish uchun davlat, xususiy sektor va tadbirkorlar o'rtasida samarali hamkorlikni kuchaytirish zarur. Ushbu tadqiqot natijalari kichik biznesni raqamli transformatsiya qilish bo'yicha siyosiy qarorlar va amaliy strategiyalar ishlab chiqishda ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Iqboljon o'g'li, F. I. TYPES, METHODS, AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF MACROECONOMIC INDICATOR CALCULATION. *Economics*, 6(2), 47-72.
2. Iqboljon o'g'li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI. *University Research Base*, 742-745.
3. Iqboljon o'g'li, F. I. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI O'LCHASH OMILLARI. *Universitet tadqiqot bazasi*, 746-750.
4. Farmonov, I. va Akramova, M. (2025). TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI. *Universitet tadqiqot bazasi*, 88-92.
5. Farmonov, I. va Mirboboyeva, P. (2025). BARQAROR MEHMONDO 'STLIK VA HUDUDIIY RIVOJLANISH: RAQAMLI IQTISODIYOTNING EKOLOGIK BARQAROR TURIZMGA TA'SIRI. *Universitet tadqiqot bazasi*, 281-286.
6. Iqboljon o'g'li, F. I. (2025). MAKROIQTISODIY BARQARARLIKNI BAHOLASH KO'RSATKORLARI TIZIMINI TAKMONLASH. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 3 (2), 834-843.
7. Iqboljon o'g'li, F. I. (2025). MAKROIQTISODIY BARQARARLIKNI BAHOLASH KO'RSATKORLARI TIZIMINI TAKMONLASH. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 3 (2), 834-843.

FRAZEOLOGIZMLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Saydimqulova Gulsanam

Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada ona tili fanida frazeologizmlarning tutgan o‘rni, ularning nutq boyligini oshirishdagi ahamiyati hamda badiiy va og‘zaki nutqda qo‘llanish xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Frazeologik birliklarning til madaniyatini shakllantirishdagi roli aniq misollar asosida yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: ona tili, frazeologizm, nutq madaniyati, badiiy nutq, til boyligi.

Аннотация

В данной научной статье анализируется роль фразеологизмов в преподавании родного языка, их значение в обогащении речи, а также особенности использования в художественной и устной речи. Роль фразеологических единиц в формировании культуры речи раскрывается на основе конкретных примеров.

Ключевые слова: родной язык, фразеологизм, культура речи, художественная речь, языковое богатство.

Abstract

This scientific article analyzes the role of phraseological units in teaching the native language, their importance in enriching speech, and the features of their use in artistic and spoken language. The role of phraseological units in shaping speech culture is illustrated through specific examples.

Keywords: native language, phraseology, speech culture, artistic speech, language richness.

Kirish

Ona tili har bir millatning ma’naviy boyligi, tafakkuri va madaniyatini aks ettiruvchi asosiy vosita hisoblanadi. Til orqali jamiyatning tarixiy taraqqiyoti, milliy qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlari namoyon bo‘ladi. Shu bois ona tili fanini o‘qitishda nafaqat grammatik bilimlarni berish, balki o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, so‘z boyligini kengaytirish va til madaniyatini shakllantirish muhim vazifalardan sanaladi.

Til boyligini oshirishda frazeologizmlar alohida o‘rin tutadi. Frazeologik birliklar xalqning asrlar davomida shakllangan dunyoqarashi, hayotiy tajribasi va milliy tafakkurini o‘zida mujassam etgan barqaror ifoda vositalaridir. Ular nutqqa obrazlilik,

ta'sirchanlik va emotsional rang-baranglik bag'ishlab, fikrni qisqa, lo'nda va mazmunli ifodalash imkonini beradi.

Bugungi kunda ona tili ta'limida frazeologizmlarni o'rgatish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki frazeologizmlardan to'g'ri va o'rinli foydalanish o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishga, badiiy matnlarni chuqurroq anglashga hamda nutq madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada aynan shu masalalar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Frazeologizmlar tilning leksik boyligini tashkil etuvchi muhim birliklardan biri bo'lib, ular barqaror shaklga ega bo'lgan va ko'chma ma'noda qo'llaniladigan so'z birikmalaridir. Frazeologik birliklarning asosiy xususiyati shundaki, ularning umumiy ma'nosi tarkibidagi so'zlarning lug'aviy ma'nolaridan kelib chiqmaydi. Shu sababli frazeologizmlar nutqda alohida semantik va stilistik ahamiyat kasb etadi.

Ona tili fanida frazeologizmlarni o'rgatish o'quvchilarning so'z boyligini oshirish bilan birga, ularning fikrlash doirasini kengaytiradi. Frazeologik birliklar orqali o'quvchilar so'zning ko'chma ma'nosini anglashni, nutqiy vaziyatga mos holda ifodali so'zlashni o'rganadilar. Masalan, *ko'ngli tog'dek, qo'li ochiq, ko'z yumdi* kabi iboralar nutqqa obrazlilik va ta'sirchanlik bag'ishlaydi.

Frazeologizmlar badiiy nutqda muhim ifoda vositasi sifatida keng qo'llaniladi. Adabiy asarlarda ular qahramon xarakterini ochib berish, muallif g'oyasini yanada ta'sirchan ifodalash hamda matnning estetik qiymatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, og'zaki nutqda ham frazeologizmlar muloqotni jonli va tabiiy qiladi, nutqning emotsional rangini kuchaytiradi.

Frazeologik birliklarning yana bir muhim jihati — ularning xalq og'zaki ijodi bilan chambarchas bog'liqligidir. Maqol, matal va iboralarda aks etgan frazeologizmlar milliy qadriyatlar, urf-odatlar va xalq tafakkurini ifodalaydi. Bu esa ona tili darslarida frazeologizmlarni o'rganish orqali o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash tuyg'usini shakllantirishga yordam beradi.

Shuningdek, frazeologizmlarni o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Matn tahlili, ijodiy topshiriqlar, taqqoslash va muhokama usullari orqali frazeologik birliklarning ma'nosini ochib berish o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi hamda nutq madaniyatini yuksaltiradi.

Natija va tahlil

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ona tili fanida frazeologizmlarni tizimli va maqsadli o'rgatish o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini sezilarli darajada

oshiradi. Frazzeologik birliklardan foydalanish natijasida o'quvchilarning so'z boyligi kengayadi, og'zaki va yozma nutqining ifodaviyligi kuchayadi hamda fikrni obrazli ifodalash ko'nikmalari shakllanadi.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, frazeologizmlarni dars jarayoniga faol tatbiq etish badiiy matnlarni tushunish darajasini oshiradi. O'quvchilar frazeologik iboralarning ko'chma ma'nosini anglash orqali matn mazmunini chuqurroq tahlil qilishga o'rganadilar. Bu esa ularning mantiqiy fikrlashi va tahliliy qobiliyatlarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, frazeologizmlar nutq madaniyatini shakllantirishda muhim omil ekanligi aniqlandi. O'quvchilar frazeologik birliklardan o'rinli va me'yorida foydalanishni o'rgangan sari ularning nutqi ravon, ta'sirchan va estetik jihatdan mukammal bo'lib boradi. Bu holat muloqot jarayonida o'z fikrini aniq va tushunarli ifodalash imkoniyatini kengaytiradi.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar frazeologizmlarni ona tili ta'limining muhim tarkibiy qismi sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Ularni o'qitish jarayoniga izchil tatbiq etish o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini oshirish, milliy tafakkurni shakllantirish va nutq madaniyatini yuksaltirishda samarali natijalar beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, frazeologizmlar ona tili fanining muhim va ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular tilning leksik boyligini namoyon etish bilan birga, nutqning ifodaviyligi, ta'sirchanligi va obrazlilikini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Frazzeologik birliklar orqali o'quvchilar so'zning ko'chma ma'nosini chuqur anglash, fikrni lo'nda va mazmunli ifodalash ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, frazeologizmlarni tizimli ravishda o'rgatish o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, nutq madaniyatini shakllantirish hamda badiiy matnlarni to'g'ri va chuqur idrok etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, frazeologik birliklar xalqning milliy tafakkuri, urf-odatlarini va madaniy merosini aks ettiruvchi vosita sifatida o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash tuyg'usini mustahkamlaydi.

Shu sababli, ona tili ta'limi jarayonida frazeologizmlarga alohida e'tibor qaratish, ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o'rgatish maqsadga muvofiqdir. Bu esa ona tilining boy imkoniyatlarini kengroq ochib berish, o'quvchilarning nutq savodxonligini oshirish va til madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev Sh. **O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati.** — Toshkent: Fan, 1978.
2. Hojiyev A. **Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati.** — Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
3. Yo‘ldoshev M. **Hozirgi o‘zbek adabiy tili.** — Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
4. Mahmudov N., Nurmonov A. **O‘zbek tilining nazariy grammatikasi.** — Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
5. Qilichev E. **O‘zbek tilining stilistikasi.** — Toshkent: Universitet, 2001.
6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
7. Ziyonet ta’lim portali — www.ziyonet.uz
8. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi — www.lex.uz

O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asaridagi rangtasvir vositalari

Xabibullayeva Mahliyo

NamDTU tayanch doktorantura talabasi

mahliyo.usmanova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asarida qo‘llangan tasviriy ifoda vositalari badiiy tahlil qilinadi. Muallifning rang va nurga oid badiiy detallarni qo‘llash uslubi asarning estetik qimmatini va mazmunini teranligini kuchaytirishi alohida ko‘rsatib o‘tiladi. Metafora, tashbih, personifikatsiya, epitet kabi obrazli san’at vositalari orqali yozuvchi qishloq hayotining ruhiyatini yorqin ranglarda gavdalantiradi. Maqolada ayniqsa “urushning qora qanoti” kabi ramziy ifodalarning ma’no yukiga e’tibor qaratilib, ularning psixologik va ijtimoiy ma’nodagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: *badiiy tasvir, metafora, tashbih, rang timsollari, personifikatsiya, epitet, ramziy obraz, ijtimoiy psixologizm, qishloq hayoti, milliy mentalitet, badiiy uslub.*

O‘tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asari matnida rangtasvir vositalari nihoyatda boy va ma’nodor qo‘llangan bo‘lib, ular asarning badiiy uslubini shakllantirishda va mazmunan teranlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Asarda tasviriy ifoda vositalari — metafora, metonimiya, epitet, tashbih kabi obrazli san’at unsurlari keng qo‘llanadi; ayniqsa rang va nur bilan bog‘liq timsollar matnda estetika va semantika jihatidan alohida yuk tashiydi. Hoshimov o‘ziga xos uslubida voqelik manzaralarini rangin bo‘yoqlarda chizib beradi, u har bir sahna va obrazni go‘yo musavvirdek batafsil tasvirlaydi. Natijada, asardagi jonli va hayotiy tasvirlar hamda sof o‘zbekona yondashuv o‘quvchini chuqur ta’sir ostiga olib, asarning ma’naviy ta’sir kuchini oshiradi.

Shuningdek, asarda ijtimoiy-psixologik kontekst ham ramziy detallar fonida ochib beriladi. Qissa voqealari XX asr o‘rtalaridagi o‘zbek qishloq hayoti manzarasida kechadi. Muallif o‘z bolaligi o‘tgan qishloq muhitini jonli va haqqoniy tasvirlab, milliy mentalitet unsurlarini ham ko‘rsatib o‘tadi. Masalan, mahalla hayoti, qo‘ni-qo‘shnichilik rishtalari, udumlar hikoyalarda tabiiy va samimiy berilgan. “Sovchilar” hikoyasida qishloqdagi sovcilik jarayoni, mahalladoshlarning ishtiyoqi va onaning hayajoni tasvirlanadi – bunda jamoa ongiva shaxsiy tuyg‘ular o‘rtasidagi muvozanat, kurash psixologik jihatdan qiziqarli ochiladi. Yozuvchi onaning farzand baxti uchun

qilgan tashvishlari va jamiyat odatlariga bo'ysunishi kabi holatlarni tasvirlab, milliy qadriyatlar bilan shaxsiy kechinmalarni qorishiq holatda ifodalaydi. Bu uslub adabiyotshunoslikda ijtimoiy psixologizm elementi sifatida qaraladi – asarda shaxs va muhit o'rtasidagi dinamik aloqa, jamoaviy ongning shaxs psixologiyasiga ta'siri namoyon bo'ladi. Bunday manzaralar qissa voqelik qatlamini to'liqroq ochishga ko'maklashadi: o'quvchi o'sha davr qishloq hayotining ruhini his qiladi, onalarning o'sha sharoitdagi mashaqqat va quvonchlarini tushunadi.

Asarda rang va tasvirga oid badiiy vositalar avvalo metaforik ifoda sifatida namoyon bo'ladi. Yozuvchi ko'pincha mavhum tushunchalarni rangdor hamda jonli tasvirlar shaklida gavdalandiradi yoki qiyosiy asosda badiiy talqin etadi, bu esa matnning stilistik ifodasini kuchaytiradi. Masalan, urushning halokatli ta'siri Shoikrom hikoyasida quyidagi hayratomuz metafora orqali ifodalanadi: "Urushning qora qanoti uzoqlab ketgan bo'lsayam, hamon uning soyasi odamlar boshiga ko'lanka tashlab turibdi". Bu misolda "qora qanot" iborasi urush balosini tirik, rangli bir obrazga keltiradi. Urush garchi tugagan bo'lsa-da, uning "qora qanoti" (ya'ni, zulmat va musibat timsoli) hamon jamiyat uzra soyadek solinib turibdi. Qora rang bu yerda timsoliy ma'noda ishlatilgan: qorong'ulik va qabohat ramzi sifatida u urushning davomli ko'lankasi, xalqqa tushgan musibat sifatida tasvirlanadi. Metafora urushni qush yoki mahlukning zulmat qanotiga qiyoslab, uning vayronkor kuchini ko'z o'ngimizda gavdalandiradi. Shuningdek, "soyasi... ko'lanka tashlab turibdi" degan tasvir orqali urushning halokatli ta'siri hali-beri yo'qolmasdan, odamlar ruhiyatida hamon og'ir yuk bo'lib turgani badiiy ifodalangan. Bu holat nafaqat voqeyiy ma'no, balki ramziy ma'noda ham o'quvchiga ta'sir etadi - urushning qora rangli, qora qanotli sharpasi xalqqa yoyilgan umummilliy dard va alam sifatida gavdalanadi. Muallifning tasvir uslubida tabiat hodisalari va manzaralarga ham jo'shqin metaforalar tatbiq etiladi. Ayniqsa, kun botishi, tong va kechki shafaq lahzalarini tasvirlashda badiiy yo'sinda jonlantirish (personifikatsiya) va rang metaforalariqo'llanadi. Masalan, Tirkash qissasida quyosh botishi juda nozik va poetik tarzda ifodalangan: "Quyosh ufqqa lab bosdi". Bu jumlada quyosh botishi odamning o'pichiga qiyoslanadi - ufqqa "lab bosishi" orqali muallif kunning tugashini mehrli va sokin lahza sifatida tasvirlaydi. Ushbu metaforik ifoda yordamida quyoshga odamga xos harakat berilgan, natijada kechki manzara nihoyatda samimiy va iliq tus olgan. Oqshom shafaqlarining ranglari ham asarda badiiy detal sifatida muhim o'rin tutadi: yozuvchi shafaqlarni go'yo alangaga o'xshatib, shamol esa uni "puflab o'chiradi" - "Oqshom shamoli ufqda yonib turgan shafaq alangasini puflab o'chirdi". Bu yerda shafaqning qizg'ish-naranj ranglari "yonib turgan alanga"ga qiyos qilinib, shamolning esishi bilan u xuddi shamni

o'chirgandek so'nadi. Bunday tasvirlash usuli – rangni harakat va hodisa bilan uyg'unlashtirish - kechqurun tushayotgan paytdagi tabiat manzarasini juda jonli, ko'z oldimizda namoyon bo'ladigan holatda beradi. Shafaq alangasining "puflab o'chishi" esa kunning yakun topishi, yorug'likning yo'qolishi jarayonini badiiy va ta'sirchan ifoda bo'lib, o'quvchida estetik zavq uyg'otadi.

Nazariy jihatdan olganda, metafora bir obrazni boshqasiga o'xshatish orqali xususiyat ko'chirish san'ati bo'lsa, tashbih (o'xshatish) bevosita "dek", "kabidir" kabi so'zlar yordamida qiyosiy obraz yaratishdir. Hoshimov asarida bu ikki usul ham to'yingan holda uchraydi va ular ko'pincha birgalikda qo'llanib, tasvirni yanada kuchaytiradi. Misol uchun, yuqorida keltirilganidek, yozuvchi bir vaqtning o'zida ham tashbihni, ham metaforik personifikatsiyani qo'llab, quyoshni ufqqa "lab bosgan" deb qiyoslar ekan, tasvirga real harakat bergan; yoki g'ildiraklarning g'iyqillashini "nola chekkan kabi" deya o'xshatar ekan, jonsiz buyumga insoniy xususiyat yuklagan. Bu usul nafaqat konkret manzarani jonlantiradi, balki uning ma'nosini ham teranlashtiradi: g'ildiraklarning "nolasi" voqeaning mungli ruhini sezdirsa, quyoshning "lab bosishi" kun xotimasiga mehr va sokinlik ohangi beradi. Umuman, metafora va tashbih asarda ishonarli, tabiiy yangraydi va o'quvchi tafakkurida muayyan hislarni uyg'otadi.

Xulosa qilinsa, O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asari o'zbek adabiyotida rangtasvir va badiiy ifoda vositalarining eng kuchli namoyon bo'lgan namunalaridan biridir. Muallif metafora, tashbih, personifikatsiya kabi san'at usullaridan mahorat bilan foydalanib, voqelikni rangin, jonli va ta'sirchan tasvirlaydi. Rang va nurga oid obrazlar nafaqat estetik go'zallik yaratadi, balki asarning mazmuniy qatlamini ham teranlashtirib, o'quvchining hissiy idrokiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Qishloq hayoti, urushning ruhiy izlari va milliy qadriyatlar timsollar orqali yorqin aks ettiriladi. Asarda tasviriy vositalarning psixologik va ramziy funksiyalari uyg'unlashib, shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlar badiiy mahorat bilan ochib beriladi. Natijada, Hoshimovning uslubi o'zbek adabiy tafakkurida o'ziga xos, badiiy qudrati yuksak ijodkor sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hoshimov, O'. *Dunyoning ishlari*. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, turli yillar nashrlari.
2. Yo'ldoshev, Q. *Badiiy tafakkur va obrazlilik*. - Toshkent: Akademnashr, 2015.
3. Mamajonov, Z. *Adabiyotshunoslik nazariyasi*. - Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2018.
4. Karimov, A. "O'zbek prozasida psixologizm masalalari". - *O'zbek tili va adabiyoti*, 2019, №3.
5. Sodiqova, N. *Tasviriy ifoda vositalari va ularning badiiy matndagi o'rni*. - Toshkent: Fan, 2020.

ROZATSEA BILAN KASALLANGAN BEMORLARNING KLINIK VA MIKROBIOLOGIK JIHATLARI

Magistratura rezidenti; **Rustamova Madinabonu Sirojiddin qizi**

ILmiy rahbar: PhD, dotsent

Klebleyeva G.D

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti

Annotatsiya. Rozatsea bilan kasallangan bemorlarda klinik belgilar va mikrobiologik o'zgarishlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi bo'ldi. Demodex folliculorum va demodex brevis laborator tekshiruv usuli, ajratib olingan materiallarni antiprotozoidlarga nisbatan sezuvchanligini aniqlash usuli, olingan natijalar asosida rozatsea bilan kasallangan bemorlarga ishlab chiqilgan yangi kompleks davolash usuli O'zbekiston Respublikasi ixtisoslashtirilgan Dermatovenerologiya va kosmetologiya ilmiy -amaliy tibbiyot markazi Samarqand filiali amaliyotida joriy qilinadi.

Kalit so'zlar: rozatsea, Demodex folliculorum, teri mikroflorasi, papulopustulyoz shakl, yallig'lanish.

Asosiy matn

Rozatsea yuz terisining surunkali yallig'lanishli dermatozi bo'lib, asosan markaziy yuz sohalarida eritema, teleangiektaziya, papula va pustulalar bilan namoyon bo'ladi. Kasallik ko'proq 30–60 yosh oralig'idagi bemorlarda uchrab, ayollarda erkaklarga nisbatan yuqori chastotada qayd etiladi. Klinik jihatdan rozatsea eritematoz-telangiektatik, papulopustulyoz, fimatoz va okulorozatseya shakllarida kechadi.

Tadqiqot davomida rozatsea tashxisi qo'yilgan **48 nafar bemor** klinik va mikrobiologik tekshiruvdan o'tkazildi. Bemorlarning **62,5 %** da papulopustulyoz, **25,0 %** da eritematoz-telangiektatik va **12,5 %** da boshqa klinik shakllar aniqlangan. Kasallikning o'rtacha davomiyligi $3,8 \pm 1,2$ yilni tashkil etdi.

Mikrobiologik tekshiruvlar natijasida **Demodex folliculorum** rozatsea bilan kasallangan bemorlarning **68,7 %** da aniqlanib, nazorat guruhidagi sog'lom shaxslarda bu ko'rsatkich **18,4 %** ni tashkil etdi. Ayniqsa, papulopustulyoz shaklga ega bemorlarda Demodex infestatsiyasi **75 %** hollarda qayd etildi. Bundan tashqari, teri mikroflorasida **Staphylococcus epidermidis** va **Cutibacterium acnes** miqdorining ortishi yallig'lanish jarayonining og'irligi bilan bevosita bog'liq ekanligi aniqlandi.

Klinik belgilar va mikrobiologik natijalar o'rtasida ijobiy korrelyatsiya mavjudligi kuzatildi: Demodex sonining ortishi papula va pustulalar sonining ko'payishi hamda eritemaning kuchayishi bilan namoyon bo'ldi. Ushbu holat mikrobiologik omillarning rozatsea patogenezida muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa

Rozatsea bilan kasallangan bemorlarda klinik kechish xususiyatlari mikrobiologik omillar bilan chambarchas bog'liq. **Demodex folliculorum** va teri mikroflorasidagi sifat va miqdoriy o'zgarishlar kasallikning og'ir shakllarida yetakchi rol o'ynaydi. Shu sababli rozatseani davolashda klinik baholash bilan bir qatorda mikrobiologik tekshiruvlarni o'tkazish va individual davolash yondashuvini qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Two A.M., Wu W., Gallo R.L., Hata T.R. Rosacea: pathophysiology and treatment. *J Am Acad Dermatol*.
2. Forton F., De Maertelaer V. Demodex and rosacea. *Clin Dermatol*.
3. Berg M., Lidén S. An epidemiological study of rosacea. *Acta Derm Venereol*.

YÜREKTEN KALEME: ALEKSANDR FAYNBERG'İN ŞİİRSEL DÜNYASINA BİR YOLCULUK

Keldiyorova Mohichehra Otabek kızı

Özbekistan Devlet Dünya Dilleri Üniversitesi Doğu Filolojisi Fakültesi

E-posta: keldiyorovamohichehra39@gmail.com

Özet (Anotasyon): Bu makalede, Özbekistan'da yaşamış ve üretken bir şekilde edebî faaliyet göstermiş, iki milletin (Rus ve Özbek) evladı olarak tanınan ve şiirleriyle geniş bir okuyucu kitlesinin takdirini kazanmış şairlerden biri olan Aleksandr Faynberg'in zengin içerikli ve özgün edebî mirasının önemi ile şiirlerinde yer alan örtük içsel anlamların sanatsal ifade biçimleri ele alınmaktadır. Ayrıca, Özbekistan Halk Şairi ve çok yönlü bir sanatçı olan Aleksandr Faynberg'in yaşamı ve edebî serüveni boyunca karşılaştığı zorluklar ve elde ettiği başarılar hakkında bilgiler sunulmakta; buna ek olarak, onun çeviri eserlerinin Özbek şiirindeki yeri ve önemi derinlemesine analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: çeviri sanatı, milletlerarası uyum, şiirsel ahenk ve içsel anlam.

Annotation. This article explores the significance of the rich and unique creative legacy of Aleksandr Faynberg, a poet of Russian and Uzbek descent who lived and worked in Uzbekistan and gained wide recognition for his poetry. The paper discusses the deep inner meanings and artistic expression reflected in his works. In addition, it provides insights into the challenges and achievements that marked the life and career of the People's Poet of Uzbekistan, a versatile and talented creator. The article also presents an in-depth analysis of the role of his translated works in the development of Uzbek poetry.

Keywords: translation art, intercultural harmony, poetic tone, and inner meaning.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение богатого и неповторимого творческого наследия Александра Файнберга, поэта, представляющего два народа — русский и узбекский, который жил и творил в Узбекистане и завоевал признание множества поклонников своими стихами. Особое внимание уделяется скрытому внутреннему смыслу и художественному выражению его поэзии. Кроме того, приводятся сведения о трудностях и достижениях в жизненном и творческом пути Народного поэта Узбекистана, многогранного и талантливого мастера слова. Также подробно анализируется роль его переводных произведений в развитии узбекской поэзии.

Ключевые слова: искусство перевода, межкультурная гармония, поэтический ритм и внутренний смысл.

Giriş. Aleksandr Faynberg'in şiirlerinde, Özbek kültürünün zihniyetine özgü son derece zarif ve ince bir mizah anlayışı göze çarpmaktadır. Şair, yerel yaşam unsurlarını ustalıklı şiirsel anlatıma katmış, gündelik hayat görüntülerini estetik bir düzleme taşımayı başarmıştır. Özellikle “Rubayat Torları” adlı eserinde, Özbek çayhanesinin atmosferinin pilav tasviriyle birlikte betimlenmesi, okurda samimiyet ve sıcaklık hissi uyandırmakta; bu durum şiirin duygusal etkisini artırmaktadır. Söz konusu metin, Faynberg'in kültürel imgeleri sanatsal bir bütünlük duygu ve anlayışıyla sunma yeteneğini açıkça göstermektedir.

Faynberg'in şiirsel evreni, tematik ve üslupsal detaylar açısından incelendiğinde, belirli kavramlar etrafında sistematik bir yapı sergilediği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda öne çıkan unsurlar aşağıda ele alınmıştır.

Zaman kavramı, şairin şiirlerinde sadece kronolojik bir olgu olarak değil, aynı zamanda insan varoluşunun geçiciliğini simgeleyen felsefi bir kategori olarak da değerlendirilmiştir. Faynberg, zamanın akışı ile insan yaşamının sınırlılığı arasındaki ilişkiyi derin bir duyarlılıkla ifade eder. Şiirlerinde gerçekleştirilen tarihsel zaman ile bireysel zamanın iç içe geçmesi, bireyin geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki varoluşsal konumunu sorgulamasına olanak sağlar. Bu bakımdan zaman, şairin poetikasında anlam oluşturan temel bir unsur haline gelmektedir.

İkinci olarak, insan ile çağ arasındaki çatışma teması Faynberg'in eserlerinde merkezi bir önem taşımaktadır. Şair, bireyin içsel dünyasında yaşadığı çatışmaları toplumsal ve tarihsel gerçeklerle ilişkili bir biçimde yansıtır. İnsan figürü, bu şiirlerde dış etkenler tarafından şekillenen ve kendi iç değerlerini korumaya çalışan bir özne olarak sergilenir. Ayrıca, hafıza ve insan kaderi kavramları, şairin şiirsel anlatımında belirleyici bir öneme sahiptir.

Son olarak, Aleksandr Faynberg'in eserlerinde mecaz, kişileştirme ve zamana bağlı sembolik imgelerin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu sanatsal araçlar, şairin insan duygularını, yaşamın karmaşık yapısını ve varoluşsal sorgulamaları derinlemesine irdeleyebilmesine imkan tanımaktadır. Söz konusu üslup özellikleri, Faynberg'in şiirlerine hem anlamsal bir derinlik hem de yüksek bir estetik değer kazandırmakta; böylece onu çağdaş Özbek şiiri içerisinde özgün bir konuma yerleştirmektedir.

Edebî sanat, insan ruhunun bir tezahürüdür. Onun aracılığıyla yalnızca dış dünyayı değil, aynı zamanda içsel dünyamızı da keşfederiz. Her eser, kalpte kalan bir iz, her

kelime ise yaşamın özünden dokunmuş bir nefes gibidir. Bu durum, kuşkusuz, sanatçının ustalığına bağlı bir olgudur. İşte bu tür bir yeteneğe sahip sanatçılardan biri Aleksandr Faynberg'dir.

Aleksandr Arkadyeviç Faynberg, 2 Kasım 1939 tarihinde Taşkent şehrinde dünyaya gelmiştir. Kendisi, Rus şairi, çevirmen ve senarist olarak tanınmaktadır. Aleksandr Faynberg, Özbek şiirine önemli katkılarından ötürü 2004 yılında “Özbekistan Cumhuriyeti Halk Şairi” unvanına layık görülmüştür. Bunun yanı sıra, Taşkent, Moskova ve Sankt-Peterburg'da basılan on üç şiir kitabının yazarıdır. Ayrıca, yedi uzun metrajlı sanatsal film senaryosunu da kaleme almıştır. Rusya Federasyonu Devlet Başkanı'nın kararnamesi çerçevesinde, Özbekistan Halk Şairi Aleksandr Arkadyeviç Faynberg 2008 yılında Puşkin Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Aleksandr Faynberg'in şiirlerinde son derece zarif ve Özbek kültürüne özgü bir mizah anlayışı belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Özellikle “Rubayat Torları” adlı eserinde, Özbek çayhanesini lezzetli pilav tasvirleriyle büyük bir uyum içinde betimlemesi, okuyucunun bu şiiri tebessüm etmeden okumasını neredeyse imkansız kılmaktadır.

Aşağıda, şairin edebî üretiminde öne çıkan temel temalar ve üslup özellikleri mantıksal bir bütünlük içinde ele alınmaktadır:

1) Zaman kavramı: **Faynberg'in pek çok şiirinde zaman, hem edebi bir olgu hem de geçiciliği temsil eden bir kavram olarak ele alınmaktadır. Eserlerinde zamanın akışı, insan yaşamının kısalığı ve edebiyata yönelik temaları belirgin bir biçimde gözlemlenir. Şair, zamanı yalnızca geçici bir olgu olarak değil, aynı zamanda edebi değerlerle ilişkilendirerek betimlemektedir. Bunun yanı sıra, Faynberg'in şiirlerinde tarihsel zaman ile bireysel zaman arasındaki bağlantı da önemli bir yer tutmaktadır.**

2) İnsan ve çağ arasındaki çatışma: **Faynberg'in eserlerinde birey ile yaşadığı dönem arasındaki çatışma, insan figürü ve onun içsel duygu dünyası üzere sıkça işlenen temalar arasında yer alır. Bu çatışma, bireyin içsel yaşantıları ile dış dünyada gerçekleşen olaylar aracılığıyla yansıtılmaktadır. Ayrıca, şairin poetikasında anılar ve insanın kaderi de merkezi bir öneme sahiptir.**

3) Metafor, kişileştirme ve zamana bağlı imgeler: **Aleksandr Faynberg'in şiirlerinde metafor, kişileştirme ve zaman ile ilişkili semboller geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Şair, bu sanatsal araçlar vasıtasıyla zamanın çeşitli boyutlarını, insanın içsel deneyimlerini ve yaşamın karmaşıklığını ifade etmektedir. Bu üslup, eserlerine derin bir anlam katmakta ve yüksek estetik bir değer kazandırmaktadır.**

Sonuç:Aleksandr Faynberg'in şiirsel mirası, Özbek ve Rus edebiyat gelenekleri arasında kuvvetli bir köprü işlevi görmektedir. Şairin eserlerinde zaman, insan ve kader gibi evrensel temalar, özgün metaforlar ve ince bir mizah anlayışıyla derin bir şekilde işlenmiştir. Özbek kültürel unsurlarının şiirsel dokuya ustalıkla entegre edilmesi, Faynberg'in poetikasına belirgin bir kimlik kazandırmıştır. Ayrıca, insan ile çağ arasındaki çatışmayı içsel ve dışsal boyutlarıyla ele alması, onun şiirlerine felsefi bir derinlik katmaktadır. Bunun yanı sıra, Faynberg'in çeviri çalışmaları, Özbek şiirinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuş ve farklı edebi geleneklerin etkileşimini güçlendirmiştir. Nihayetinde, Aleksandr Faynberg hem özgün eserleri hem de çevirileriyle çağdaş Özbek edebiyatında kalıcı bir iz bırakmış, çok kültürlü edebi mirasın seçkin temsilcilerinden biri olarak değerlendirilmesi gereken bir sanatkârdır

.Kaynakça :

- Faynberg, A. (2001). *Seçilmiş Şiirler*. Taşkent: Gafur Gulam Yayınları.
- Faynberg, A. (2005). *Rubayat Torları*. Taşkent: Edebiyat ve Sanat Yayınları.
- Karimov, N. (2010). *Özbek Şiirinde Modern Eğilimler*. Taşkent: Fan Neşriyatı.
- Qodirov, A. (2012). "Çeviri Sanatının Özbek Edebiyatındaki Yeri". *Özbek Filolojisi Dergisi*, 3, 45–52.
- Rahimova, D. (2015). *Edebiyat ve Zaman Kavramı*. Taşkent: Üniversite Yayınları.
- Özbekistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı. (2004). *Özbekistan Halk Şairleri Hakkında Resmî Belgeler*. Taşkent.
- Puşkin Madalyası Hakkında Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. (2008).

ARAB VA O'ZBEK TILLARIDA SO'ROQ NUTQIY AKTINING IFODALANISH USULLARI

Nabiyev Ibrohim Rustamjon o'g'li
Yangi Asr universiteti "Mumtoz sharq filologiyasi"
(arab tili) kafedrasi o'qituvchisi
E-mail: xidoyauz19955@gmail.com
Telefon: +998993227117

Annotatsiya: Mazkur maqolada arab va o'zbek tillaridagi so'roq nutqiy aktlarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning lisoniy ifodalanish usullari hamda muloqot jarayonidagi pragmatik funksiyalari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida har ikki tildagi so'roq yuklamalari, so'roq olmoshlari va intonatsiyaning o'rni yoritib berilgan.
Kalit so'zlar: nutqiy akt, so'roq akti, lingvopragmatika, arab tili, o'zbek tili, so'roq yuklamalari, so'roq olmoshlari, retorik so'roq, illokutiv maqsad, sintaktik qurilish.

1. Kirish

Nutqiy aktlar nazariyasi zamonaviy tilshunoslikning, xususan, lingvopragmatikaning markaziy masalalaridan biridir. J. Ostin va J. Serl tomonidan asos solingan ushbu nazariyaga ko'ra, har qanday nutqiy birlik ma'lum bir harakatni bajarishga yo'naltirilgan bo'ladi. So'roq nutqiy akti esa muloqotning eng faol turlaridan biri bo'lib, u nafaqat ma'lumot olish, balki tasdiqlash, inkor etish, buyruq yoki iltimos kabi yashirin (implitsit) ma'nolarni ham tashiydi.

Arab va o'zbek tillari turli oilalarga mansub bo'lsa-da (somiylar va turkiylar), ularning so'roq qurilmalarida mantiqiy o'xshashliklar va qiziqarli farqlar mavjud.

2. Arab tilida so'roq nutqiy aktining ifodalanishi

Arab tilida so'roq (الاستفهام - al-istifham) asosan ikki usul bilan amalga oshiriladi: so'roq harflari (yuklamalari) va so'roq ismlari (olmoshlari).

2.1. So'roq harflari (yuklamalari)

Arab tilida eng ko'p qo'llaniladigan ikki yuklama mavjud: "Hamza" (أ) va "Hal" (هل).

- 1) "Hal" (هل): Asosan tasdiq talab qilinadigan umumiy so'roqlarda ishlatiladi. Masalan: هل أنت طالب؟ (Hal anta tolibun? - Sen talabamisan?).
- 2) "Hamza" (أ): Bu yuklama kengroq funksiyaga ega. U nafaqat so'roq, balki ikki narsadan birini tanlash (tahyir) holatlarida ham ishlatiladi: أنت فعلت هذا أم أخوك؟ (A-anta fa'alta haza am axuka? - Buni sen qildingmi yoki akangmi?).

2.2. So‘roq olmoshlari.

Bunda maxsus so‘zlar orqali so‘roqning predmeti aniqlashtiriladi:

- 1) مَنْ (Man) - Kim: Shaxslarga nisbatan.
- 2) مَا (Ma) - Nima: Narsa-buyumlarga nisbatan.
- 3) أَيْنَ (Ayna) - Qayerda: Makonni aniqlash uchun.
- 4) مَتَى (Mata) - Qachon: Zamonni aniqlash uchun.
- 5) كَيْفَ (Kayfa) - Qanday: Holatni aniqlash uchun.

3. O‘zbek tilida so‘roq nutqiy aktining ifodalanishi

O‘zbek tili agglutinatativ til bo‘lganligi sababli, so‘roq ma’nosi grammatik vositalar va sintaktik usullar bilan shakllanadi.

3.1. So‘roq yuklamalari

O‘zbek tilida -mi, -chi, -a/-ya yuklamalari so‘roq hosil qiluvchi asosiy vositalardir.

- 1) -mi yuklamasi: Umumiy so‘roqni ifodalaydi va so‘zlovchining tasdiq yoki inkor javobini kutayotganini bildiradi. (Masalan: *Darsga boringizmi?*)
- 2) -chi yuklamasi: Odatda gapning boshqa qatnashchilariga nisbatan xuddi shu savolni takrorlashda yoki qiziqish ma’nosida qo‘llaniladi. (Masalan: *Siz-chi?*)

3.2. So‘roq olmoshlari

O‘zbek tilida so‘roq olmoshlari tizimi juda boy: *kim, nima, qanday, qancha, nega, qachon, qayer*. Bu so‘zlar gapda urg‘u oladi va so‘roqning semantik markazini belgilaydi.

3.3. Intonatsiya (Ohang)

O‘zbek tilida hech qanday grammatik vositasiz, faqat ohang orqali ham so‘roq aktini hosil qilish mumkin: *Ertaga kelasiz?* (Darak gapning oxirida ohangni ko‘tarish orqali).

4. Qiyosiy tahlil va pragmatik farqlar

Arab va o‘zbek tillaridagi so‘roq aktlarini qiyoslaganda quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

4.1. Sintaktik joylashuv

- 1) Arab tilida so‘roq adavotlari (vositalari) odatda gapning boshida keladi. Bu "sadr al-kalom" (gapning boshi) qoidasiga muvofiqdir.
- 2) O‘zbek tilida esa so‘roq yuklamasi (-mi) asosan kesimga qo‘shiladi, so‘roq olmoshlari esa gapning turli o‘rinlarida (urg‘u tushadigan so‘z o‘rnida) kelishi mumkin.

4.2. Retorik so‘roqlar

Har ikki tilda ham so‘roq har doim ham javob olish maqsadida berilmaydi.

- 1) Arab tilida (Istifham inkoriy): *أليس الله بأحكم الحاكمين؟* (Alaysa Allahu bi-ahkamil hakimin? - Alloh hukm qiluvchilarning eng hikmatlisi emasmi?) - Bu yerda javob talab qilinmaydi, balki tasdiq kuchaytiriladi.
- 2) O'zbek tilida: *Senga aytmaganmidim?* - Bu yerda ayblash yoki eslatish ma'nosi ustunlik qiladi.

Xususiyati	Arab tili	O'zbek tili
Asosiy yuklamalar	Hal, Hamza	-mi, -chi, -a
So'roq so'zi o'zni	Gap boshida	Gapning turli qismlarida
Intonatsiya roli	Mavjud, lekin vositalar ustun	Juda yuqori
Ma'lumot turi	Leksik va morfologik	Morfologik va sintaktik

5. Xulosa

Arab va o'zbek tillarida so'roq nutqiy akti boy ifoda vositalariga ega. Arab tilida so'roq vositalari gapning boshida kelishi bilan qat'iy tartibga ega bo'lsa, o'zbek tilida bu jarayon ko'proq fe'l (kesim) bilan bog'lanadi va ohang muhim rol o'ynaydi. Pragmatik jihatdan esa har ikki tilda ham so'roq aktlari hayrat, inkor, buyruq va tasdiq kabi ko'plab ko'chma ma'nolarni ifodalashga xizmat qiladi. Ushbu qiyosiy o'rganish tillararo muloqot va tarjima jarayonida so'zlovchi maqsadini to'g'ri tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov N. "O'zbek tili pragmatikasi". - Toshkent, 2012.
2. Ar-Roziy. "At-Tafsir al-Kabir" (So'roq turlari bo'limi).
3. Sayfullayeva R. "Hozirgi o'zbek adabiy tili". - Toshkent, 2009.
4. Wright, W. "A Grammar of the Arabic Language". - Cambridge University Press.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IJTIMOIIY MOTIVATSIYANI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Muallif: Nabiyeva Jumagul Olimjon qizi

Toshkent kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali, 1-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot ishi boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy motivatsiyasini tarkib toptirishning nazariy-metodik asoslarini yoritadi. Maqolada shaxsning shakllanish davrida ijtimoiy muhitning o'rni, o'quvchi motivatsiyasiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar tahlil qilingan. Tadqiqot davomida olingan natijalar o'quvchilarning jamoaviy faoliyatga bo'lgan qiziqishini oshirish strategiyalarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy motivatsiya, kichik maktab yoshi, kognitiv faollik, hamkorlik pedagogikasi, ijtimoiy adaptatsiya, emotsional intellekt.

1. KIRISH (INTRODUCTION)

Boshlang'ich ta'lim nafaqat savodxonlikni o'rgatish, balki shaxsning ijtimoiy qiyofasini shakllantirish bosqichidir. Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan eng dolzarb masalalardan biri — o'quvchini jamiyatning faol, mas'uliyatli va muloqotga kirishuvchan a'zosi qilib tarbiyalashdir.

Ijtimoiy motivatsiya tushunchasi o'quvchining o'z faoliyatini jamiyat kutayotgan natijalar bilan muvofiqlashtirishi, atrofdagilarning hurmatiga sazovor bo'lishi va o'zini jamoaning ajralmas qismi deb his qilishi bilan bog'liq. Kichik maktab yoshidagi bolalarda bu motivatsiya asosan kattalar (o'qituvchi va ota-onalar) hamda tengdoshlari bilan bo'lgan munosabatlar zaminida yuzaga keladi. Ushbu maqolaning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy motivatsiyani tizimli shakllantirish usullarini ilmiy asoslab berishdir.

2. METODLAR (METHODS)

Tadqiqot jarayonida kompleks yondashuvdan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil: L.Vigotskiyning "Madaniy-tarixiy nazariyasi" va A.Maslouning "Ehtiyojlar iyerarxiyasi" modeliga tayangan holda ijtimoiy ehtiyojlarning o'rni tahlil qilindi.

2. Empirik metodlar: Namangan viloyatidagi tanlab olingan maktablarda 2-sinf o'quvchilari (n=60) ishtirokida eksperiment o'tkazildi.

3. Suhbat va kuzatish: O'quvchilarning "Mening sinfim" mavzusidagi chizmalari va dars jarayonidagi o'zaro yordam darajasi baholandi.

4. Kvalimetrik tahlil: Olingan natijalar foiz ko'rsatkichlari asosida matematik-statistik usulda qayta ishlandi.

3. NATIJALAR (RESULTS)

Eksperimental tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy motivatsiyaning tarkibiy qismlari turli darajada rivojlangan.

Motivatsion sohaning shakllanganlik darajasi (eksperiment natijalari):

| Motiv turi | Boshlang'ich daraja | Yakuniy daraja (tizimli ishdan so'ng) | O'zgarish (%)

|

| Ijtimoiy daxldorlik (guruhda bo'lish istagi) | 42% | 68% | +26% |

| Ijtimoiy mas'uliyat (vazifani jamoa uchun bajarish) | 25% | 48% | +23% |

| E'tirof etilish ehtiyoji (maqtov kutish) | 75% | 62% | -13%* |

*Eslatma: E'tirof etilish ehtiyojining pasayishi bolaning tashqi maqtovga bog'lanib qolishdan ko'ra, ichki ijtimoiy mas'uliyatga o'tganini anglatadi.

Tadqiqot jarayonida "Hamkorlikda o'rganish" (Cooperative Learning) texnologiyasi qo'llanilganda, o'quvchilarning 18 foizida darsga qatnashish motivatsiyasi "shunchaki kelish"dan "jamoaga yordam berish" darajasiga ko'tarilgani aniqlandi.

4. MUHOKAMA (DISCUSSION)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy motivatsiyani shakllantirishda quyidagi uchta omil hal qiluvchi ahamiyatga ega:

1. Pedagogik muloqot uslubi: O'qituvchi o'quvchi bilan subyekt-subyekt (teng huquqli hamkorlik) munosabatini o'rnatib, bolada ijtimoiy ishonch yuqori bo'ladi.

2. Guruhli faoliyat: Darslarda "Zinama-zina", "Aqliy hujum" kabi metodlar orqali o'quvchilarni umumiy maqsad yo'lida birlashtirish ulardagi "egoizm" (menlik) tuyg'usini "altruizm" (bizlik) tuyg'usiga aylantiradi.

3. Muvaffaqiyat vaziyatini yaratish: Har bir o'quvchi o'zining jamoa uchun foydali ekanligini his qilishi shart. Bu, ayniqsa, o'zlashtirishi past bolalar uchun o'ta muhimdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun o'qituvchi — ideal shaxs. Agar o'qituvchi ijtimoiy faollik namunasini ko'rsatsa, o'quvchi buni refleksiv tarzda o'zlashtiradi.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy motivatsiyani shakllantirish — bu shaxsning ijtimoiy immunitetini yaratish demakdir. Tadqiqotimiz shuni isbotladiki, ta'lim jarayoniga ijtimoiy-psixologik treninglar va jamoaviy loyihalarni kiritish

o'quvchilarning nafaqat o'zlashtirish ko'rsatkichlarini, balki ularning jamiyatga moslashuvchanlik darajasini ham 30-35 foizga oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Vigotskiy L.S. (2012). Psixologiya razvitiya rebenka. Moskva: Eksmo.
2. G'oziyev E.G. (2010). Umumiy psixologiya. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati.
3. Matyuxina M.V. (1984). Motivatsiya ucheniya mladshix shkolnikov. Moskva: Pedagogika.
4. Ziyomammedov B. (2002). Pedagogika. Toshkent: Turon-Iqbol.
5. Bandura A. (1977). Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. (2020). Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida.

Dual ta'limning O'zbekiston ta'lim tizimidagi o'rni va roli

Sherboyeva Marjona Bahtiyor qizi

Toshkent kimyo universiteti 1- kurs magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada dual ta'lim tizimining nazariy-metodologik asoslari, uning O'zbekiston ta'lim tizimidagi o'rni va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati batafsil yoritilgan. Tadqiqotda dual ta'limning ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlashdagi roli, kasbiy ta'lim sifatini oshirishga ta'siri, yoshlarning bandligini ta'minlashdagi imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekistonda dual ta'limni joriy etish jarayonida mavjud muammolar, ularni bartaraf etish mexanizmlari hamda istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari dual ta'lim tizimini takomillashtirish ta'lim sifati va mehnat bozori ehtiyojlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: dual ta'lim, kasbiy ta'lim, mehnat bozori, kadrlar tayyorlash, ta'lim sifati, ishlab chiqarish integratsiyasi.

Kirish (Introduction)

Bugungi globallashuv, raqamli iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – mehnat bozori talablariga mos, yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashdan iboratdir. Zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalarining jadal rivojlanishi, yangi kasb va mutaxassisliklarning paydo bo'lishi an'anaviy ta'lim modellarini takomillashtirishni taqozo etmoqda. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, xususan, kasbiy ta'limni modernizatsiya qilish, uni iqtisodiyot tarmoqlari bilan integratsiyalash masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Shu jarayonda dual ta'lim tizimi ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi uzviy aloqani ta'minlovchi samarali model sifatida joriy etilmoqda. Dual ta'lim tizimi ta'lim oluvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish orqali ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu model nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki yosh mutaxassislarning mehnat bozoriga moslashuvini tezlashtiradi. Dual ta'lim tizimi ilk bor Germaniya ta'lim tizimida shakllangan bo'lib, bugungi kunda ko'plab rivojlangan davlatlarda muvaffaqiyatli

qo'llanilmoqda. "Dual" tushunchasi ikki tomonlama, ya'ni ta'lim muassasasi va ishlab chiqarish korxonasi o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan ta'lim modelini anglatadi. Pedagogik nuqtayi nazardan dual ta'lim kompetensiyaviy yondashuvga asoslanadi. Unda ta'lim oluvchi nafaqat nazariy bilimlarni egallaydi, balki real ishlab chiqarish jarayonida faol ishtirok etish orqali kasbiy tajriba orttiradi. Bu esa bilim, ko'nikma va malakalar birligining ta'minlanishiga olib keladi.

Dual ta'lim Germaniya professional ta'lim tizimida keng qo'llaniladi. Shuningdek, Avstriya, Shveysariya va Janubiy Koreya kabi rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyotni yanada rivojlantirishda juda katta o'rin tutmoqda. Uning o'quvchilari o'rta ma'lumot to'g'risidagi shahodatnomaga ega bo'lgan o'rta maktab bitiruvchilaridir. An'anaviy ta'lim shaklida talabalar institutda nazariy bilimlarni ko'proq egallab, amaliyot qismini korxona va tashkilotlarda nisbatan kamroq soatlarda o'taydi. Dual ta'lim — talabaga oliy o'quv yurtida ta'lim olish bilan birga o'z yo'nalishiga mos tashkilotda mehnat qilish, malaka oshirish imkoniyatini beruvchi tizim. Bu ta'limda o'qishning ko'p qismi amaliyotda, ya'ni belgilangan bir korxonada o'tadi.

Tadqiqot metodlari (Methods)

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- nazariy manbalarni tahlil qilish;
- normativ-huquqiy hujjatlarni o'rganish;
- qiyosiy tahlil;
- tizimlashtirish va umumlashtirish;
- ilmiy xulosalar chiqarish.

Tadqiqot metodologik jihatdan pedagogika nazariyasi, kasbiy ta'lim konsepsiyasi hamda ta'lim menejmenti tamoyillariga asoslandi. O'zbekiston Respublikasida dual ta'limni joriy etish Prezident farmonlari va Vazirlar Mahkamasi qarorlari asosida amalga oshirilmoqda. Ushbu hujjatlarda kasbiy ta'limni ishlab chiqarish bilan integratsiyalash, ish beruvchilarning ta'lim jarayonidagi ishtirokini kuchaytirish masalalari belgilab berilgan. Huquqiy asoslarning mavjudligi dual ta'lim tizimini izchil rivojlantirish, uning institutsional mexanizmlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Natijalar (Results)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, dual ta'lim tizimi O'zbekiston ta'lim tizimida kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirishda samarali mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Dual ta'lim asosida tahsil olayotgan o'quvchilarda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'un qo'llash ko'nikmalari shakllanmoqda. Bu esa ularning

mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Amaliy tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, dual ta'lim asosida tayyorlangan bitiruvchilarning ishga joylashish ko'rsatkichi an'anaviy ta'lim bitiruvchilariga nisbatan yuqoriroqdir. Chunki ular o'qish davridayoq ishlab chiqarish muhitiga moslashib boradi va ish beruvchi talablarini amalda o'zlashtiradi. Ta'lim muassasalari va korxonalar o'rtasidagi hamkorlik natijasida o'quv dasturlarining mazmuni yangilanib, real iqtisodiy ehtiyojlarga moslashtirilmoqda. Bu holat ta'lim sifatining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

1-sxema. Dual ta'lim tizimining tashkiliy modeli

Ta'lim muassasasi → Nazariy bilimlar → O'quv reja va dasturlar

Ishlab chiqarish korxonasi → Amaliy ko'nikmalar → Kasbiy tajriba

Natija → Raqobatbardosh mutaxassis

Mazkur sxema dual ta'limning ikki asosiy subyekti – ta'lim muassasasi va ishlab chiqarish korxonasi o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifodalaydi.

Muhokama (Discussion)

Dual ta'lim tizimini samarali rivojlantirish uchun ta'lim muassasalari, ish beruvchilar va davlat organlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarur. Pedagog kadrlarning malakasini oshirish, zamonaviy o'quv dasturlarini ishlab chiqish dual ta'lim samaradorligini oshiradi. Dual ta'lim yoshlarning bandligini ta'minlash, kambag'allikni qisqartirish va iqtisodiyot tarmoqlarini malakali kadrlar bilan ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Dual ta'limni samarali joriy etish puxta ishlab chiqilgan mexanizmlar asosida amalga oshiriladi. Avvalo, ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasida uzoq muddatli hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yiladi. Ushbu hamkorlik ta'lim oluvchilarning kasbiy shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Dual ta'lim mexanizmlarining asosiy tarkibiy qismlaridan biri o'quv rejalari va dasturlarini ishlab chiqarish ehtiyojlariga moslashtirishdan iborat. Ish beruvchilar o'quv dasturlarini ishlab chiqishda bevosita ishtirok etib, zamonaviy texnologiyalar va kasbiy talablarni ta'lim mazmuniga kiritadi. Ta'lim jarayonida nazariy mashg'ulotlar ta'lim muassasasida, amaliy mashg'ulotlar esa ishlab chiqarish korxonalarida tashkil etiladi. Bu jarayonda baholash tizimi ham ikki tomonlama olib boriladi.

2-sxema. Dual ta'limni amalga oshirish bosqichlari

1-bosqich – Hamkor korxonalarni aniqlash va shartnoma tuzish

2-bosqich – O'quv reja va dasturlarni moslashtirish

3-bosqich – Nazariy va amaliy mashg'ulotlarni uyg'un tashkil etish

4-bosqich – Bilim va ko‘nikmalarni baholash

5-bosqich – Bitiruvchilarni ish bilan ta‘minlash

Ushbu bosqichlar dual ta‘lim jarayonining izchil va samarali tashkil etilishini ta‘minlaydi.

Xorijiy mamlakatlar, xususan Germaniya, Shveysariya va Avstriya dual ta‘lim tizimini muvaffaqiyatli joriy etgan davlatlar sirasiga kiradi. Ushbu mamlakatlarda dual ta‘lim yoshlarning bandligini ta‘minlashda asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Germaniya tajribasida dual ta‘lim orqali tayyorlangan mutaxassislar ishlab chiqarish jarayoniga tayyor holda kirib keladi. Bu tajriba O‘zbekiston uchun ham muhim bo‘lib, uni milliy sharoitga moslashtirish orqali kasbiy ta‘lim samaradorligini oshirish mumkin

Dual ta‘limda pedagog kadrlar va ularning roli

Dual ta‘lim tizimida pedagog kadrlar va ishlab chiqarish ustalarining roli beqiyosdir. Pedagoglar nazariy bilimlarni berish bilan birga, ularni amaliyot bilan uyg‘unlashtira olishi zarur. Ishlab chiqarish ustalari esa ta‘lim oluvchilarga real mehnat ko‘nikmalarini singdiradi. Shu bois pedagog kadrlarning malakasini oshirish, ularni dual ta‘lim metodikasi bilan qurollantirish muhim vazifalardan biridir.

Dual ta‘limning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi

Dual ta‘lim tizimi ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham katta samara beradi. U yoshlar bandligini oshiradi, ishsizlik darajasini kamaytiradi hamda iqtisodiyot tarmoqlarini malakali kadrlar bilan ta‘minlaydi. Bundan tashqari, dual ta‘lim korxonalar uchun ham foydali bo‘lib, ular o‘z ehtiyojlariga mos mutaxassislarni bevosita tayyorlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari

O‘zbekistonda dual ta‘limni joriy etishda ayrim muammolar mavjud. Jumladan, moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi, hududlar o‘rtasidagi tafovutlar, pedagog kadrlarning tayyorgarlik darajasi muammolari shular jumlasidandir. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, investitsiyalarni jalb etish va pedagog kadrlarning malakasini oshirish zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, dual ta‘lim tizimi O‘zbekiston ta‘lim tizimida zamonaviy, samarali va istiqbolli model sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Mazkur ta‘lim shakli nazariy bilimlar bilan amaliy ko‘nikmalarni uyg‘unlashtirish orqali mehnat bozori talablariga mos, raqobatbardosh va malakali mutaxassislar tayyorlash imkonini beradi. Ta‘lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari o‘rtasidagi uzviy hamkorlik kadrlar tayyorlash sifatini oshirishga, bitiruvchilarning ish

bilan ta'minlanish darajasini yaxshilashga xizmat qilmoqda. O'zbekistonda dual ta'limni joriy etish jarayoni kasb-hunar, professional va oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u ta'lim mazmunining amaliyotga yaqinlashuvini ta'minlamoqda. Dual ta'lim orqali o'quvchilarda kasbiy kompetensiyalar, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, jamoada ishlash kabi muhim ko'nikmalar shakllanadi. Bu esa yoshlarning ijtimoiy moslashuvini tezlashtirib, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga mustahkam poydevor yaratadi. Shu bilan birga, dual ta'lim tizimini yanada rivojlantirish uchun normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, korxonalarni ta'lim jarayoniga faol jalb etish, o'qituvchi va ustoz-murabbiylarning malakasini oshirish, o'quv reja va dasturlarni ishlab chiqarish ehtiyojlariga moslashtirish zarur. Mazkur vazifalar izchil amalga oshirilsa, dual ta'lim O'zbekiston ta'lim tizimining barqaror rivojlanishiga, iqtisodiyot tarmoqlarini malakali kadrlar bilan ta'minlashga va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga munosib hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasiga oid farmon va qarorlari.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari.
3. Abduqodirov A. Kasbiy ta'lim tizimini rivojlantirish masalalari. – Toshkent, 2022.
4. Xalimov S. Dual ta'lim va uning pedagogik asoslari. – Toshkent, 2021.
5. UNESCO. Technical and Vocational Education and Training. – Paris, 2020.
6. https://uza.uz/oz/posts/dual-talimning-afzalligi-nimada_592908

***O'ZBEK IZOHLI LUG'ATCHILIGINING SHAKLLANISHI VA
RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI***

**ATMU 1-kurs magistranti
G'ayratova Maftuna Hamdam qizi**

Annotatsiya

Mazkur maqola o'zbek izohli lug'atchiligining shakllanish bosqichlari , tarixiy taraqqiyoti hamda zamonaviy rivojlanish yo'nalishlari tahlil qilinadi. O'zbek tilshunosligida izohli lug'atlarning tutgan o'rni , ularning ilmiy va amaliy ahamiyati yoritilib istiqboldagi rivojlanish masalalariga e'tibor qaratiladi. Lug'atlar har doim biz uchun muhimligi anglatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: izohli lug'at, leksikografiya, o'zbek tili

Lug'atchilik, leksik birlik, lug'at tarixi, lug'at turlari.

Kirish

Lug'atchilik tilshunoslikning muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, til boyligini jamlash ,tartibga solish va me'yorlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi . Ayniqsa, izohli lug'atlar tilning leksik tizimini , etadi . Ayniqsa, izohli lug'atlar tilning leksik so'zlarning ma'nosi , qo'llanish doirasi va uslubiy xususiyatlarini ochib berishda yetakchi manba hisoblanadi.

O'zbek izohli lug'atchiligi uzoq tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan bo'lib, bugungi kunda zamonaviy tilshunoslik yutuqlari asosida yangi rivojlanish bosqichiga chiqmoqda. O'zbek izohli lug'atchiligining shakllanish bosqichlari ,o'zbek lug'atchiligining ildizlari qadimgi turkiy til yodgorliklariga borib taqaladi. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asari turkey tillar , jumladan, o'zbek tilining lug'aviy boyligini izohlashda dastlabki ilmiy manba sifatida alohida ahamiyatga ega. Ushbu asarda so'zlarning ma'nosi , izohli va ayrim hollarda grammatik xususiyatlari berilgan .

Keyingi davrlarda Alisher Navoiy asarlari asosida tuzilgan lug'atlar o'zbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qilgan. XIX asr oxiri XX asr boshlarida rus-o'zbek va o'zbek-rus lug'atlar bilan bir qatorda izohli lug'atchilikka e'tibor kuchaydi.

XX asrda o'zbek izohli lug'atchiligida ilmiy asosda rivojlandi . Ayniqsa, "Ozbek tilining izohli lug'ati" (bir necha jildda) o'zbek leksikografiyasini Yirik yutug'I bo'lib , unda adabiy tilning asosiy lug'aviy boyligi tizimli ravishda izohlandi . Bu lug'at o'zbek tilining me'yorlarini belgilashda muhim manbaga aylandi.

Izohli lug'atlarning ilmiy va amaliy ahamiyati

Izohli lug'atlar nafaqat tilshunoslar, balki adabiyotshunoslar, tarjimonlar, jurnalistlar , o'qituvchilar va keng kitobxonlar uchun muhim qo'llanma hisoblanadi. Ular orqali so'zlarning to'g'ri ma'nosi , uslubiy rangi va qo'llanish doirasi aniqlanadi. Shuningdek, izohli lug'atlar til madaniyatini oshirish , nutqni boyitish va adabiy me'yorlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek lug'atlar orqali biz imloviy savodxonlikka va sinonimik so'z boyligiga ega bo'lamiz .Tom ma'noda lug'atchilik tilimizning sofliigi va boyligini yanada oshirishga xizmat qiladi . Izohli lug'atchiligining ilmiy ahamiyati bugungi kun uchun juda muhimdir . Shu sababli ham lug'atlarga bo'lgan talab kundan kunga oshib bormoqda .Qadimgi tilshunosligimizda ham hozir ham har bir sohada biz izohli lug'atlarga nazar tashlaymiz .

O'zbek izohli lug'atchiligining rivojlanish istiqbollari

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar sharoitida o'zbek izohli lug'atchiligi oldida yangi vazifalar turibdi . Avvalo, elektron va onlayn izohli lug'atlarni yaratish , ularning muntazam yangilab boorish dolzarb masalarga aylandi . Zamonaviy til taraqqiyoti natijasida yuzaga kelayotgan yangi so'zlar , terminlar va neologizmlarni izohli lug'atlarga kiritish zarur, shuningdek korpus lingvistikasi asosida tuzilgan izohli lug'atlar so'zlarning real nutqdagi qo'llanishini yanada aniqroq yoritish imkonini beradi. Sun'iy intellect va til texnologiyaridan foydalanish esa lug'atchilik ishlarini tezlashtirish va sifat jihatidan yangi bosqichiga olib chiqishi mumkin. Bu sohaning rivojlanishi uchun ko'plab tilshunos olimlarimiz ilmiy izlanishlar olib bormoqda. Bu boradagi izlanishlar bugungi kun avlodi uchun muhim dasturilamal vazifasini bajaradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda , o'zbek izohli lug'atchiligi boy tarixiy tajribaga ega bo'lib, u til taraqqiyotining ajralmas qismi hisoblanadi . Uning shakllanishi va rivojlanishi o'zbek adabiy tilining me'yorlashuvi bilan chambarchas bog'liq . Kelajakda zamonaviy texnologiyalar va ilmiy yondashuvlar asosida o'zbek izohli

lug'atchiligining yanada takomillashtirish , milliy tizimining boyligini to'liq va mukammal aks ettirish muhim vazifa bo'lib qoladi . Izohli lug'atlarimizda har bir so'zning lug'aviy ma'nosini bilish , ularni izlab topish biz uchun kerakli manbadir. O'zbek tili boy til ekanligini biz yana bir izohli lug'atlarda ko'rishimiz mumkin .

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Koshg'ariy M. "Devoni lug'atit turk " Toshkent : Fan , 1960.
2. Navoiy A. " Muhokamat ul -lug'atayn " .-Toshkent : G'afur G'ulom nomidagi nashriyot ,1983.
3. Yo'ldoshev M. O'zbek leksikografiyasi masalalari .- Toshkent : Fan ,2001.
4. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati ._-Toshkent: O'zbekiston,2002.
5. Qodirov Q.O'zbek izohli lug'atlarining tuzilishi va tamoyillari //Til va adabiyot ta'limi ,2018 .
6. Saidova M. Korpus lingvistikasi va lug'atchilik ,2021
7. Mirtojiyev M. O'zbek tilining semasologiyasi .-Toshkent : Fan ,2002
8. Ziyo.net, googel ,internet saytlari

USE OF RHETORICAL MEANS IN LYRICAL DISCOURSE

Nurimova Diyora Kurbon kizi

Profi university Uzbek language and literature teacher

Nurimova@gmail.com

+998919886007

Annotation. This article analyzes the role of rhetorical means and their artistic and aesthetic functions within lyrical discourse. Lyrical text is interpreted as a form of speech expressing the author's inner experiences, emotional state and subjective worldview. Therefore, rhetorical means - such methods as metaphor, epithet, repetition, parallelism, rhetorical question, antithesis - serve as an important tool in increasing the emotional impact of lyrical discourse. The article considers rhetorical means not only as an artistic decoration, but also as a mechanism that deepens the content, expresses the author's position and strengthens the communicative connection with the reader. In lyrical discourse, rhetorical questions encourage the reader to think, while repetition and parallelism form the rhythm of the text and enhance the ideological emphasis. Metaphor and symbolic images allow abstract concepts to be expressed through concrete emotional images. The research results show that rhetorical devices are one of the main factors connecting the semantic, pragmatic and aesthetic layers of lyrical discourse. They increase the impact of the lyrical text, reveal the multi-layeredness of the content and determine the uniqueness of artistic speech.

Keywords: lyrical discourse, rhetorical devices, metaphor, epithet, rhetorical question, parallelism, artistic speech, emotional impact, semantic layer, aesthetic function.

Lyrical discourse, one of the most subtle and emotional forms of artistic speech, serves to express a person's inner experiences, subjective feelings and mental state. By its nature, a lyrical text is more focused on emotional impact than on logical consistency, and on aesthetic perception than on information. Therefore, the language tools used in it are also unique, among which rhetorical tools are of particular importance. Rhetorical tools increase the impact of lyrical speech, enhance imagery, and serve as the main mechanism for conveying the author's inner experiences to the reader.

This article analyzes the concept of lyrical discourse, its features, types of rhetorical tools, and their functional functions in a lyrical text. The semantic, pragmatic, and aesthetic significance of rhetorical methods is also revealed.

The concept of discourse in linguistics is interpreted not only as a text, but also as a complex of relationships between the text's creation process, communicative situation, and author and reader. Lyrical discourse is a manifestation of this concept within the framework of fiction, in particular, the lyric genre.[1]

The main features of lyrical discourse include:

subjectivity (the author's "I" is in the center);

emotionality and expressiveness;

imagery and symbolism;

musicality and rhythmic structure of speech.[2]

In lyrical discourse, the priority is not the description of the event, but the expression of the emotional state. Therefore, artistic effect is more important in it than logical explanation. It is this aspect that creates the basis for the widespread use of rhetorical devices.

Rhetorical devices are stylistic methods used to increase the effectiveness of speech, convey thought in a figurative, expressive and memorable form. They give aesthetic value to speech, turning it from simple information into artistic expression.

The main types of rhetorical devices include:

metaphor;

epithet;

comparison;

repetition;

parallelism;

antithesis;

rhetorical question;

inversion;

gradation.[3]

These devices are of particular importance in lyrical discourse, because they serve to enhance the emotional content and activate the reader's aesthetic perception.

Metaphor is one of the most important rhetorical devices of lyrical discourse. Through it, the author expresses abstract feelings through concrete images. For example, love can be represented as "fire", longing as "wind", loneliness as "night". This method allows the reader to directly feel the emotional state.

Metaphor is not only an artistic decoration, but also a source of semantic depth. It reveals several layers of meaning through a single word. Thus, lyrical discourse becomes multi-layered and open to interpretation.

An epithet emphasizes an important feature of an object or phenomenon, describing it in emotional colors. For example, such combinations as “quiet night”, “yellow autumn”, “suffering heart” give a deeper emotional content than a simple image.

In lyrical discourse, epithets perform not only a descriptive, but also an evaluative function. They express the author’s attitude to the phenomenon and direct the reader to adopt this attitude.[4]

Repetition creates an important semantic emphasis in lyrical speech. The repeated use of a word or phrase reinforces a certain idea, creates rhythm and increases the musicality of the text.

Parallelism, on the other hand, makes the text orderly and rhythmic through the similarity of syntactic structures. This method is a characteristic of lyrical discourse forms the tone of the text and strengthens it in the reader's memory.

A rhetorical question does not require an answer, but encourages the reader to think. For example, questions such as: “Why is this heart not calm?” make the reader share the author's inner state.

From a pragmatic point of view, rhetorical questions create an indirect dialogue between the author and the reader. As a result, although the lyrical discourse is monological in form, it turns into a dialogue in communicative terms.[7]

Antithesis creates a dramatic effect by juxtaposing opposing concepts: such pairs as light and darkness, hope and despair, life and death create a deep philosophical content in the lyrical discourse.

This method helps to express the complexity of the human psyche and increases the emotional intensity of the text.

Rhetorical means perform three main functions in lyrical discourse:

Aesthetic function - makes the text beautiful and impressive.

Semantic function - deepens the meaning and makes it multi-layered.

Pragmatic function - affects the reader, encourages him to think and feel.

This trinity determines the artistic power of lyrical discourse.[5]

In conclusion, rhetorical means are an integral part of lyrical discourse, they combine the aesthetic, semantic and pragmatic layers of artistic speech. Such methods as metaphor, epithet, repetition, parallelism, rhetorical question and antithesis are of incomparable importance in conveying the author's inner experiences to the reader. It is through these means that lyrical discourse rises from a simple text to the level of art and becomes able to express the subtle layers of the human psyche.

References

1. Абдуллаев, Қ. Бадиий нутқ стилистикаси. — Тошкент: Фан, 2015.— Б. 45–78.
2. Йўлдошев, И. Матн лингвистикаси асослари. — Тошкент: Университет, 2017. — 198 б.
3. Раҳимов, Н. Дискурс таҳлили ва бадиий матн. — Тошкент: Маънавият, 2019.— Б. 56–90.
4. Қосимова, М. Ўзбек тили стилистикаси. — Тошкент: Ўқитувчи, 2016. — 265 б.
5. Баранов, А.Н. Риторика и культура речи. — Москва: Флинта, 2014. — 312 с. 6. Винокур, Г.О. О языке художественной литературы. — Москва: Наука, 2009.— С. 140–170.
7. Арутюнова, Н.Д. Дискурс. Речь. Текст. — Москва: Языки славянской культуры, 2010. — 256 с. 8. Қодиров, А. Лирика поэтикаси ва образ. — Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2018. — 190 б

VIZANTIYADA MAKEDONLAR SULOLASI VAKILLARINING MA'RIFATGA MUNOSABATI

Mardonova Mehribon Shavkattillayevna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Vizantiyashunoslikda Vizantiya tarixida ikkita renessans davri bo'lgan degan fikrlar ilgari suriladi. Bulardan birinchisi davlatdagi hukmron sulola nomi bilan Makedonlar Renessansi yoki Birinchi Vizantiya Uyg'onishi, ikkinchisi Paleologlar Renessansi yoki Ikkinchi Vizantiya Uyg'onishidir. Albatta bu renessanslarni keyiroq Italiyada kuzatilgan Yevropa Uyg'onishi bilan solishtirib bo'lmaydi, lekin shu ikki sulola hukmronligi davrida Vizantiya madaniy jihatdan yuksaldi, hukmdorlar madaniyat va ma'rifat rivojiga homiylik qildi. Maqolada makedon sulolasi hukmdorlarining ma'rifatparvarlik, ya'ni ta'lim sohasidagi faoliyati tarixi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. Vizantiya, ta'lim, vasilevs, oliy maktab, makedonlar, renessans.

Kirish. Vizantiya davlatchiligi tarixida imperiyani 867-1056-yillarda idora etgan makedon sulolasining o'rni katta hisoblanadi. Garchi sulolaning asoschisi bo'lgan Vasiliy I Makedonyanin (867-886) hukmdor sulolalarga mansub bo'lmasada, lekin o'zining uddaburonligi, uzoqni ko'ra olishi tufayli nafaqat vasilevs hokimiyatining legitim egasiga aylandi, balki salkam ikki asar davomida hukmronlik qilgan sulolani boshlab berdi. Uning yoshlikda savodsizligi o'rnini ota tarbiyasi qoplaganligi aytiladi [1, 6]. Garchi o'zi savod ko'rmagan bo'lsada, bu uning siyosatiga ta'sir ko'rsatmadi, aksincha farzandlarini imperiyaning eng ilg'or ziyolilar tarbiyalashga ko'rsatma berdi. Balki shuning ta'siridir uning vorisi bo'lgan Lev "Donishmand" yoki "Faylasuf" laqabi bilan tanilgan bo'lib, favqulotda jozibaga, yorqin akademik qobiliyatga va chuqur bilimga ega hukmdor bo'lgan, ayniqsa uning so'nggi xislatiga Vizantiyaning o'tmishdagi hech bir hukmdor tenglasha olmagan [2, 226]. Makedonlar sulolasi Paleologlar bilan birga Vizantiyani eng uzoq idora etgan ikki suloladan biri bo'ldi. Bunga muayyan darajada sulola hukmdorlarining bir tarafdin kuchli hokimiyat egasi bo'lganligi, ikkinchi tarafdin madaniyat va ma'rifat xomiysi bo'lganligi sabab bo'lgan bo'lsa ajab emas. Har holda aynan ikki sulola nomi bilan Vizantiya tarixidagi Uyg'onish davri bog'lanadi.

Asosiy qismi. Makedon sulolasi hukmdorlari ta'lim rivojiga munosib hissa qo'shishdi. Bu sulolaning asoschisi hisoblangan Vasiliy I (867-886) garchi o'zi savod ko'rmagan

bo'lishiga qaramasdan, fanlarga, ma'rifatga katta e'tibor qaratdi. O'z davrining eng ziyoli kishilaridan hisoblangan Konstantinpol patriarxi Fotiyni (820-896) o'g'illari – Konstantin, Lev, Aleksandr va Stefanga o'qituvchi qilib tayinladi [3, 50]. Uning vorisi bo'lgan Lev VI (886-912) otasi kabi jamiyatda ilmning o'rni chuqur tushunib yeta olgan hukmdorlardan biri bo'ldi. Fotiyning ustozligi ostida grammatika, ritorika, falsafa, ilohiyot va matematika fanlari bo'yicha keng tushunchalarni egalladi. U asosan antik adabiyotga alohida ixlos qo'ydi. Shuning uchun ham Lev VI olim va yozuvchi sifatida tarixda mashhur bo'lgan. Bir qator dunyoviy va diniy mazmundagi asarlar muallifi bo'lgan Lev VI har tomonlama bilimdonligi sabab “donishmand” degan laqabni olgan [4, 371]. U otasi tomonidan boshlangan Rim huquqlarini kodifikatsiya qilish ishlarini davom ettirdi. Natijasida otasi nomiga nisbat beruvchi “Vasilik” deb ataluvchi 60 ta kitobdan iborat qonunlar majmui tuzildi. Bunda u qonunlarni birinchi marta tizimlashtirdi, bir kitobda aks etgan me'yor boshqa kitobda aks etmaydigan bo'ldi. Ikkinchidan, bu paytga kelib lotin tili Konstantinopolda o'lik tilga aylanganligi uchun ham qonunchilik me'yorlarining katta qismi yunonchada berildi. Shunday qilib Lev VI davriga kelganda imperator Yustinian (527-565) davridagi huquqiy normalar yangilana boshlandi [2, 227].

Makedonlar sulolasining yana bir taniqli va mashhur vakillaridan biri Konstantin VII Bagryanorodniy (913(945)-959) taxtga chiqqan vaqtida hali juda yosh bo'lganligi uchun avval patriarx Nikolay Mistik boshchiligidagi regent kengashi tomonidan, so'ngra Roman I Lakapin (bu imperator ham oddiy dehqon oilasidan chiqqan edi) hamimperatorligida davlatni boshqargan vaqtida ta'lim tizimiga juda kam e'tibor qaratdi. U Roman I tomonidan davlat boshqaruvidan mahrum etilgach, asosiy vaqtini turli fanlarga oid kitoblarni o'qishga va o'zlashtirishga bag'ishlab, uning sa'y-harakatlari va bevosita ishtirokida turli fan sohalariga oid qomusiy harakterdagi asarlar yaratildi. Ana shunday asarlardan biri bo'lgan, muallifi noma'lum “Geoponika” da anonim muallif Konstantin VII ga ta'limga, falsafiy va ritorik bilimlarni qayta tiklashga ko'maklashganligi uchun chuqur minnatdorchilik bildiradi. Feofanning yozishicha, Konstantin davrida arifmetika, musiqa, geometriya, stereometriya va falsafani o'qitish qaytadan yo'lga qo'yilgan. Uning fikricha, u o'z atrofiga ilg'or va zamonasining taniqli olimlarini to'plab, ularga professor unvonini bergan hamda xohlovchilarga ta'lim berishga buyruq berdi.

Regentlari tomonidan davlat idorasiga ruxsat berilmaganligidan Konstantin VII unumli foydalanadi, u saroydagi boy kutubxonani erkin tasarruf etardi, undan tashqari kutubxonani boyitish uchun qo'lyozmalarni sotib olishni yo'lga qo'ygandi [5, 19].

Konstantin VII ning vorislari davrida u boshlab bergan ishlar uning vorislari tomonidan davom ettirilmadi. Vasiliy II (976-1025) hukmronligi davrida universitet faoliyat ko'rsatganligi to'g'risida hech qanday ma'lumotga ega emasmiz [6, 355]. Xususan o'sha davrdagi imperatorlarning ta'limiga, fanga e'tiborlari haqida so'z yuritgan Mixail Psell imperatorlar Konstantin VIII (1025-1028), Roman III Argir (1028-1034), Mixail IV Paflagonlarni (1034-1041) davrida ilm-fanga, ta'limga ahamiyat tushib ketganligini, bu monarxlarning birinchi galdagi vazifalariga davlat chegaralari dahlsizligini ta'minlash aylanib qolganligini chuqur o'kinch bilan yozib qoldirgan. Mixail Psell o'zining "Xronografiya"sining boshqa joyida garchi Vasiliy II ilmiy faoliyatga uzoq bo'lgan bo'lsa ham, "uning davrida ko'plab faylasuf va ritoriklar etishib chiqqan" ligini qayd qilib o'tadi [4, 373].

Lekin shunday bo'lsada, hukmdorlar o'z farzandlari ta'limiga jiddiy yondashishda davom etgan. Jumladan, makedonlarning so'nggi erkak vakili bo'lgan Konstantin VIIIning qizlari Yevdokiya, Zoya va Feodoralar ta'limi uchun maxsus taklif qilingan o'qituvchilar saroyda faoliyat ko'rsatgan [5, 19].

Lekin oliy maktab tizimidagi taraqqiyot XI asrlarning o'rtalariga kelib yana kuzatila boshlaydi. Vasiliy II dan tortib to imperator Konstantin IX Monomaxgacha (1042-1055) imperiyada ilmiy bilimlar rivojlanishi to'laligicha to'xtab qolgan emas.

Konstantin IX Monomax (u to'g'ridan-to'g'ri makedonlar sulolasidan emas, balki Konstantin VIIIning (1025-1028) qizi Zoyaga (1042-yilda imperatritsa bo'lgan) uylangan va shuning ortidan hukmdorlikka kelgan) davriga kelib ilmiy faoliyat yangi tiklanish bosqichiga ko'tarildi. U o'z saroyiga zamonasining eng ilg'or va bilimdon kishilaridan hisoblangan Konstantin Lixud, Mixaill Psell, Ioann Mavropod, Ioann Ksefilin kabilarni to'pladiki, ular imperatorga davlat boshqaruvi masalalarida maslahatlar berib turishgan. Ularning harakatlari bilan Konstantinopolda huquq va falsafa bo'limlaridan iborat oliy o'quv muassasasi tashkil etildi. Imperatorning shaxsan o'zi bu yerlardagi darslarga ishtirok etib, professorlardan ma'ruzalar tinglagan.

Konstantin Monomax hukmronligi davrida Konstantinopol oliy maktabining ikkita fakulteti bo'lgan: huquqshunoslik va falsafa. Konstantin IX ning maxsus buyrug'i bilan tashkil etilgan huquqshunoslik fakulteti Mangandagi Ayo Georgiy monastirida joylashgan edi. Bu fakultetga nomofilak (so'zma-so'z "qonun qo'riqllovchisi" degani) boshchilik qilib, u o'z mutaxassisligi – huquqdan tashqari lotin tilini bilishi lozim edi; ayni vaqtda u huquq bo'yicha kutubxonaning faoliyatini ham tashkillashtirishi zarur bo'lgan. Fakultetda dars mashg'uloti uzluksiz bo'lib, bayram va yakshanba kunlardan tashqari har kuni dars mashg'ulotlari olib borilgan. Nomofilak sanklitga hisob bergan va undan ipak kiyimlarni, oziq-ovqatlarni va pasxa sovg'alarini hisobga olmaganda

to'rt litr oltin hajmida maosh olgan. Rasman bu lavozim egasi o'z mansabidan olinmaydigan lavozim hisoblansada, Konstantin IX o'z vazifasiga noloyiq bo'lgan nomofilanlarni almashtirish mumkinligini ta'kidlab o'tgan [6, 355].

Xulosa. Makedonlar sal kam ikki yuz yillik hukmronligi davrida ayrim sulola vakillarining ma'rifatparvarlik faoliyati, ziyoli kishilarga ko'rsatgan xomiyligi natijasida bu davr Vizantiya tarixining Birinchi Uyg'onish davri sifatida tarixga kirdi. Lekin sulolaning hamma vakillari ham bu jarayonga bevosita dahldor emas.

Sulola hukmronligi davrida oldingi davrlardan mavjud bo'lib kelgan maktab ta'limi davom etgan, bu "tizimga" ahamiyatli bo'lgan yangilik kiritilgan emas. Shunday bo'lsada, imperiyadagi eng ziyoli kishilarni qo'llab-quvvatlash, ularning faoliyatiga ko'maklashish ortidan Konstantinpol mintaqaning ma'rifiy markazlaridan biriga aylana oldi.

Makedon sulolasi vakillari ichida ijodkorlarining faoliyati bo'lsa umumdavlat madaniy yuksalishiga xizmat qildi. Makedonlar sulolasi davrida ta'lim ommaviy, ya'ni barcha ijtimoiy toifa uchunligi saqlanib qoldi. Lekin oldingi davrlarda bo'lgani singari bu ommaviylik majburiylik ko'rinishi kasb etmagan. Buning natijasida aholining savodlilik darajasi juda pastligicha qolishda davom etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Величко А.М. История византийских императоров. От Василия I Македонянина до Михаила VI Стратиотика. – М.: Вече, 2015.
2. Норвич Д. История Византии. Пер. с англ. Н.М. Забилюцкого. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2010.
3. Каждан А.П. Византийская культура (X – XII вв.). – М., «Наука». 1968.
4. Самодурова З.Г. Школы и образование // Культура Византии вторая половина VII–XII веках. Отв.ред. З.В.Удальцова. – М., 1989.
5. Самодурова З.Г. Социальной состав учащихся Византии VII– XII веках. // Византийский временник. Т.51. – М., 1990.
6. История Византии. В трех томах. Том 2. Отв. ред. С.Д.Сказкин. – М., 1967.

Psixosomatik buzilishlarning psixologik sabablari va ularning turlari

Abdurahmanova Muqaddas Ataxan qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti Bakalavr 4-bosqich
abdurahmanovamuqaddas50@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu maqolada psixosomatik buzilishlarning psixologik sabablari va ularning asosiy turlari tahlil qilinadi. Psixosomatik buzilishlar insonning ruhiy holati va hissiy kechinmalari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, stress, xavotir, depressiya, ichki ziddiyatlar hamda bostirilgan hissiyotlar ta’sirida vujudga keladi. Maqolada ushbu psixologik omillarning jismoniy salomatlikka ko‘rsatadigan ta’siri ochib beriladi. Shuningdek, yurak-qon tomir, ovqat hazm qilish, nafas olish va teri bilan bog‘liq psixosomatik buzilishlarning asosiy turlari yoritiladi. Tadqiqot psixosomatik buzilishlarning oldini olish va ularni kamaytirishda psixologik yondashuvlarning muhimligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: psixosomatik buzilishlar, psixologik sabablar, stress, xavotir, depressiya, hissiyotlarni bostirish, ruhiy zo‘riqish.

Аннотация: В данной статье анализируются психологические причины психосоматических расстройств и их основные виды. Психосоматические расстройства тесно связаны с психоэмоциональным состоянием человека и возникают под влиянием стресса, тревожности, депрессии, внутренних конфликтов и подавленных эмоций. В статье раскрывается влияние данных психологических факторов на физическое здоровье. Также рассматриваются основные виды психосоматических расстройств, включая заболевания сердечно-сосудистой, пищеварительной, дыхательной систем и кожи. Исследование подчёркивает значимость психологического подхода в профилактике психосоматических нарушений.

Ключевые слова: психосоматические расстройства, психологические причины, стресс, тревожность, депрессия, эмоциональное напряжение, соматические заболевания.

Annotation: This article analyzes the psychological causes of psychosomatic disorders and their main types. Psychosomatic disorders are closely related to a person’s emotional and psychological state and develop under the influence of stress, anxiety, depression, internal conflicts, and suppressed emotions. The article explains how these psychological factors affect physical health. It also discusses the main types of psychosomatic disorders, including cardiovascular, digestive, respiratory, and skin-

related conditions. The study highlights the importance of psychological approaches in the prevention of psychosomatic disorders.

Keywords: psychosomatic disorders, psychological causes, stress, anxiety, depression, emotional suppression, physical health.

Kirish

Inson salomatligi — bu nafaqat jismoniy, balki ruhiy va ijtimoiy farovonlikning uyg'un holatidir. Zamonaviy fan yutuqlari shuni ko'rsatadiki, inson organizmida sodir bo'ladigan ko'plab kasalliklar faqat biologik omillar bilan emas, balki psixologik holat, emotsional kechinmalar va ruhiy zo'riqlashlar bilan ham bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, uzoq davom etuvchi stress, ichki ziddiyatlar, bostirilgan his-tuyg'ular, xavotir va depressiv holatlar inson tanasida turli funksional va organik buzilishlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Ushbu holatlar psixosomatik buzilishlar tushunchasi bilan izohlanadi. Psixosomatik buzilishlar — bu ruhiy jarayonlar va psixologik omillar ta'siri ostida paydo bo'ladigan yoki kuchayadigan jismoniy kasalliklar bo'lib, ular inson organizmidagi asab, yurak-qon tomir, ovqat hazm qilish, nafas olish hamda endokrin tizimlar faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday buzilishlarning o'ziga xos jihati shundaki, tibbiy tekshiruvlar natijasida kasallikning aniq biologik sababi topilmasligi mumkin, biroq bemorning ruhiy holatini tahlil qilish orqali muammoning ildizi psixologik omillarga borib taqaladi.

Hozirgi globallashuv va tezkor hayot sur'ati sharoitida insonlar doimiy axborot oqimi, ijtimoiy bosim, kasbiy raqobat va shaxsiy muammolar ta'siri ostida yashamoqda. Bu holatlar esa ruhiy zo'riqlashning ortishiga, stressga chidamlilikning pasayishiga va natijada psixosomatik kasalliklarning keng tarqalishiga olib kelmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, ko'plab surunkali kasalliklarning rivojlanishida psixologik omillar yetakchi rol o'ynaydi. Shu sababli psixosomatik buzilishlarni o'rganish bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Psixosomatik muammolarni chuqur tahlil qilish inson psixikasi va tana o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni anglashga yordam beradi. Bu esa nafaqat kasalliklarni davolashda, balki ularning oldini olish, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va psixologik farovonlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, psixologiya, tibbiyot va pedagogika sohalarida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun psixosomatik yondashuv zaruriy bilimlar sirasiga kiradi.

Mazkur maqolada psixosomatik buzilishlarning psixologik sabablari, jumladan stress, emotsional zo'riqlash, shaxsiy xususiyatlar va ijtimoiy omillarning ta'siri keng yoritiladi. Shuningdek, psixosomatik buzilishlarning asosiy turlari tasniflanib, ularning

inson salomatligi va hayot sifatiga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot natijalari psixosomatik muammolarni tushunish va ularga nisbatan kompleks yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi: Ushbu maqolaning asosiy maqsadi psixosomatik buzilishlarning paydo bo'lishida psixologik omillar qanday rol o'ynashini chuqur o'rganish, ularning shakllanish mexanizmlarini aniqlash va bu buzilishlarning asosiy turlarini tizimli ravishda tasniflashdir. Maqola orqali inson ruhiy holati va jismoniy salomatlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash, shuningdek, ruhiy zo'riqish, stress, emotsional muammolar, ichki ziddiyatlar va shaxsiy xususiyatlar ta'sirida yuzaga keladigan jismoniy kasalliklarni aniqlash imkoniyati yaratiladi.

Bundan tashqari, maqola psixosomatik buzilishlarni erta aniqlash, ularning rivojlanish sabablari va psixologik omillarni kamaytirish orqali oldini olish bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar berishni ham maqsad qiladi. Ushbu tadqiqot natijalari shifokorlar, psixologlar, pedagoglar va boshqa sog'liqni saqlash sohasi mutaxassislari uchun psixosomatik muammolarni aniqlash, diagnostika qilish va davolash strategiyalarini ishlab chiqishda foydali bo'lishi kutilmoqda.

Shuningdek, maqola orqali psixosomatik buzilishlarni o'rganishning ilmiy yangiligi ham yoritiladi: ruhiy holat va jismoniy kasalliklar o'rtasidagi murakkab psixofiziologik mexanizmlarni ochib berish, stressning turli turlari va shaxsiy xususiyatlar bilan bog'liq xavf omillarini aniqlash, shuningdek, psixologik yordam va profilaktika choralarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Umuman olganda, maqolaning maqsadi nafaqat psixosomatik buzilishlarning sabablari va turlarini o'rganish, balki ularni davolash va oldini olishga yordam beradigan ilmiy asoslarni yaratish, inson salomatligini yaxshilash va ruhiy farovonlikni oshirishdir. Shu bilan birga, maqola talaba-yoshlar, psixologiya va tibbiyot sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislari uchun psixosomatik kasalliklarni chuqur tushunishga xizmat qiladi va amaliy ko'rsatmalar berish imkonini yaratadi.

Psixosomatika qadimdan ma'lum bo'lgan soha bo'lib, (qadimgi yunoncha: ψυχή — ruh va σῶμα — tana), psixosomatik tibbiyot -tibbiy psixologiyadagi psixologik omillarning vegetativ kasalliklarining paydo bo'lishi, kechishi, turli o'zgarish ta'sirlarini o'rganadigan yo'nalish; psixosomatik muammoni intizomiy tadqiqotlar sohasi -psixika va tananing o'zaro ta'sirini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar. Psixosomatikani fan sifatida o'rganish predmeti kasalliklarning paydo bo'lishi va kechishining psixologik omillaridir. Psixosomatik tibbiyot vakillarining fikriga ko'ra, XXI asrda kasalliklarning taxminan yarmi psixogen xarakterga ega. Ruhiy omillar nafaqat ayrim kasalliklarni qo'zg'atadi, balki ko'plab kasalliklarning kechishiga ham

ta'sir qiladi va keltirib chiqaradi ham psixosomatikani o'rganish, odamlarning jismoniy kasalliklarning psixologik omillari bilan bog'liqlikni tushuntiruvchi ilmiy so'zdir. Bu tushuncha jismoniy va psixologik bo'limlarning bir-biriga o'xshash va bir-biriga qaramasdan, bir-biriga aloqador holda ishlashini anglatadi. Bu tushuncha, kasalliklar va psixologik holatlar o'rtasidagi bog'lovchi munosabatlarni o'rganish va tushuntirish bilan bog'liqdir. [1;65-72]

Psixosomatikani o'rganishga asosan, odamlarning jismoniy holatlari (masalan, sog'liqni ta'minlash va o'zgartirish, kasalliklarni davolash) va psixologik holatlari (masalan, stress, xafa bo'lish, depresiya) o'rtasidagi aloqalar ko'rib chiqiladi. Bunday holatlarda, odamlar o'zlarining jismoniy holatlari va psixologik holatlari o'rtasidagi qarashlarni, o'zaro ta'sirlarni va ta'sirchanliklarni tushuntirishadi. Misol uchun, agar kishi katta darajada stress va xafa bo'lishni his qilsa, bu psixologik holatlarning jismoniy tarqalganiga olib kelishi mumkin. Stress va xafa bo'lishning jismoniy ta'siri immun tizimni zarar ko'rayapti, energiyani pastayib ketishiga olib kelishi mumkin. Bunday holatlarda, odamlar o'zlarining jismoniy holatlarini va psixologik holatlarini qarshilash uchun zarur bo'lgan ko'rsatkichlarga ega bo'lishadi. Psixosomatikani o'rganish asosan, kasalliklarni davolashda psixologik va jismoniy usullarni birlashtirishga yordam beradi. Bu, odamlarga jismoniy davolash bilan birga psixologik qo'llanmalar, maslaklar, va terapiyalar qo'llash imkoniyatini beradi. Buning natijasida, odamlar o'zlarining sog'liqni ta'minlashda va kasalliklarni davolashda integrativ yondashuvlarni amalga oshirishlari mumkin. Jamiyatda insonning barcha kasalliklari insonning ruhida, fikrlarida yuzaga keladigan psixologik buzilishlar tufayli paydo bo'ladi, degan keng tarqalgan noto'g'ri fikr mavjud. [2:96-101]

Psixogen omillar ta'sirida yuzaga keladigan somatik kasalliklar „psixosomatik kasalliklar“ deb ataladi. Somatik kasalliklarning psixikaga ta'siri ham o'rganilmoqda. Psixosomatik kasalliklar ostida dalillarga asoslangan tibbiyot mutaxassisleri fonida paydo bo'lgan yoki kuchaygan kasalliklarni anglatadi. Psixosomatik muammo psixika va tana o'rtasidagi munosabatlar fanning asosiy muammosi bo'lib, uning markazida insonning biopsixosostial tabiati masalasi yotadi. Psixosomatik kasalliklar bu ichki organlar kasalliklariga o'xshash belgilar bilan bemorning asab tizimidagi nosozliklar natijasida yuzaga keladigan kasalliklar guruhidir. Bular funktsional oshqozon dispepsiyasi, irritabiy ichak sindromi va boshqa oshqozon-ichak kasalliklari, fibromiyaljiya, giperventiliya sindromi va boshqalar. Gipoxondriya, dismorfofobiya (o'z tanasini rad etish), psixogen qichishish, psixogen bel og'rig'i, psixogen bosh og'rig'i, diareyaning ayrim shakllari, kekirik, tez-

tez siyish va boshqa ba'zi kasalliklar ICD-10 tasnifiga ko'ra somatoform kasalliklarga tegishlidir. Bunday kasalliklarda instrumental tekshiruvlar tananing ishidagi buzilishlarni tashxis qila olmaydi.

Psixologlar Cheek va Lecorn 1968-yilda psixosomatik kasallikning mumkin bo'lgan sabablarining quyidagi ro'yxatini taklif qilishdi :

1. Konflikt — shaxsning turli qismlari o'rtasidagi ichki ziddiyat psixosomatik simptomning shakllanishiga olib kelishini mumkin.
2. Tana tili xabari — Alomat hal etilmagan psixologik muammo haqidagi metaforik xabardir (masalan: "Men buni hazm qila olmayman").
3. Kasallikdan foyda olish — bu toifaga o'z egasiga yoki unga yaqin kishiga qandaydir shartli foyda keltiradigan sog'liq muammolari kiradi.
4. Yara — kasallikning sababi tro'tmishdagi travmatik tajriba (xiyonat, rad etish, tashlab ketish, tahqirlash, adolatsizlik) bo'lishi mumkin.
5. Identifikatsiya — jismoniy alomat shaxsga o'xshash bo'lishni xohlaydigan shaxs (qahramon, ota-ona, murabbiy) bilan identifikatsiya qilish natijasida shakllanishi mumkin (lekin ba'zida aksincha, ongli darajada o'xshash bo'lishni istamaslik kuchli.). Ko'pincha bu odam allaqachon vafot etgan va keyin u bilan identifikatsiya qilish bu raqam bilan munosabatlarni saqlab qolishga imkon beradi.
6. O'z -o'zini jazolash — ba'zi hollarda psixosomatik simptom haqiqiy yoki xayoliy ayb uchun ongsiz ravishda o'zini o'zi jazolash rolini o'ynaydi. Bundan tashqari, ongsiz ravishda boshqa odamni azob-uqubatlari bilan jazolashga urinish, uni aybdor his qilishiga olib kelishi mumkin.
7. Taklif — Alomatlar obro'li shaxs (masalan, ota-ona, doktor, professor) tomonidan salbiy e'tiqod taklifi bilan qo'zg'alishi mumkin.

2005-yilda psixolog Dransart quyidagi mumkin bo'lgan sabablarni ham qo'shdi :

1. Norozilik — alomat biror narsa yoki kimgadir rozi bo'lishdan bosh tortishni bildiradi.
2. Bostirilgan tuyg'u (qo'rquv, qayg'u, g'azab).
3. Amalga oshirilmagan istak yoki inson o'z qadriyatlar tizimiga muvofiq yashay olmaydigan vaziyat.
4. Xavfsiz bog'lanish hissi yo'qligi.
5. Haqiqiy yoki xayoliy xavfdan psixologik himoya.

Psixosomatik kasalliklarni davolash — psixoterapiya hisoblanadi. Gipnoz, "ijobiy fikrlash", "istak marafoni" va shunga o'xshash usullar psixosomatik kasalliklar

uchun davo hissoblanmaydi. Bugungi kunda psixosomatik kasallik haqida soʻz borganda, oʻtkir yoki doimiy stress sababli rivojlangan organik kasalliklar tushuniladi, yaʼni xafaqon kasalligi, bronxial astma, yara kasalligi, qandli diabet va hokazo. Psixosomatik sindrom deganda esa oʻtkir yoki doimiy stress sababli turli aʼzolarida rivojlangan funksional buzilishlar tushuniladi. Bu atamaning sinonimlari juda koʻp va xilma-xil: “psixovegetativ sindrom”, “somatogen depressiya”, “niqoblangan depressiya”, “vegetonevroz”, “vegetativ distoniya”, “somatonevroz” yoki “somatoform buzilishlar” va hokazo. Agar funksional buzilishlar somatik kasallik sababli rivojlansa, u holda somatopsixik sindrom atamasini qoʻllash tavsiya etiladi. Lekin bu atama klinik tibbiyotda juda kam ishlatiladi. Hozirgi kunda somatoform buzilishlar F40-48 kodi ichida turli nomlar bilan yuritiladi. F45 kodi ostida “Somatoform buzilishlar” alohida koʻrsatilgan. Somatoform buzilishlar tasnifi № F45 Somatoform buzilishlar 1- F45.0 Somatizatsiyalashgan buzilishlar 2- F45.1 Differensiyalanmagan somatoform buzilishlar 3- F45.2 Ipoxondrik buzilishlar 4- F45.3 Vegetativ nerv sistemasining somatoform disfunktsiyasi 5- F45.4 Turgʻun somatoform ogʻriqli sindrom 6- F45.8 Boshqa somatoform buzilishlar 7- F45.9 Aniqlashtirilmagan somatoform buzilishlar. Maʼlumot uchun: Klinik tasniflarda bu atamalar qaysi sindrom ustun kelishiga qarab oʻzgartirib keltiriladi.

(Psixosomatik sindromlar) (Psixosomatik kasalliklar)

- Psixogen bosh ogʻriq Insult
- Psixogen bosh aylanishi Miokard infarkti
- Psixogen nevrologiyalar Xafa qon kasalligi
- Psixogen bel ogʻriqlar Oshqozon-ichak yarasi
- Psixogen giperesteziya Bronxial astma
- “Bezovta oyoqlar” sindromi Neyroendokrin oʻsmalar
- Psixogen astma Qandli diabet
- Psixogen kardialgiya Ekzema va h.k.

Psixomotor terapiya bu pedagogik va terapevtik yoʻnalish boʻlib, individual shaxsiy rivojlanishni taʼminlaydi. Bu psixologik, emotsional va kognitiv harakatlar Stressning taʼsiri birlashmasi boʻlib, bu harakatlar odamlarni oʻzaro va atrof muhit bilan bogʻlanishini osonlashtiradi.

Psixomotor mutaxassislar tanani va uning ekspressivligini oʻrganadilar. Tana nafaqat neyrofiziologik rivojlanish mexanizmi, balki somato-psixik tajribalar, ayniqsa erta bolalik davrida paydo boʻlgan chuqur ildiz otgan xisssiy xususiyatlarga ega narsa sifatida qoraladi. Psixomotor mutaxassislar

profilaktika, ta'lim, qayta o'qitish, rehabilitatsiya va tadqiqot sohasida ishlaydi. Psixomotor ta'lim va terapiya xar qanday yosh guruhida qo'llanilishi mumkin. Ausoutirier psixomotor amaliyoti deb nomlangan psixomotor ta'lim maktabi fransuz pedagoglari Bernard Ausoutirier va Andre Lapierre tomonidan ishlab chiqilgan. [3;213-225]

Professor Aukoturye o'zining professional faoliyatini 70-yillardan boshlab Toursda (Fransiya) o'zining shahar sport zalida rivojlantirdi. Aynan o'sha yerda, har xil yoshdagi va xususiyatlarga ega bo'lgan bolalar bilan kundalik ishlashi davomida, bugungi kunda Aucoturierning psixomotor amaliyoti deb nomlanuvchi yangi texnika paydo bo'ldi.

1972 yilda M. Dubreu tomonidan tahrirlangan va Bernard Ausoturier va Andre Lapierre tomonidan "Bruno Delachaux and Nistle" (1977) kitobida nazariy jihatdan o'rganilgan "Bruno" filmi. Bu kitob Amaliyot boshlanishini e'lon qildi; Ushbu amaliyot 2004 yilda "Harakat soylari va psixomotor amaliyot" kitobida yakunlandi. Ushbu ikki kitob o'rtasida "Qarama-qarshiliklar", "Harakat ramzi", "Tana va ongsiz ong" yoki "Qayta tarbiya va terapiyaning psixomotor amaliyoti" trilogiyasi kabi bir qancha muhim asarlar mavjud. Ularning barchasi Lapierre, Darraud yoki Empine kabi boshqa mualliflar bilan hamkorlikda yozilgan. Yaqinda boshqa kitoblar yozildi, masalan, bolalar nima uchun juda ko'p harakat qilishadi? Mendel bilan hamkorlikda "Hech narsadan qo'rqmaslik, hamma narsadan qo'rqish" tufayli Bernard Ausoturier psixomotor sohasida standartga aylandi.

Bernard Ausoturier sovg'a, bolalar bilan muloqot qilish uchun maxsus qobiliyatga ega edi. Faoliyati davomida u go'daklarning xatti-harakatlarini kuzatishda katta tushuncha va kimningdir uni tushunishini kutayotganda azob chekayotgan va noqulaylik ko'rsatayotgan bolaga nisbatan ajoyib tuyg'uni namoyon etdi. Ushbu sovg'a unga hayotning eng qadimgi bosqichlarida paydo bo'lgan bolalarning psixomotor ekspressivligining chuqur ma'nosini o'rganishga imkon berdi.

Psixosomatik kasalliklarni aniqlash onalar va bolalar salomatligini muhofaza qilish uchun ayniqsa muhim hisoblanib, alohida yondashuvni talab qiladi. O.V.Zalesskaya tomonidan astma bilan kasallangan o'smirlar ustida olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, tasavvurni faollashtiradigan maxsus usullardan foydalanish (guruh katatimik-tasavvur psixoterapiyasi), tanaga yo'naltirilgan bilan birlashtirilgan mashqlar eng adekvat usullar majmuasi bo'lishi mumkin. Olimaning fikricha, psixosomatik kasallik o'smirning tengdoshlar bilan muloqot intensivligining pasayishiga ta'sir qiladi, bolalarda xavotirlanish kuchayadi, mustaqillik va qiziqishning pasayishi kuzatiladi va o'quv faoliyatiga salbiy ta'sir qiladi. Ularning

jismoniy va intellektual salohiyatisha salbiy ta'sir ko'rsatib, turli sharoitlarda ijtimoiy va psixologik moslashishda qiyinchiliklarga olib keladi. Yu.F. Antropov (2002) bolalardagi barcha psixosomatik buzilishlar affektiv depressiv buzilishlar fonida yuzaga keladi, deb hisoblaydi. U ko'pincha maktab va o'smirlik davrida kuzatiladigan psixosomatik reaksiyalarni, psixosomatik holatlarni, o'rta va katta yoshdagi o'smirlik davridagi psixosomatik kasalliklarni aniqlaydi. Yu.F. Antropov 2002 yilda u bolalarda PSR ning yangi tasnifini taklif qildi unda PSR ajralib turadi: 1) ularning lokalizatsiyasi bo'yicha - anatomik va funktsional printsipga asoslangan; 2) patologik ko'rinishlarning sifat va miqdoriy xususiyatlariga ko'ra - psixosomatik reaksiyalar, holatlar, kasalliklar; 3) tarqalish bo'yicha - shartli ravishda monotizimli va politizimli psixosomatik (funktsional) buzilishlar (chunki bu nafaqat somatik, balki ruhiy sohaga ham ta'sir qiladi); 4) depressiv ko'rinishlarning klinik zo'ravonlik darajasiga ko'ra - subdepressiya, yashirin depressiya, o'rtacha depressiya (distimiya, disforiya) va og'ir depressiya; 5) depressiv buzilishlar genezisiga ko'ra - endogen, psixogen va qoldiq organik depressiya; 6) psixosomatik va unga hamroh bo'lgan affektiv (depressiv) buzilishlar asosidagi sifat belgilariga (sindromik tuzilishga) ko'ra - astenik, tashvishli, melanxolik, aralash. D.N. Isaevning monografiyasida «Bolalardagi psixosomatik kasalliklar» (2005) eng ko'p uchraydigan shaxs buzilishlarini tasvirlaydi. Ular orasida izolyatsiya, tashvish, tashqi ogohlantirishlarga sezgirlikning oshishi, pessimizm va umidsizlikka moyillik, yuqori darajadagi intilishlar bilan past intellekt bor edi. Bundan tashqari, sub'ektning stressli vaziyatdan xabardorligi va unga moslashish qobiliyati alohida ta'kidlangan. Noqulay oila va boshqa mikroijtimoiy omillarning foni katta ahamiyatga ega. Bolaning sog'lig'ining holati, ko'pgina mualliflarning fikriga ko'ra, onaning sog'lig'iga bog'liqdir [4; 135-146]

Bolaning hissiy jihatdan mahrum bo'lishining sababi onaning ruhiy tushkunligi bo'lishi mumkin, bu esa onaning bolasidan voz kechishi va uni qarovsiz qoldirishi mumkin. Depressiv kasalliklarga chalingan onalar o'zlari bajaradigan ta'lim funktsiyalari sifatining pasayishini qayd etadilar. Bu bolada umidsizlikni (ko'ngilsizlikni) keltirib chiqaradi, ota-onaning maxsus uslubi bilan qo'llab-quvvatlanadi (avtoritarizm, bolaning ehtiyojlarini e'tiborsiz qoldirish, shu bilan birga haddan tashqari himoyalanih), bolada yashirin kemptiklik holatini yaratadi. Rollo May (2001) psixosomatik kasalliklarni bolalik davridagi ta'lim tizimlari bilan, aniqrog'i ularning buzilishi bilan bog'laydi. U bulimiyani onalarda bolalarni haddan tashqari himoya qilishning namoyon bo'lishi bilan bog'laydi va aksincha holat – anoreksiya, nervozni e'tiborning etishmasligi bilan bog'laydi. Ushbu muammo yuzasidan o'tkazilgan adabiyotlar taxlili natijasida quyidagi xulosalar qilish mumkin.

Bolalardagi psixosomatik kasalliklar yoshga bog'liq xususiyatlarga ega: 1 yoshgacha - bu neyropatiya fonida, erta bolalik davridagi reaksiyalar, 1 yoshdan 3 yoshgacha - reaksiyalar va holatlar, 3 yoshdan oshgan bolalarda -bir vaqtning o'zida reaksiyalar va kasalliklar kuzatiladi. Bolalardagi psixosomatik buzilishlarning klinik ko'rinishi asosan ovqat hazm qilish, yurak-qon tomir tizimining buzilishi bilan namoyon bo'ladi. Jumladan, nafas olish tizimlarida kasalliklar paydo bo'la boshlaydi. Vegetativ kasalliklari bo'lgan bolalarda psixosomatik kasalliklarning paydo bo'lishi va rivojlanishining xavf omillari - bu og'ir akusherlik tarixi, noqulay ijtimoiy omillar, onalarning shaxsiy xususiyatlari, ona bola tizimidagi munosabatlarning buzilishi, bolalarni tarbiyalash tizimidagi buzilishlar bilan bog'liqdir. Bolada ota-onalarning shaxsiy hayotidagi har qanday salbiy o'zgarishlar kasallik xavfini oshiradi va ba'zida faqat og'riqli ko'rinishlar oiladagi tartibsizlikning ifodasi bo'lishi mumkin. Oilaviy munosabatlardagi har qanday salbiy o'zgarishlar nafaqat bolani stressga moyil qiladi, balki uning individualligini rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Depressiyaga uchragan bolalar, oilaviy muammolar, ayniqsa somatik va psixonevrologik kasalliklar fonida, o'ziga ishonchsizlik, umidsizlik va foydasizlik tuyg'ularini boshdan kechiradilar. [5;75-79]

Xulosa: Bolalardagi somatik shikoyatlar davomiyligi va namoyon bo'lishiga ko'ra patologik affektga ekvivalent bo'lishi mumkin, bu har doim me'yordagi hissiy reaksiyalar bilan birga keladi. Boshqacha qilib aytganda, somatik shikoyatlar komorbid psixogen kasalliklarga ishora qiladi. Vegetativ disfunktsiyalarning rivojlanishida asosiy rol neyropatik sharoitlar va miya-organik etishmovchilik fonidagi uzoq muddatli psixotraumatik vaziyatlarga tegishli. Bolalarda psixosomatik kasalliklar bilan nevrozlarning rivojlanishining tegishli omillari oiladagi nizolar, noto'g'ri tarbiya va ota-onalar tomonidan bolaning imkoniyatlariga nisbatan haddan ortiq yuqori talablardir. Shaxs bunga psixologik kompensatsiya mexanizmlarini shakllantirish orqali javob beradi, chunki travmatik tajribalardan «qochish», ularni turli xil faoliyat turlari bilan bostirish, travmatik vaziyatga bevosita qarshilik ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Антропов Ю.Ф., Шевченко Ю.С. Психосоматические расстройства у детей и патологические привычные действия у детей и подростков. - М., Издательство Ин-та Психотерапии, 2000. – 304 с.
2. О.В.Залеская. Особенности образа тела у подростков с психосоматической патологией на примере бронхиальной астмы. Автореф. дис. к.п.н. Москва-2007.

3. Исаев Д.Н. Психосоматические расстройства у детей: руководство для врачей. - СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
4. Л.Р. Нурлыгаянова. Психосоматические расстройства у детей с неврозами. Автореф. дис. к.м.н. Уфа – 2010.
5. Abdivalyevna, A. N. (2023). Psychoprophylaxis Of Depressive Situations In Crisis Situations. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 21, 1-4.
6. Gnitecta Jolanta. Nowak Agata “Psychomotor therapy as a effective method”(Universeity school of psysical Education in Wroclaw;Poland) Michel Probst
7. Michel Probst “Psychomotor therapy for patients with severe Mental health Disorders”

**Ommaviy tadbirlar o'tkazish uchun ro'yhatga kiritiladigan obyektlarga
qo'yiladigan asosiy talablar. Ichki ishlar organlari va boshqa mutasaddi
idoralar bilan hamkorlikda xavfsizlik nuqtayi nazardan komission tartibda
o'rganib chiqishning ahamiyati**

Nasirov Xurshid Rustamovich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ommaviy tadbirlar o'tkaziladigan obyektlarga qo'yiladigan asosiy talablar, unda Ichki ishlar organlari va boshqa mutasaddi idoralar bilan ommaviy tadbirlar o'tkazish uchun ruxsat beriladigan obyektlarni xavfsizlik nuqtayi nazaridan komission tartibda o'rganib chiqish ahamiyati. Shuningdek, milliy qonunchilik va normativ-huquqiy asoslari me'yorlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ommaviy tadbirlar, o'zaro hamkorlik, jamoat xavfsizligi, milliy qonunchilik, jamoat tartibi, davlat organlari, huquqiy asoslar.

O'zbekistonda ommaviy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish jarayonida jamoat xavfsizligini ta'minlashda birinchi navbatda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning o'zaro hamkorligi muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. Ommaviy tadbirlarni o'tkazish bosqichlarida vazifalaridan kelib chiqqan bir qator majburiyatlarni bajarish lozimligini anglatadi.

Ommaviy tadbirlar oldidan to'liq rejalashtirish, tadbir o'tadigan hududlarni xavfsizlik jihatdan tekshirish, xavfli omillarni oldindan aniqlash lozim. Jamoat xavfsizligini ta'minlashda Ichki ishlar organlari, Milliy gvardiya va Favqulodda vaziyatlar vazirligiga asosiy vazifa va majburiyatlarni yuklaydi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar doirasida aholining tinch va osoyishta hayotini ta'minlash hamda jamiyatimizda qonunga itoatkorlik va jamoat xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, jamoat xavfsizligini ta'minlash yo'nalishidagi ishlarni "Xalq manfaatlariga xizmat qilish" tamoyili asosida tashkil etishning mutlaqo yangi mexanizm va tartiblari joriy etilib, davlat organlarining jamoatchilik tuzilmalari bilan o'zaro maqsadli hamkorligi yo'lga qo'yildi.

Ommaviy tadbirlar davomida jamoat xavfsizligini ta'minlash juda dolzarb va mas'uliyatli vazifa hisoblanadi. Ommaviy tartibsizliklar sodir bo'lishi ehtimoli yuqori

bo'lgan holatlarda jamoat xavfsizligini ta'minlashda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning va boshqa jamoatchilikni o'zaro hamkorligi alohida e'tiborni talab etadi. Ma'lumki, jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash davlatning asosiy funksiyalaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Mazkur funktsiyani amalga oshirish maqsadida turli tashkiliy va huquqiy mexanizmlar ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi. Jumladan, respublikamizda har yili minglab siyosiy, madaniy va sport ommaviy tadbirlarini o'tkazilishi yurtimizdagi osoyishtalik va tinchlik hukmronligidan dalolat beradi. Shu o'rinda ommaviy tadbirlarni tashkil etish bo'yicha yana bir muhim hujjat bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 29-iyuldagi 205-son "Ommaviy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorini tahlil qilamiz.

Ushbu Qoidalar O'zbekiston Respublikasi hududida ommaviy tadbirlarni tashkil qilish va o'tkazish tartibini belgilaydi hamda ular ishtirokchilari, ommaviy tadbirlarni o'tkazish obyektlari ma'muriyatlarining, ichki ishlar organlari, O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi bo'linmalari, shuningdek, davlat boshqa organlarining ommaviy tadbirlarni o'tkazishda fuqarolarning xavfsizligini va jamoat tartibini ta'minlash bo'yicha o'zaro munosabatlari, majburiyatlari va huquqlarini tartibga soladi¹.

Bu Qoidalar shuningdek, ommaviy tadbirlarni o'tkazish joylarini texnik va xavfsizlik jihatdan tekshirishni, ularning qurilish konstruksiyalarining barqarorligini va boshqa muhandislik-texnik vositalar bilan jihozlanganligini ta'minlashni talab qiladi. Tadbirlarni o'tkazish joylarini muntazam ravishda monitoring qilish va davlat organlari tomonidan ularning xavfsizligini ta'minlash choralari ko'rilishi kerak.

Bir yilda kamida bir marta komissiya tomonidan, ommaviy tadbirni o'tkazish obyekti ma'muriyatining hamda boshqa manfaatdor tashkilotlarning vakillarini jalb qilgan holda qurilish konstruksiyalaridan foydalanishning ishonchliligi va barqarorligini, ularning yong'inga qarshi va sanitariya-epidemiya qarshi xavfsizlik, tez tibbiy yordam ko'rsatish, evakuatsiya qilish, kommunikatsiya, muhandis-texnik himoya qilish vositalari, ommaviy tadbirlar ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlash tizimlari bilan jihozlanish tizimlariga qo'yiladigan Yagona normativ-huquqiy talablarga, shuningdek ushbu Qoidalar talablariga muvofiqligini aniqlash maqsadida ommaviy tadbirlarni o'tkazish obyektlarining texnik tekshiruvi o'tkaziladi. Tekshirish natijalari bo'yicha dalolatnoma tuziladi, u aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini ko'rish uchun ommaviy tadbirlarni o'tkazish obyekti ma'muriyatiga yuboriladi.

Ommaviy tadbirni o'tkazishda favqulodda vaziyatlar yuzaga kelishi yoki fuqarolarning xavfsizligi va jamoat tartibini ta'minlashga tahdid soluvchi holatlar

¹ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 29-iyuldagi 205-son "Ommaviy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori // <https://lex.uz/docs/2438871>.

yuzaga kelganda komissiya tomonidan yangi yuzaga kelgan holatlarni hisobga olgan holda, obyektning ruxsat berilgan ommaviy tadbirni o'tkazishga tayyorligini va ommaviy tadbirni o'tkazish uchun ommaviy tadbir tashkilotchisi va ommaviy tadbirni o'tkazish obyektining ma'muriyati tomonidan amalga oshiriladigan tayyorgarlik chora-tadbirlari holatini o'rganuvchi ishchi guruh tashkil qilinadi.

Ommaviy tadbirni o'tkazish obyektida mavjud bo'lgan barcha muhandislik va xabar berish tizimlari, qo'riqlash va fizik muhofaza qilish, elektron-vizual kuzatish muhandis-texnik vositalarining uzluksiz ishlashini, xavfsizlikni ta'minlash tizimlarini boshqarishning statsionar (ko'chma) punktlarining tayyorligini, tomoshabinlar joylari (tribunalar), ommaviy tadbir ishtirokchilarini evakuatsiya qilish yo'llarining tayyorligini, o't o'chirish vositalarining mavjudligi va sozligini, ommaviy tadbirni o'tkazish obyektidagi xodimlarning favqulodda vaziyatlar kelib chiqqan taqdirda ularning harakatlarini tartibga soluvchi xizmat yo'riqnomalarini bilishlarini talab etiladi.

Ommaviy tadbirlar o'tkazish uchun ruxsat beriladigan obyektlarning xavfsizligini ta'minlash pasportida quyidagilar jamlanishi lozim²;

Hukumat qarori bilan tasdiqlangan ommaviy tadbirlar o'tkazish obyektlar ro'yxati, ommaviy tadbirlar o'tkazish obyektini to'g'risida umumiy ma'lumotnoma (tashkil topgan yili, maydoni, sig'imi va hokazolar), obyektning xizmat ko'rsatish turi bo'yicha guvohnomasi, obyektidagi inshootlar, binolar, xonalar, maydonlar, sektorlar, va avtoturargoh sig'imi to'g'risida to'liq ma'lumot va foto lavhalar, hududiy hokimliklar tomonidan ommaviy tadbirlarni o'tkazish uchun chiqarilgan qarori, binolar inshootlar yer kadastri, arxitektor va qurilish boshqarmasi yer maydoni pasporti, obyektning (evakuatsiya) tarh-chizmasi, ma'muriyatning ishchi xizmatchilar ro'yxati, ishchi guruhlar tomonidan tekshirish va inventarizatsiyadan o'tkazilganligi to'g'risida dalolatnoma, obyekt atrof hududida yashovchi ichki ishlar organlari profilaktik hisoblarda turgan va jinoyat sodir etib qidiruvda bo'lgan shaxslar, Nazorat-litsenziyalash faoliyatini tashkil qilish bo'limi ro'yxatidagi obyektlar, xizmat o'qotar

quroliga ega shaxslar hamda ov quroliga ega fuqarolar to'g'risidagi ma'lumotlar, obyektlarda ijara shartnomasi asosida faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlar hamda ularning ishchi, xizmatchilari to'g'risida to'liq ma'lumotlar, obyektlarning tutash hududida joylashgan korxona, savdo tashkilotlari va ishchilari to'g'risida to'liq ma'lumotlar, umumiy obyektida mavjud videokuzatuv vositalari hamda kirish-chiqish joylarida o'rnatilgan "Intellectual yuzini tanib olish" (Face ID) dasturi orqali ishlovchi kameralar soni va ularni joylashuv chizmalari ko'rsatilgan holda bo'lishi talab etiladi.

² O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 6-oktyabrdagi 530-son "Ommaviy tadbirlarni o'tkazishda fuqarolar xavfsizligini ta'minlash hamda jamoat tartibini saqlash tizimi takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Hukumatining ayrim qarorlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qarori // <https://lex.uz/ru/docs/6629448>.

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining va Milliy gvardiyasining hududiy bo'linmalari o'zlariga birlashtirilgan alohida, birinchi va ikkinchi toifadagi ommaviy tadbirlarni o'tkazishda, jamoat tartibini saqlashni tashkil etish maqsadida manfaatdor davlat organlari va tashkilotlarining birgalikda qabul qilgan qarorida belgilangan tartibda hamkorlikdagi rejalar (namunaviy) ishlab chiqish hamda obyektlarda tadbir ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlash maqsadida evakuatsiya qilish, kommunikatsiya, videokuzatuv, zamonaviy muhandis-texnik himoya vositalari, yongin va texnik xavfsizligi hamda atrofni yoritish tizimlaridan kelib chiqqan holda har bir obyektning xavfsizligini ta'minlash pasportini ishlab chiqadi.

Ommaviy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish uchun ruxsatnoma olish talab qilinadi. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, har bir ommaviy tadbirlar o'tkaziladigan obyektlar belgilangan muddatlarda komissiya tarkibida sohaviy xizmatlar bilan hamkorlikda xavfsizlik nuqtayi nazaridan sinchkovlik bilan o'rganib chiqishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 29-iyuldagi 205-son "Ommaviy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi PF-27-son “O‘zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 28-iyundagi 360-son “Ommaviy tadbirlarni o‘tkazishda fuqarolar xavfsizligini ta’minlash va jamoat tartibini saqlash bo‘yicha talablarni kuchaytirish to‘g‘risida” qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 6-oktabrdagi 530-son “Ommaviy tadbirlarni o‘tkazishda fuqarolar xavfsizligini ta’minlash hamda jamoat tartibini saqlash tizimi takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining ayrim qarorlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi qarori.

YOSHLAR IJTIMOYIY FAOLIGINING PSIXOLOGIK OMILLARI VA MILLIY G‘OYA ASOSIDAGI HUQUQIY TIZIM

**Pisixologiya kafedrası o`qituvchisi
Xayitova Zilola Maxmudjanovna
Nizomiy nomidagi O`zMPU talabasi
Mavlonov Asadbek**

Annotatsiya:

Mazkur maqolada yoshlar ijtimoiy faolligining shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi psixologik omillar hamda milliy g'oya asosida takomillashayotgan huquqiy tizimning o'zaro uzviy bog'liqligi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Yoshlarning ijtimoiy harakatchanligi, tashabbuskorligi va fuqarolik faolligini belgilovchi motivatsiya, ijtimoiy ong, qadriyatlar tizimi va mas'uliyat hissi kabi psixologik omillar ochib beriladi. Shuningdek, milliy g'oya tamoyillariga asoslangan huquqiy tizimning yoshlar dunyoqarashi va ijtimoiy faolligini kuchaytirishdagi roli yoritiladi. Natijalari yoshlarning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlashda ma'naviy-psixologik va huquqiy omillarning uyg'unligi muhim ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: yoshlar, ijtimoiy faollik, psixologik omillar, milliy g'oya, huquqiy tizim, fuqarolik ong, motivatsiya, tashabbuskorlik, ijtimoiy mas'uliyat, huquqiy madaniyat

Аннотация:

В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируется взаимосвязь психологических факторов социальной активности молодежи и правовой системы, основанной на национальной идее. Раскрываются такие психологические детерминанты, как мотивация, социальное сознание, система ценностей, инициативность и чувство ответственности, определяющие уровень социальной активности молодежи. Также обосновывается роль правовой системы, сформированной на основе национальной идеи, в развитии гражданской позиции и общественной активности молодежи. Результаты исследования показывают значимость гармоничного единства психологических и правовых факторов в формировании активной жизненной позиции молодого поколения.

Ключевые слова: молодежь, социальная активность, психологические факторы, национальная идея, правовая система, гражданское сознание, мотивация, инициативность, социальная ответственность, правовая культура

Abstract:

This article provides a scientific and theoretical analysis of the relationship between the psychological factors of youth social activity and the legal system based on the national idea. Psychological determinants such as motivation, social awareness, value orientation, initiative, and a sense of responsibility that shape youth social engagement are examined. In addition, the role of a legal system grounded in the national idea in strengthening civic consciousness and social participation of young people is highlighted. The findings demonstrate that the harmonious integration of psychological and legal factors is essential for fostering active citizenship and social responsibility among youth.

Keywords: youth, social activity, psychological factors, national idea, legal system, civic awareness, motivation, initiative, social responsibility, legal culture

Kirish. Hozirgi globallashuv va jamiyat taraqqiyotining jadallashuvi sharoitida yoshlarning ijtimoiy faolligi davlat va jamiyat rivojining muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Yoshlar nafaqat jamiyatning kelajagi, balki uning bugungi taraqqiyotida ham faol ishtirok etayotgan asosiy ijtimoiy kuch sanaladi. Ularning ijtimoiy hayotdagi faolligi jamiyatdagi islohotlarning muvaffaqiyati, fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi, huquqiy ong va madaniyatning rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir. Shu bois yoshlarning ijtimoiy faolligini ta'minlovchi omillarni psixologik va huquqiy jihatdan chuqur o'rganish bugungi kunning dolzarb ilmiy muammolaridan biri hisoblanadi.

Yoshlarning ijtimoiy faolligi shaxsiy faollik, tashabbuskorlik, jamiyat hayotiga daxldorlik hissi, fuqarolik mas'uliyati va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Bu jarayon esa tasodifiy tarzda emas, balki muayyan psixologik omillar ta'siri ostida shakllanadi. Motivatsiya, ehtiyojlar, qiziqishlar, ijtimoiy ong, qadriyatlar tizimi, o'z-o'zini anglash darajasi kabi omillar yoshlarning jamiyatdagi faol o'rnini belgilab beradi. Agar ushbu psixologik omillar rivojlangan bo'lsa, yoshlar jamiyat muammolariga befarq bo'lmaydi, ijtimoiy tashabbus ko'rsatadi, o'z huquq va burchlarini ongli ravishda anglaydi.

Shu bilan birga, yoshlar ijtimoiy faolligining shakllanishida milliy g'oya asosida shakllangan huquqiy tizim muhim o'ringa ega. Milliy g'oya yoshlarning ma'naviy dunyosini boyitib, ularda Vatanga sadoqat, qonunlarga hurmat, jamiyat oldidagi mas'uliyat hissini shakllantiradi. Huquqiy tizim esa yoshlarning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlovchi, ularning huquq va erkinliklarini kafolatlovchi hamda ijtimoiy faolligini rag'batlantiruvchi muhim mexanizm sifatida xizmat qiladi. Milliy g'oya tamoyillari asosida rivojlanayotgan huquqiy tizim yoshlarni jamiyat hayotida faol

ishtirok etishga undaydi, ularni tashabbuskorlik va ijtimoiy mas'uliyat ruhida tarbiyalaydi.

Bugungi kunda yoshlarning ijtimoiy faolligi faqatgina siyosiy jarayonlarda ishtirok etish bilan cheklanib qolmay, balki ijtimoiy loyihalar, volontyorlik harakati, tadbirkorlik tashabbuslari, madaniy-ma'rifiy faoliyat, ekologik harakatlar kabi yo'nalishlarda ham keng namoyon bo'lmoqda. Bu jarayonlarning barchasi yoshlarning ichki psixologik tayyorgarligi hamda ularni harakatga undovchi huquqiy muhit bilan uzviy bog'liqdir. Agar yoshlar huquqiy bilimga ega bo'lsa, o'z huquq va majburiyatlarini yaxshi anglasa, ular jamiyatdagi islohotlarda yanada faolroq ishtirok etadi.

Shu nuqtai nazardan, yoshlar ijtimoiy faolligining psixologik omillari va milliy g'oya asosidagi huquqiy tizim o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ushbu masalaning chuqur tahlili jamiyatda faol, tashabbuskor, huquqiy ongli va mas'uliyatli yosh avlodni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada yoshlarning ijtimoiy faolligini belgilovchi psixologik omillar, milliy g'oya asosida takomillashayotgan huquqiy tizimning mazmuni hamda ularning o'zaro uyg'unligi ilmiy jihatdan yoritiladi.

Asosiy qism. Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy barqarorlik va demokratik islohotlarning muvaffaqiyati bevosita yoshlarning ijtimoiy faolligi bilan chambarchas bog'liqdir. Yoshlar ijtimoiy faolligi ularning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, fuqarolik pozitsiyasining shakllanganligi, tashabbuskorligi, mas'uliyatni his qilishi hamda jamiyat muammolariga befarq bo'lmasligida namoyon bo'ladi. Ushbu jarayonning yuzaga kelishida ko'plab psixologik omillar muhim rol o'ynaydi. Motivatsiya, ehtiyojlar, qiziqishlar, o'zini anglash, ijtimoiy ong, shaxsiy qadriyatlar tizimi hamda ichki mas'uliyat hissi yoshlarning ijtimoiy faollik darajasini belgilovchi asosiy psixologik omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Yoshlarning ijtimoiy faolligi, avvalo, ularning ichki motivatsiyasi bilan uzviy bog'liq. Agar yosh kishi jamiyatda o'z o'rniga ega ekanini his qilsa, uning fikri va tashabbuslari qadrlanishini anglasa, u ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etishga intiladi. Shuningdek, o'ziga bo'lgan ishonch, mustaqil fikrlash, hayotiy maqsadning aniq shakllangani yoshlarning jamiyat hayotidagi faol harakatlariga kuchli turtki bo'ladi. Aksincha, ruhiy beqarorlik, hayotdan noto'g'ri norozilik, o'ziga ishonchsizlik, kelajakka ishonchning sustligi ijtimoiy passivlikni yuzaga keltiradi.

Yoshlar ijtimoiy faolligining shakllanishida ijtimoiy muhit ham muhim ahamiyatga ega. Oila, ta'lim muassasalari, tengdoshlar, mahalla va keng jamoatchilik yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar

yoshlar sog'lom muhitda, ma'naviy qo'llab-quvvatlangan, huquqiy bilimlar bilan qurollangan holda voyaga yetsa, ular jamiyat hayotida faol pozitsiyani egallaydi. Bu jarayonda milliy g'oya asosida shakllangan ma'naviy qadriyatlar muhim tayanch vazifasini bajaradi.

Milliy g'oya yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishda ularni Vatanga sadoqat, milliy manfaatlarga hurmat, jamiyat oldidagi mas'uliyat hamda qonunlarga itoat ruhida tarbiyalaydi. Milliy g'oya asosida shakllangan dunyoqarash yoshlarni befarqlikdan yiroq qiladi, ularni jamiyat hayotiga daxldorlik hissi bilan yashashga undaydi. Bunday yoshlar faqat shaxsiy manfaatlarni emas, balki ijtimoiy manfaatlarni ham ustuvor deb biladi. Natijada ularning fuqarolik faolligi, jamoatchilik ishlari, ijtimoiy loyihalar, volontyorlik harakati va turli tashabbuslarda ishtiroki kuchayadi.

Yoshlar ijtimoiy faolligining yuksalishida milliy g'oya asosida shakllangan huquqiy tizim ham muhim ahamiyat kasb etadi. Huquqiy tizim yoshlarning huquq va erkinliklarini kafolatlaydi, ularning jamiyat hayotida erkin faoliyat yuritishiga sharoit yaratadi. Qonun ustuvorligi ta'minlangan, adolat tamoyillari mustahkam qaror topgan muhitda yoshlar o'zini himoyalangan, ishonchli va jamiyat uchun zarur subyekt sifatida his qiladi. Bu esa ularning ijtimoiy faolligini yanada kuchaytiradi.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyat yoshlarni qonunlarni hurmat qilish, ijtimoiy tartib-qoidalarga rioya etish, o'z huquq va majburiyatlarini tushunish asosida ijtimoiy faol bo'lishga undaydi. Milliy g'oya asosida rivojlanayotgan huquqiy tizim yoshlarning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlab, ularni faollik, tashabbuskorlik, mas'uliyat va ijtimoiy adolat ruhida tarbiyalaydi. Bu jarayon yoshlarning ekstremal holatlarga berilmasligi, befarqlikdan yiroq bo'lishi va jamiyat muammolariga faol munosabat bildirishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar ijtimoiy faolligining shakllanishi murakkab ijtimoiy-psixologik jarayon bo'lib, u psixologik omillar va milliy g'oya asosidagi huquqiy tizimning o'zaro uyg'unligida yuzaga keladi. Motivatsiya, ijtimoiy ong, qadriyatlar tizimi, mas'uliyat hissi kabi psixologik omillar huquqiy muhit bilan birlashganda yoshlarning jamiyat hayotidagi faolligi barqaror rivojlanadi. Bu esa jamiyat taraqqiyoti, demokratiya va barqaror rivojlanishning muhim kafolati sifatida namoyon bo'ladi.

1-jadval. Yoshlar ijtimoiy faolligining psixologik omillari va milliy g'oya asosidagi huquqiy tizim

Omillar	Mazmuni	Yoshlar faolligiga ta'siri	Natija
---------	---------	----------------------------	--------

Motivatsiya	Ichki ehtiyojlar, maqsadlar, o'zini namoyon qilish istagi	Yoshlarni faol harakatga undaydi	Tashabbuskorlik kuchayadi
Qadriyatlar tizimi	Ma'naviy, milliy va ijtimoiy qadriyatlar majmui	Jamiyatga daxldorlik hissini shakllantiradi	Ijtimoiy mas'uliyat ortadi
Ijtimoiy ong	Jamiyatdagi voqealarga munosabat	Befarqlik kamayadi	Faollik barqarorlashadi
Huquqiy ong	O'z huquq va majburiyatlarini anglash	Qonuniy faollikni ta'minlaydi	Huquqiy madaniyat oshadi
Milliy g'oya	Vatanparvarlik va milliy manfaatlar	Jamiyat uchun xizmat qilish istagi kuchayadi	Barqaror fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, yoshlarning ijtimoiy faolligi yakka holdagi bitta omil orqali emas, balki motivatsiya, qadriyatlar, ijtimoiy ong, huquqiy ong va milliy g'oyaning o'zaro uyg'unlashuvi orqali shakllanadi. Ayniqsa, milliy g'oya ushbu tizimda asosiy birlashtiruvchi kuch sifatida namoyon bo'lib, psixologik va huquqiy omillarni yagona maqsad sari yo'naltiradi. Agar ushbu omillar biri sustlashsa, yoshlarning ijtimoiy faolligi ham pasayadi.

Sxema: Yoshlar ijtimoiy faolligining shakllanish zanjiri

Shaxsiy ehtiyojlar → Motivatsiya → Ijtimoiy ong → Qadriyatlar tizimi → Fuqarolik faolligi → Jamiyat taraqqiyoti

Mazkur sxema tahliliga ko'ra, yoshlarning ijtimoiy faolligi shaxsiy ehtiyojlardan boshlanib, asta-sekin jamiyat manfaatlariga xizmat qiladigan fuqarolik faolligiga aylanadi. Motivatsiya shaxsni harakatga keltiruvchi ichki kuch bo'lsa, ijtimoiy ong ushbu harakatlarning jamiyat uchun ahamiyatini belgilaydi. Qadriyatlar tizimi esa bu harakatlarni ma'naviy jihatdan boshqaradi. Natijada fuqarolik faolligi shakllanib, u jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Sxema: Psixologik omil va huquqiy muhit uyg'unligi

**Psixologik barqarorlik → O'ziga ishonch → Ijtimoiy tashabbus
Huquqiy muhit → Huquqlar kafolati → Erkin ijtimoiy faoliyat**

Mazkur sxemaga ko'ra, psixologik barqarorlik yoshning o'ziga ishonchini mustahkamlaydi, o'ziga ishonch esa ijtimoiy tashabbuslarning paydo bo'lishiga olib keladi. Shu bilan birga, huquqiy muhit yoshlarning huquqlarini kafolatlab, ularga erkin

ijtimoiy faoliyat yuritish imkonini beradi. Ushbu ikkala yo‘nalish uyg‘unlashganda yoshlarning ijtimoiy faolligi eng yuqori darajaga ko‘tariladi.

Umumiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, yoshlar ijtimoiy faolligi psixologik omillar va milliy g‘oya asosidagi huquqiy tizimning o‘zaro uzviy uyg‘unligida shakllanadi. Agar yoshning ichki motivatsiyasi kuchli bo‘lsa, milliy qadriyatlar bilan oziqlansa va huquqiy muhit uni qo‘llab-quvvatlasa, u jamiyatda befarq bo‘lmagan, tashabbuskor va faol shaxs sifatida shakllanadi. Aksincha, psixologik beqarorlik yoki huquqiy muhitning sustligi ijtimoiy passivlikni keltirib chiqaradi. Shu sababli yoshlar bilan ishlashda psixologik tarbiya, milliy g‘oyaga sadoqat va huquqiy

Xulosa. Yoshlar ijtimoiy faolligining shakllanishida psixologik omillar va milliy g‘oya asosidagi huquqiy tizim o‘zaro chambarchas bog‘liqdir. Ichki motivatsiya, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy ong va huquqiy ong yoshlarning jamiyatdagi faol ishtirokini belgilovchi asosiy psixologik omillar hisoblanadi. Milliy g‘oya esa yoshlarning ma‘naviy dunyosini boyitib, ularda vatanparvarlik, mas‘uliyat va qonunlarga hurmat ruhini shakllantiradi. Shu bilan birga, milliy g‘oya tamoyillariga tayangan huquqiy tizim yoshlarning huquqiy madaniyatini oshirib, ularni ijtimoiy faollikka undaydi. Agar psixologik va huquqiy omillar uyg‘unlashsa, yoshlar jamiyatda faol, tashabbuskor va mas‘uliyatli shaxslar sifatida shakllanadi. Bu esa jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining muhim omili bo‘lib, yosh avlodni ijtimoiy hayotga keng jalb qilish imkonini yaratadi. Shu sababli yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishda psixologik tarbiya, milliy g‘oya asosidagi qadriyatlarni rivojlantirish hamda huquqiy tizimni takomillashtirish birgalikda amalga oshirilishi lozim.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Pulatova Dildor Akmalovna. Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishda sharqona axloqiy qadriyatlar paradigmasining o‘rni. 2023. (O‘zbekiston)
2. “Yangi O‘zbekiston — yoshlar siyosati” to‘plami. Yangi O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish strategiyasi: mavjud vaziyat va rivojlantirish istiqbollari. Toshkent, 2023. (O‘zbekiston)
3. Youth Participation and Democracy: Cultures of Doing Society, Eeva Luhtakallio va Veikko Eranti (tahrirlangan). 2024.
4. Social Media for Civic Education: Engaging Youth for Democracy, Amy L. Chapman. 2023.

KLINIK FARMAKOLOGIGIYA FANINI O'QITISHDA BILIM, KO'NIKMA VA MALAKALAR INTEGRATSIYASINING ILMIY ASOSLARI

Sobirjonov Islombek Tavakkaljon O'g'li
Andijon davlat tibbiyot instituti assistenti

Annotatsiya: Mazkur tezisda klinik farmakologiya fanini o'qitish jarayonida bilim, ko'nikma va malakalarni integratsiyalash masalalari ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Kompetentlikka asoslangan ta'lim sharoitida bo'lajak shifokorlarning farmakologik bilimlarini klinik fikrlash, amaliy qaror qabul qilish va xavfsiz dori terapiyasini olib borish ko'nikmalari bilan uyg'unlashtirish muhimligi asoslab berilgan. Klinik farmakologiya ta'limida integrativ yondashuvning mohiyati, tarkibiy komponentlari, pedagogik mexanizmlari hamda ta'lim samaradorligini oshirishdagi roli tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Klinik farmakologiya, integratsiya, bilim, ko'nikma, malaka, kompetentlik, tibbiy ta'lim, klinik fikrlash, dori terapiyasi, pedagogik yondashuv.

Kirish: Zamonaviy tibbiyot ta'limi sharoitida bo'lajak shifokorlarni tayyorlash jarayoni faqat nazariy bilimlarni egallash bilan cheklanib qolmasdan, balki ularni real klinik amaliyotda qo'llay olish qobiliyatini shakllantirishni talab etadi. Ayniqsa, klinik farmakologiya fanida dori vositalarining farmakodinamik va farmakokinetik xususiyatlarini chuqur bilish, ularni klinik vaziyatlarga mos holda qo'llash, dori terapiyasining samaradorligi va xavfsizligini ta'minlash muhim hisoblanadi. Agar bo'lajak shifokor dorilarni amaliyotda qo'llay olishni bilmasa, u holda turli dori vositalari haqidagi ma'lumotlarni bilishning ahamiyati bo'lmaydi.

Shu nuqtayi nazardan, klinik farmakologiya fanini o'qitishda bilim, ko'nikma va malakalarni integratsiyalash muammosi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonida integratsiyalashgan yondashuv bo'lajak shifokorlarda kompleks farmakologik kompetentlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu tezisda klinik farmakologiya fanini o'qitishda bilim, ko'nikma va malakalar integratsiyasining ilmiy-nazariy asoslari tizimli ravishda tahlil qilinadi.

Mavzuning dolzarbligi: Zamon talablariga mos malakali kadrlarni tayyorlashda kasbiy bilim, malaka va mahoratlarni izchil ravishda oshirib borishga bo'lgan

ehtiyojning shakllanishi, shuningdek, mutaxassis sifatida mehnat bozoridagi kuchli raqobatga bardosh bera oladigan kadrlarni tayyorlashda pedagogik texnologiyalarni o'rni kattadir. Dori vositalarini oqilona buyurish tibbiyot shifokorlari uchun muhim ko'nikma hisoblanadi. Klinik farmakologlar ushbu ko'nikmalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular tibbiyot talabalari uchun klinik farmakologiya va terapiyani o'rgatadilar. Klinik farmakologiya va terapiyani o'qitish yondashuvlari so'ngi o'n yilliklarda sezilarli o'zgarishlarga uchragan bo'lsada, bu fan tibbiyot bakalavriat ta'lim dasturining asosiy qismi sifatida saqlab qolinishi zarur. Klinik farmakologiya fanining asosiy vazifasi dorivor vositalarning organizmga ta'sir mexanizmlarini, ularning klinik qo'llanilishi, nojo'ya ta'sirlari va o'zaro ta'sirlarini ilmiy asosda o'rgatishdan iborat. Biroq ushbu bilimlar talaba tomonidan faqat nazariy darajada o'zlashtirilsa, ularning amaliy qiymati cheklangan bo'ladi. Shuning uchun bilimlarni amaliy ko'nikma va malakalar bilan integratsiyalash klinik farmakologiya ta'limining ustuvor yo'nalishiga aylanmoqda.

Bilim — bu farmakologik tushunchalar, qonuniyatlar va ilmiy ma'lumotlar majmui bo'lib, u klinik farmakologiya fanining nazariy poydevorini tashkil etadi. Ko'nikma esa ushbu bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini ifodalaydi. Malaka esa takroriy va ongli mashg'ulotlar natijasida shakllanib, dori terapiyasini mustaqil va samarali olib borish imkonini beradi. Ushbu uch komponentning uzviy bog'liqligi integrativ ta'lim yondashuvining mohiyatini belgilaydi.

Ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan integratsiya tushunchasi turli bilim sohalari, faoliyat turlari va o'quv komponentlarini yagona tizimga birlashtirishni anglatadi. Klinik farmakologiyada integratsiya fundamental fanlar (fiziologiya, biokimyo, patologiya) bilan klinik fanlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi. Bu esa talabalarda dori vositalarining ta'sirini organizmning fiziologik va patologik holatlari bilan bog'lab tushunish imkonini yaratadi.

Bilim, ko'nikma va malakalar integratsiyasining ilmiy-nazariy asoslari kompetentlikka asoslangan ta'lim konsepsiyasiga tayanadi. Ushbu konsepsiyada ta'lim natijasi sifatida tayyor bilimlar emas, balki kasbiy faoliyatni samarali amalga oshira olish qobiliyati qaraladi. Klinik farmakologiyada bu dori tanlash, dozani belgilash, nojo'ya ta'sirlarni oldini olish va dori xavfsizligini ta'minlash kompetensiyalarida namoyon bo'ladi.

Integrativ yondashuvni amalga oshirishda klinik holatlarni tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlar, simulyatsion treninglar muhim ahamiyatga

ega. Ushbu metodlar talabalarning nazariy bilimlarini real klinik vaziyatlarga tatbiq etishiga yordam beradi. Natijada bilimlar mustahkamlanib, barqaror amaliy malakalarga aylanadi. Klinik farmakologiya fanini o'qitishda integratsiya jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Dastlab nazariy bilimlar shakllantiriladi, keyinchalik ushbu bilimlar asosida amaliy ko'nikmalar rivojlantiriladi, so'ngra klinik fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish malakalari takomillashtiriladi. Bu jarayon tizimli va uzluksiz bo'lishi lozim. Shuningdek, integratsiya ta'lim jarayonining baholash tizimida ham aks etishi zarur. An'anaviy testlar bilan bir qatorda amaliy vazifalar, klinik vaziyatlar tahlili va obyektiv strukturaviy klinik imtihonlar bilim, ko'nikma va malakalarning uyg'un rivojlanganligini aniqlashga xizmat qiladi.

Xulosa: Klinik farmakologiya fanini o'qitishda bilim, ko'nikma va malakalar integratsiyasi zamonaviy tibbiy ta'limning muhim ilmiy-nazariy asoslaridan biridir. Integrativ yondashuv bo'lajak shifokorlarda farmakologik bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish, klinik fikrlashni rivojlantirish va xavfsiz dori terapiyasini ta'minlash Klinik imkonini beradi. Mazkur yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni klinik farmakologiya fanining samaradorligini oshiradi hamda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Katzung B.G. Basic and Clinical Pharmacology. McGraw-Hill Education.
2. Rang H.P., Dale M.M. Pharmacology. Elsevier.
3. World Health Organization. Guide to Good Prescribing.
4. Shomurodov A.Sh. Klinik farmakologiya asoslari. Toshkent.
5. O'zbekiston Respublikasi oliy tibbiy ta'lim standartlari.
6. Harden R.M. Outcome-based education: the future is today.
7. Spencer J., Jordan R. Learner centred approaches in medical education.

TIJORAT BANKLARI DEPOZIT BAZASINING BARQARORLIGINI TA'MINLASH YO'LLARI

Shayxiyev Boburbek Ulug'bekovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tijorat banklari depozit bazasining barqarorligini ta'minlash bank tizimining uzluksiz faoliyat yuritishi, likvidlik darajasini saqlash hamda kreditlash jarayonlarining barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Depozit bazasining barqarorligi, avvalo, depozitlarning muddat tarkibi, valyuta tuzilmasi va omonatchilar segmentlari bo'yicha diversifikatsiyalanganligi bilan belgilanadi. Uzoq muddatli va barqaror depozitlarning yuqori ulushi banklarning qisqa muddatli likvidlik xatarlarini kamaytirib, resurslarni samarali rejalashtirish imkonini yaratadi.

Shuningdek, depozit bazasining barqarorligini ta'minlashda omonatchilar ishonchini mustahkamlash hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bank tizimining shaffofligi, omonatlarning huquqiy himoyasi, kafolatlash mexanizmlarining ishonchliligi hamda foiz siyosatining prognoz qilinuvchanligi aholi va xo'jalik yurituvchi subyektlarning bank depozitlariga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Bu esa depozitlarning kutilmagan chiqib ketish xavfini pasaytiradi.

Bundan tashqari, makroiqtisodiy barqarorlik, inflyatsiya darajasi va milliy valyutaning barqarorligi ham tijorat banklari depozit bazasining mustahkamligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu sharoitda milliy valyutadagi depozitlarni rag'batlantirish, raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish va depozit mahsulotlarini innovatsion asosda takomillashtirish bank resurs bazasining barqaror o'sishini ta'minlashga xizmat qiladi. Umuman olganda, tijorat banklari depozit bazasining barqarorligini ta'minlash bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, kreditlash salohiyatini kengaytirish hamda iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashning muhim sharti hisoblanadi.

Xususan, Prezidentimiz tomonidan bildirilgan quyidagi fikr bank depozit bazasini rivojlantirish masalasining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini yaqqol ifodalaydi: "Ayrim yurtdoshlarimizda topgan daromadini iqtisodiyotga yo'naltirish, bank depozitiga joylashtirish, aktivlarini o'z nomiga rasmiylashtirish bilan bog'liq xavotirlar bor. Shu bois deputatlarimiz va Markaziy bank xalqaro tashkilotlar bilan maslahatlashgan holda, fuqarolarimiz yurtimizda yoki chet elda shu paytgacha olgan daromad va aktivlaridan emin-erkin foydalanishiga sharoit yaratish bo'yicha takliflar tayyorlasa, o'ylaymanki, to'g'ri bo'ladi." [1] Ushbu qarash bank depozit bazasini kengaytirishning

muhim sharti sifatida huquqiy kafolatlar va ishonch muhitini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

Ilmiy-nazariy nuqtai nazardan, depozit bazasining yetarli darajada shakllanishi banklarning tashqi moliyaviy manbalarga qaramligini kamaytiradi, kreditlash hajmini barqaror oshirish imkonini beradi hamda moliyaviy xatarlarni minimallashtirishga xizmat qiladi. Yuqoridagi omillarni inobatga olgan holda, bank tizimini transformatsiyalash jarayonida depozit bazasining iqtisodiy ahamiyatini kompleks ilmiy asosda o'rganish, uni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash hamda depozit siyosatini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish mazkur tadqiqotning asosiy yo'nalishini tashkil etadi. Shuningdek, bank tizimini transformatsiyalash jarayonida depozit bazasining iqtisodiy ahamiyatini ilmiy asosda o'rganish, uning bank likvidligi, kreditlash salohiyati va moliyaviy barqarorlikka ta'sirini tahlil qilish dolzarb ilmiy-amaliy masalaga aylanmoqda.

Bank depozit bazasi va uning moliyaviy barqarorlikdagi o'rni iqtisodiy adabiyotlarda uzoq yillardan buyon muhim ilmiy tadqiqot obyekti bo'lib kelmoqda. Klassik iqtisodiy nazariyalarda banklar iqtisodiyotda moliyaviy vositachi sifatida jamg'armalarni investitsiyalarga aylantiruvchi muhim institut sifatida qaraladi.

Banklarning likvidlikni ta'minlashdagi funksiyasi Kashyap, Rajan va Stein tomonidan chuqur tahlil qilingan bo'lib, ular banklarni "likvidlik provayderlari" sifatida tavsiflaydi. Mualliflar bank depozitlari va kredit liniyalari o'rtasidagi muvozanat bank tizimining samarali ishlashini ta'minlashini qayd etadi.[2] Acharya va Mora esa inqiroz davrida banklarning depozitlarga tayanishi kredit taklifini barqarorlashtirishda muhim rol o'ynashini empirik jihatdan asoslaydi.[3]

Rivojlanayotgan mamlakatlar misolida olib borilgan tadqiqotlar depozit bazasini kengaytirishda ishonch va institutsional muhitning ahamiyatini ko'rsatadi. Martinez Peria va Schmukler omonatchilar banklar faoliyatidagi salbiy o'zgarishlarga sezgir ekanini va ishonch pasayishi depozitlarning qisqarishiga olib kelishini aniqlagan.[4] Anginer, Demirgüç-Kunt va Zhu esa banklar o'rtasidagi raqobat va tizimli xatarlar o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, depozit bazasi barqarorligi moliyaviy xavfsizlikning muhim elementi ekanligini qayd etadi.[5]

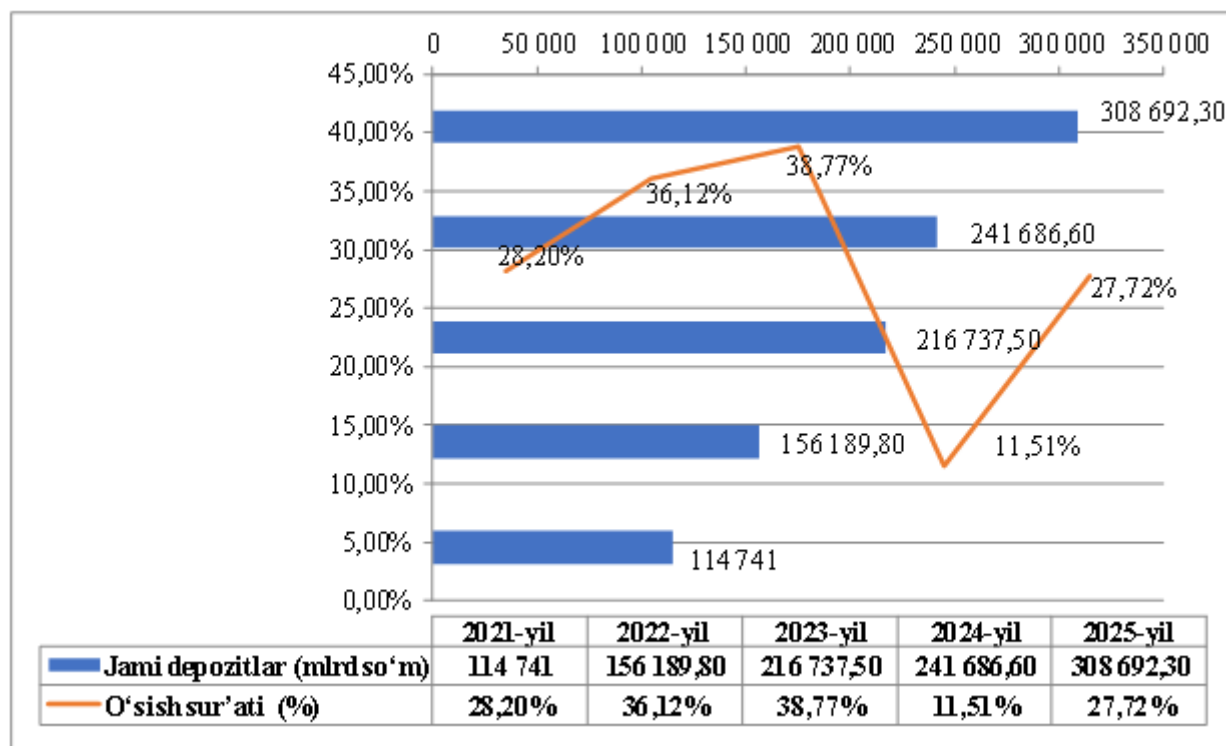
Bank tizimini transformatsiyalash jarayonida depozit bazasining iqtisodiy ahamiyatini baholash hamda empirik tahlil natijalari bank depozitlarining moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, likvidlikni mustahkamlash hamda kreditlash salohiyatini kengaytirishda muhim ichki moliyaviy manba hisoblanadi.

So‘nggi yillarda tijorat banklari depozitlarining umumiy hajmi barqaror o‘shish tendensiyasini namoyon etib, banklarning resurs bazasini mustahkamlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Xususan, aholi depozitlari hajmining oshishi banklar uchun nisbatan barqaror, arzon va uzoq muddatli moliyaviy manba sifatida ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur holat tijorat banklari depozit bazasining barqarorligini ta‘minlashda aholi omonatlarining strategik rolini yaqqol ko‘rsatadi.

Depozitlar hajmining o‘shishi banklarning likvidlik ko‘rsatkichlarini yaxshilashga ijobiy ta‘sir ko‘rsatib, ularning qisqa muddatli majburiyatlarini o‘z vaqtida va to‘liq bajarish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Natijada, bank tizimida likvidlik xatarlarining kamayishi va moliyaviy barqarorlikning mustahkamlanishi kuzatilmoqda. Bu jarayon depozit bazasining yetarli va barqaror shakllanishi bank faoliyatining uzluksizligini ta‘minlashdagi asosiy shartlardan biri ekanligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, olib borilgan tahlillar tijorat banklari depozit bazasi va kreditlash hajmi o‘rtasida ijobiy va uzviy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatmoqda. Depozitlar ulushi yuqori bo‘lgan banklarda kredit portfeli hajmining o‘shish sur‘atlari nisbatan tez kechayotgani aniqlanib, bu holat depozit bazasining kredit resurslarini shakllantirishdagi hal qiluvchi ahamiyatini tasdiqlaydi. Natijada, banklarning ichki moliyaviy manbalarga tayangan holda real sektorni moliyalashtirish imkoniyatlari kengayib bormoqda.

Aholi depozitlari ulushi yuqori bo‘lgan tijorat banklarida moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari nisbatan yuqori bo‘lib, bunday banklar tashqi moliyaviy resurslarga kamroq bog‘liqligi bilan ajralib turadi. Bu esa depozit bazasining barqarorligi banklarning tashqi xatarlar ta‘siriga chidamliligini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatadi. Umuman olganda, tijorat banklari depozit bazasining barqarorligini ta‘minlash bank tizimining moliyaviy barqarorligi va uzoq muddatli rivojlanishining asosiy sharti hisoblanadi.

1.-rasm. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari jami depozitlarining o'sish dinamikasi

Mazkur 1-rasmda O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari jami depozitlari hajmining 2021-2025 yillar davomida o'sish dinamikasini aks ettirib, depozit bazasining barqarorligini ta'minlash yo'llarini tahlil qilishda muhim empirik asos bo'lib xizmat qiladi. Grafik ma'lumotlariga ko'ra, 2021-yilda jami depozitlar hajmi 114 741 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilga kelib ushbu ko'rsatkich 308 692,3 mlrd so'mgacha yetgan. Bu esa tijorat banklari depozit bazasining mutlaq hajmi bo'yicha barqaror va izchil o'sib borayotganini ko'rsatadi.

Ayniqsa, 2022–2023 yillarda depozitlar hajmining sezilarli oshishi va o'sish sur'atlarining mos ravishda 36,12 foiz va 38,77 foizni tashkil etishi bank tizimiga bo'lgan ishonchning mustahkamlanayotgani, aholi va xo'jalik yurituvchi subyektlarning bo'sh pul mablag'larini bank tizimiga faol jalb etish jarayonlari kuchayganini anglatadi. Ushbu holat depozit bazasi barqarorligini ta'minlashda ishonch omili va institutsional islohotlarning muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Biroq 2024-yilda depozitlar o'sish sur'atining 11,51 foizgacha pasayishi depozit bazasining barqarorligi nafaqat hajm o'sishi, balki uning sifat jihatlari bilan ham bog'liqligini ko'rsatadi. Mazkur davrda o'sish sur'atining sekinlashuvi makroiqtisodiy omillar, inflyatsion kutilmalar yoki muqobil investitsiya instrumentlarining faollashuvi

bilan izohlanishi mumkin. Bu holat tijorat banklaridan depozit siyosatini yanada moslashuvchan va rag‘batlantiruvchi mexanizmlar asosida olib borishni talab etadi.

2025-yilda depozitlar o‘shish sur‘atining yana 27,72 foizgacha tiklanishi depozit bazasini mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlarning samaradorligini ko‘rsatadi. Xususan, milliy valyutadagi depozitlarni rag‘batlantirish, raqamli bank xizmatlarini kengaytirish va omonatchilar huquqiy himoyasini kuchaytirish depozit bazasining barqaror o‘shishini ta‘minlashda muhim yo‘nalishlar sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Shuningdek, 1-rasm tahlili shuni ko‘rsatadiki, tijorat banklari depozit bazasining barqarorligini ta‘minlash nafaqat depozitlar hajmini oshirish, balki o‘shish sur‘atlarining izchilligi va barqarorligini saqlash bilan ham bevosita bog‘liqdir. Shu bois, depozit bazasini mustahkamlashga qaratilgan institutsional, monetar va raqamli chora-tadbirlarni kompleks ravishda amalga oshirish O‘zbekiston bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, bank depozit bazasini mustahkamlash bank tizimini transformatsiyalashning strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash, kreditlash salohiyatini oshirish va iqtisodiy o‘shishni qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, depozit siyosatini takomillashtirishga qaratilgan izchil va tizimli chora-tadbirlar O‘zbekiston bank tizimining barqaror va raqobatbardosh rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 26.12.2025 yil.
<https://president.uz/oz/lists/view/8834>
2. Kashyap, A. K., Rajan, R., & Stein, J. C. (2002). Banks as liquidity providers. *Journal of Finance*, 57(1), 33–73.
3. Acharya, V. V., & Mora, N. (2015). A crisis of banks as liquidity providers. *Journal of Finance*, 70(1), 1–43.
4. Martinez Peria, M. S., & Schmukler, S. L. (2001). Do depositors punish banks for bad behavior? *Journal of Finance*, 56(3), 1029–1051.
5. Anginer, D., Demirgüç-Kunt, A., & Zhu, M. (2014). How does competition affect bank systemic risk? *Journal of Financial Intermediation*, 23(1), 1–26.

PRACTICE OF DEVELOPING STUDENTS' TECHNICAL SKILLS IN DUTAR PERFORMANCE IN THE FIELD OF MUSIC EDUCATION

Teacher of the Samarkand State Pedagogical Institute, (PhD)

Abdumannatova Aziza,

3rd year student

Akhadkulova Marg'iyona

Abstract. *The article analyzes the practical foundations of developing students' performance skills through the dutar, the pedagogical and practical aspects of forming dutar performance techniques, including repertoire selection, the development of proportional movements of the right and left hands, as well as the improvement of simple, reverse, and tremolo strokes techniques. The process of practical lessons, methodological approaches, and effective techniques for developing performance skills are highlighted.*

Keywords: *instrumental performance, dutar, proportionality of right and left hands, performance technique, repertoire selection, tempo, fingering (applicature).*

The formation of performance skills plays a significant role in the professional training of music education students. In particular, for future music teachers, developing performance skills through the dutar not only enhances practical abilities but also strengthens their capability to teach students effectively in pedagogical practice. Therefore, studying the practical foundations of developing students' technical skills in dutar performance is pedagogically relevant.

From a pedagogical perspective, the methodological system of practical lessons is of great importance in teaching dutar performance. During the lessons, repetition, monitoring, individual approaches, and the use of methodological tools increase students' confidence in performance, develop stage culture, and enhance musical thinking. At the same time, relying on national traditions deepens the student's musical taste and enriches performance style, creating the opportunity to teach national instruments to future students.

Repertoire selection is essential in developing technical skills of future music education teachers in dutar performance. The set of pieces performed by a player is called a repertoire. The selected piece should contribute to the student's advancement in performance skills. Successful development of technical skills depends not only on the student's ability but also on appropriate repertoire selection. Gradual increase in

difficulty motivates students and enhances their interest. In other words, the next piece should be more complex than the previous one in terms of performance. It is important that the chosen piece matches the student's abilities to accomplish both artistic and technical tasks. During each stage of learning and teaching dutar performance, the requirements set for the student must be reasonable and appropriate. Excessively difficult pieces can negatively affect learning, while overly simple ones will not promote skill development. A dutar performer, like all instrumentalists, should include pieces from various periods in their repertoire. Applying this principle exposes students to diverse musical materials and broadens their musical horizons [5].

Special attention should be paid to the proportionality of the right and left hands when developing technical skills of future music teachers in dutar performance. Achieving balanced movements of both hands is crucial for quality performance. At the initial stage of learning, it is advisable to study the movements of each hand separately, and later focus on coordinated movement. During performance, both hands must be equally attentive; focusing on only one hand will lead to technical errors. A common problem occurs when the left hand does not reach the correct fret in time, resulting in incomplete or muted sound. Conversely, the right hand may fail to strike in coordination with the left. Practicing scales helps achieve balanced hand coordination.

The tempo also plays an important role in developing dutar performance skills. Tempo determines the speed of musical sounds and is essential in conveying the expressive content of a piece. Correct understanding and control of tempo is a fundamental skill in performance development. In practice, tempos are divided into three main groups: slow, moderate, and fast. During lessons, students learn the characteristics of each tempo and the corresponding techniques. Proper management of tempo helps students form stable performance skills.

Attention must also be given to [applicature](#) (fingering) in dutar performance. The term "applicature" (from German) means "placing" or "positioning" and refers to the placement and movement of fingers on the strings. Fingering is a key aspect of performance technique development.

Improvement of simple, reverse, and tremolo stroke techniques is essential. While holding the dutar, the lower body rests on the right thigh, and the upper part is held with the right arm near the elbow. The dutar's body should incline slightly upwards, with the end of the neck level with the left shoulder. The handle is positioned between the first finger's proximal and middle joints, with all joints slightly bent over the frets. Left-hand fingers: The fingers pressing the frets are indicated on the musical notes by numbers. The second string is often pressed with the thumb.

In music performance, the method of producing sound is called a stroke. Different strokes give musical pieces their expressive character. Regular practice of various strokes is necessary for mastering dutar technique [1].

In conclusion, the practical foundations of developing dutar performance skills in music education students are an essential part of the educational process. Repertoire selection, hand coordination, and improvement of stroke techniques increase students' performance and pedagogical skills, promote understanding of national musical traditions, and foster stage culture. Therefore, pedagogical approaches and effective methodological systems are key factors in preparing future music teachers.

References

1. Toshpo'latova I. An'anaviy dutor ijrochiligi. – T., 2017.
2. Muhamedova G. Dutor. "Sharq". – T., 2014.
3. Rahimov Sh. Cholg'u ijrochiligi (dutor misolida). Electronic textbook, T., 2011.
4. Qudratov I., Odilov A. "Formation of performance skills on musical instruments". Methodological guide, SamDU, 2015.
5. Omanqulova Sh.N. "Cholg'u ijrochiligi". "Fan bulog'i", Samarkand, 2023.
6. <https://uz.wikipedia.org/>

Özbekistan'daki Devlet Okullarında Çalışan İlkokul Öğretmenlerinin Kapsayıcı Eğitime Yönelik Sorunları

Adolatjon Abdulaminova

T.C. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Anahtar kelimeler: eğitim, kapsayıcı eğitim, çocuklar, ilkokul

1. Giriş

Kapsayıcı eğitim, UNESCO tarafından “öğrenenlerin farklı gereksinimlerine, onların eğitime, kültüre ve topluma katılımını artırarak ve eğitim sisteminin içindeki ayrımcılığı azaltarak cevap verme süreci” olarak tanımlanmaktadır.

Kapsayıcı eğitime giden yolda normalleştirme, özel eğitime ihtiyacı olan bütün öğrencilerin, mümkün olduğunca genel nüfus içindeki akranlarının sahip olduğu şartlara yakın şekilde eğitim hizmetlerine erişmesi gerektiğini savunan bir yaklaşımdır. Kaynaştırma, özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilerin, ihtiyaçları doğrultusunda fiziki ortamlarda gerekli düzenlemeler yapılarak genel eğitim sınıflarına yerleştirilmesi, derslere ve sınıf etkinliklerine en az yardımla katılması olarak tanımlanır.

Çocukların nitelikli bir eğitime erişimi, katılımlarının artırılması ve olası ayrımcılıkların azaltılması kapsayıcı eğitimin temel hedeflerindendir.

Kapsayıcı eğitim ortamlarında; tüm çocukların bireysel özellikleri, gereksinimleri, ilgileri ve tercihleri dikkate alınarak eğitim programı, ortamı, yöntemleri ve materyalleri çocuklara uygun hale getirilir. Bu, eğitimde fırsat eşitliğinin ve adaletin sağlanması için önemlidir. Kapsayıcı eğitimin bir diğer önemli özelliği de aile katılımına ve toplumsal katılıma verdiği değerdir.[1]

Kapsayıcı eğitimde, erişim, katılım ve destek olmak üzere üç temel bileşen vardır.

“**Erişim**” öğrencilerin, çoklu ve çeşitli öğrenme fırsatlarının sunulduğu, ilgi ve ihtiyaçları çerçevesinde etkinliklerin planlandığı kaliteli eğitim ortamlarına ulaşması olarak tanımlanır. Öğrencilerin eğitim ortamlarına erişimi, evrensel tasarım ve yardımcı teknolojiler gibi uygulamalar kullanılarak desteklenir. Erişim, kapsayıcı eğitim uygulamalarının ilk adımı olup tek başına yeterli değildir.

“**Katılım**” öğrencilerin günlük etkinlikler, rutinler ve ortamlar içinde gelişim ve öğrenmelerini destekleyerek erişim kavramını genişletir. Öğretmenler tarafından öğrencilerin katılımı, gelişim ve öğrenmeleri, sınıf etkinlikleri, rutinleri ve geçişleri sırasında sistematik olarak kullanılan doğal öğretim yaklaşımları yoluyla desteklenir.

Destek, özel eğitime ihtiyacı olan çocuklar ve onların aileleri de dâhil olmak üzere farklılıklardan etkilenmiş bireylere kapsayıcı eğitim bağlamında hizmet sunan öğretmenlerin, uzmanların ve uygulayıcıların, sistematik bir şekilde desteklenmesi için gerekli altyapının oluşturulması ve sürdürülmesidir. Bu bağlamda ele alınabilecek destekler, mesleki gelişim fırsatlarını, sınıflardaki öğretmen-çocuk oranının düzenlenmesini ya da kapsayıcı eğitim uygulamalarının yapıldığı sınıflara yardımcı öğretmen veya destek personelinin verilmesini içerir. Bu altyapının oluşturulması, kapsayıcı eğitim uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanması açısından kritik bir öneme sahiptir. (Tubitak, Ansiklopedi)

Dünyada ve Türkiye’de 1980’li yıllar “*kaynaştırma eğitimi*”, 1990’lı yıllar “*bütünleştirme*”, 2000’li yıllar ise “*herkes için eğitim*” yaklaşımı bağlamında “*kapsayıcı eğitim*” uygulamalarının teorik ve uygulamalı olarak tartışılması ve yaygınlaştırılması çabalarına sahne olmuştur. Tarihî süreç içerisinde normalleştirme hareketiyle başlayan değişim, günümüzde kapsayıcı eğitim anlayışına dönüşmüştür. Son zamanlarda dünyada kapsayıcı eğitime ilişkin çalışmalar artmaktadır. Türkiye’de de son yıllarda yaygın olarak kullanılan bütünleştirme kavramı yerini, kapsayıcı eğitim kavramına bırakmaya başlamıştır.

“Ben çocuğu tanımadan mezun ettiğimizi düşünüyorum. Hiç konuşmuyoruz bile ‘bu nasıl bir çocuk’... Yani mesela sene sonunda bir şey yazdırıyorum, ben şaşıyorum mesela ‘bu [öğrenci] böyle birisi miydi, bu dertleri mi vardı, niye konuşmadım’ diye. Gerçekten birkaç çocuğu ben alıp bir yerde kahve içtik, bir dertlerini anlattı, çok sık yapmıyorum bunu ama inanın o kadar çok diyalogumuz değişti ki okulda ve siz onu yarattıktan sonra o çocukla birçok şey inşa edebilirsiniz. Yeter ki sizi karşı cephe olarak görmesin. Bir şeylerin sizin sayenizde farkına varabilsin. Yoksa bu gider böyle, güçlü olan kazanır.”

Kapsayıcı eğitim odaklı bir öğretmen eğitimi programında ‘öğretmen-öğrenci arası iletişim’ konusunun ele alınması iletişim becerilerin geliştirilmesinin ötesine geçmelidir. Yukarıdaki alıntının işaret ettiği gibi, öğrencilerin var olan donanımlarını, becerilerini, eğilimlerini ortaya çıkarabilmeye ilişkin öğretmenlere yol göstermelidir. (Müge, 2016.)

Öğrenciler kapsayıcı anlayışa çağıran bu tür etkinliklerin kendilerini dönüştürücü etkisi olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, bu tür etkinliklerin yapılabildiği derslerin saatinin az olduğunun bir öğrenci tarafından altının çizilmiş olması da dikkate değerdir. Raporun önceki bölümlerinde daha ayrıntılı olarak ele alınmış olan öğrenci-öğretmen iletişimi de kapsayıcı eğitimin olmazsa olmazları arasında görülmektedir. Etkili bir iletişim kurabilmek için de öğretmenler gündelik işleyişin daha esnek olması

gerektiğini düşünmektedir. Tüm öğrencilerin içerildiği bir eğitim ortamı yaratabilmenin önemli bir koşulu kuşkusuz öğretmenlerin öğrencilerin özellikleri üzerine düşünecek, birbirleriyle konuşacak zamanlarının bulunmasıdır.

Öğretmenlere göre, kapsayıcı eğitimin önemli bir bileşeni de veliler olmalıdır; çünkü velilerin desteğinin ve aktif katılımının sağlanamadığı bir yapıda kapsayıcı eğitimden söz edilmesi mümkün değildir. Ne var ki öğretmenlerin büyük çoğunluğu velilerin “ilgisizliğinden”, “veli toplantılarına dahi gelmeyebildiklerinden”, dolayısıyla “okulun aile ile işbirliği yapamadığından”, velilerin “özellikle devlet okullarında fazlasıyla geri planda” olduklarından yakınmaktadır.

Kapsayıcı bir eğitim anlayışı, şüphesiz, çocukların okul dışı hayat pratikleri ile okulda kurgulanan eğitim arasında ilişki kurabilen okul uygulamalarını gerektirmektedir. Bu anlamda, velilerin içerilebilmesi için nasıl stratejiler geliştirilebileceği de tartışılması gereken konular arasındadır. Kapsayıcı eğitim ortamlarında eğitim gören öğrenciler, ayrıştırılmış sınıflarda eğitim gören akranlarına göre daha hızlı bir şekilde iletişim, sosyal ve akademik becerilerini geliştirebilmektedirler (Hunt vd.,2007).

Bunların yanında kapsayıcı eğitimin şu yararları vardır:

- Engelli çocukların sahip oldukları engel durumlarına göre eğitim sistemi sunulur.
- Tüm çocukların gereksinimleri, ilgi ve meraklarına göre öğrenme ortamları düzenlenir.
- Eğitimde eşitlik ve hakkaniyet ilkelerine olanak sağlar.
- Eğitimde adillik ve adalet sağlanır.
- Eğitim ortamlarına ailelerin ve toplumun katılımı sağlanarak, destek vermelerinin önü açılır.
- Engelli öğrencilerin özgüvenini arttırarak, gelecek hayatlarında başarılı olmaları sağlanır.

Engelli bireylerin istihdam yaratarak, kendi ayakları üzerinde durmalarına yardımcı olur.

Ortak öğrenme ortamları öğrencilerin normal eğitim zamanlarının çoğunu kapsar. Bu kapsamda sınıflar, kütüphaneler, spor salonu, kültürel etkinlik sahaları, dinlenme ortamları ve oyun alanları bulunur. Ortak bir öğrenme ortamı, özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerin akranlarından ayrı olarak bulundukları bir ortam değildir.

- Tekerlekli sandalye ile yaşayan bir öğrencinin okul çıkışı arkadaş toplantıları ya da tiyatro gibi etkinliklere katılabilmesi senaryosunu ele alalım. Bu durum karşısında karşılaşılabileceği zorlukları ortadan kaldırmak kapsayıcı eğitim anlayışının bir parçasıdır. Ulaşım araçlarının, etkinlik konumunun ve saatinin uyarlanması gerekir

- Disleksi sahibi bir öğrencinin derste diğer arkadaşlarının yaptığı gibi okunması gereken bir kitabı okumak yerine sesli dinleyebilmesi bir örnektir.
- Isaret dili kullanan işitme engelli bir öğrencinin kendi durumuna uygun ayrı sınıflarda eğitim görmesi değil. Bilakis, öğretmenleri ve öğrenci arkadaşları onunla iletişim kurmak için işaret dilini kullanmayı öğrenir.
- Ana vatanlarından göçmek zorunda kalan öğrencilerin nitelikli eğitime ulaşabilmeleri sağlanmalıdır. Savaş gibi özel durumlar nedeniyle oluşan psikolojik engeller için psikolog desteği sağlanmalıdır.

Kapsayıcı Eğitim, Dünyada ve Türkiyede Geçmiş

Kapsayıcı eğitim bir program, müfredat ya da yaklaşımdan ziyade, her şeyden öte bir anlayıştır. Geçmişte her ne kadar sadece engelli bireyler üzerine kurulmuşsa da günümüzde tüm dezavantajlı bireyleri kapsamaktadır. Kapsayıcı eğitimde her geçen gün bireylerin eğitim haklarının ve olanaklarının artırılması için çaba sarf edilmektedir. 1970’li yıllarda başlayan bu süreç, öğrencilerin gereksiniminden, öğretmen eğitimlerine ve veli katılımlarının planlanmasına kadar gelişim kaydetmiştir. Her ne kadar okulların fiziksel koşulları, öğrenme ortamları ve öğretmenlerin bilgi olarak eksik kaldıkları ifade edilse de, geline nokta hiç de azımsanmayacak bir düzeye gelmiştir.

Kapsayıcı eğitimin bu minvalden sonra yaygınlaşması ve uluslararası boyuta taşınması, 2000’li yıllarda UNESCO, UNICEF kuruluşların bu kavramı gündemlerine almasıyla başlamıştır. Bu kuruluşlar sayesinde kapsayıcı eğitim sadece engelli bireyleri ilgilendiren bir eğitim olmaktan çıkarak tüm dezavantajlı grupları ilgilendiren bir model haline dönüşmüştür. Bu kavramın diğer ülkeler arasında yaygınlaşmasını sağlayan birçok bildirge, plan ve kılavuz vardır. Bunlardan bazıları; Salamanca Bildirgesi (The Salamanca Statement- UNESCO, 1994); Dakar Eylem Planı (The Dakar Framework for Action- UNESCO, 2000); Kapsayıcılık Kılavuzları: Herkes için Eğitime Erişimi Sağlamak (Guidelines for inclusion: Ensuring access to education for all- UNESCO, 2005) sayılabilir. Dünyada ve Avrupa’da yaşanan bu gelişmeler ile birlikte 2000’li yılların sonunda kapsayıcı eğitim sadece engelliler için istenen bir model olmaktan çıkıp, tüm dezavantajlı bireyleri içine alan bir model haline gelmiştir (Mac Ruairc, 2013). Kapsayıcı eğitimin Türkiyede 2016 yılının sonlarına doğru ifade edilmeye başlanmıştır. Ancak Türkiyedeki kapsayıcı eğitim faaliyetleri diğer ülkelerden farklı olarak engelli öğrenciler için değil Türkiyede sığınmacı olarak bulunan Suriyeli vatandaşlar için uygulanmaya konulmuştur. Başlarda Suriyeli sığınmacıların geçici süreyle kalacakları hesaba katıldığından, kapsayıcı eğitim belirli bir alanla sınırlandırılmıştır. Sonrasında savaşın uzamasına bağlı olarak, geçici olarak

verilen bu eğitimlerin daha kapsamlı olmasına karar verilmiş ve 81 ilde uygulamaya konulmuştur. Bu öğrencilerin akranlarıyla aynı eğitim seviyesine getirilmesi için de Milli Eğitim Bakanlığı ile UNICEF'in işbirliği çerçevesinde 611 öğretmen eğitici eğitimi seminerlerine alınmıştır. Bu eğitimlerden başarılı olarak ayrılan öğretmenler, toplamda 36.412' in her birine 40 saatlik eğitimler düzenlemişlerdir (Öztürk ve diğ., 2017, s. 7). Bu geniş kapsamlı proje sebebiyle kapsayıcı eğitim başlığı sahada öğretmenler için „Suriyelilere yönelik yürütülen çalışmalar“ anlamına gelmeye başladı. Bununla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı, eğitime katılmamış ya da eğitimi almamış ancak sınıfında Suriyeli öğrenci bulunan öğretmenlerin faydalanması için “Sınıfında Yabancı Uyruklu Öğrenci Bulunan Öğretmenler İçin El Kitabı”nı yayımlanmıştır. Böylelikle ülke insanı ve öğretmenler kapsayıcı eğitim kavramı ile tanışmışlardır.

UNESCO' ya Göre Kapsayıcı Eğitim UNESCO' ya göre kapsayıcı eğitim 3 temel üzerine konumlandırılmıştır:

- 1. Eğitimsel gerekçe:* Kapsayıcı eğitimin bulunduğu okullarda standartlaştırılmış eğitim programı yerine farklılaştırılmış ve bireysel özelliklere göre planlanmış öğretim programları geliştirilmelidir. Bu şekilde yapılan planlar sayesinde her öğrenci de beklenen öğretimsel gelişim sağlanmaktadır.
- 2. Sosyal gerekçe:* Kapsayıcı eğitimin olduğu okullar sayesinde, toplum bireylerinin birbirlerine karşı adil, adaletli, hoşgörülü ve saygılı olduğu bir öğrenme ortamı oluşturacaktır. Kapsayıcı eğitim okullarından başlamak üzere bu yönde değişim için toplum bilinçlendirilecektir.
- 3. Ekonomik gerekçe:* Kapsayıcı eğitim okullarından bireysel farklılıklara ve engel durumlarına göre öğretim yapılacağından ve her bir tür için ayrı okul planlamasına ihtiyaç duyulmadığından eğitim öğretim için harcanacak bütçe daha düşük olacaktır. Öğrenciler mevcut özelliklerine göre tercih ettikleri okullarda kendi akranlarıyla birlikte eğitim öğretim süreçlerine katılarak, okullardaki tüm etkinliklere tam katılım sağlamanın çözümleri üretilmelidir. Bunun için de ülkeler eğitim politikalarını, öğrenme ortamlarını, okulların kültürlerini, öğretim program ve uygulamalarını, öğrencilerin ilgi, yetenek, merak, bireysel ihtiyaç ile farklılıklarına göre dizayn etmelidirler. Bunlar yapıldığı takdirde, öğrenciler kendilerinden beklenen davranışsal özellikleri ve akademik başarı için konan hedefleri gerçekleştirebileceklerdir.

Kapsayıcı eğitim ve ayrımcılık

Kapsayıcı eğitim anlayışı, ayrımcılığı reddeder ve öğrenme ortamlarında ayrımcılığa dair her ne varsa bunların ortadan kaldırılması için gerekli tüm önlemlerin alınmasını ister. Ayrımcılık, okul ya da toplum içinde bulunan bazı inşalara haksız bir şekilde

farklı davranılması olarak ifade edilmektedir. Ayrımcılığa bakıldığında iki türünün olduğu görülmektedir. Bunlar: Doğrudan ve dolaylı ayrımcılık olarak adlandırılmaktadır. Doğrudan ayrımcılık da bireyler; sahip oldukları inançları, dilleri, ırkları, renkleri ve cinsiyetleri ile alay edilmekte, hakarete uğramakta, nefret söylemleriyle baş başa kalmakta ve şiddete uğrayabilmektedirler. Okullarda ise; öğrenciler daha çok engelleri, renkleri, dilleri ve gelir düzeyleri sebebiyle ayrımcılığa uğramaktadırlar. Bu tür öğrenciler daha çok akran gruplarına alınmamakta ve dışlanmaktadırlar. Dolaylı ayrımcılıkta ise, doğrudan ayrımcılıkta olan özellikler yoktur. Daha çok ima yoluyla bireyler dışlanmaktadır. Buna en güzel örnek kişinin, görmezden gelinmesi ve yok sayılmasıdır.

Ayrımcılığa neden olan en önemli faktörler şu şekilde sıralanabilir:

- Etnik Köken,
- Dini inanç,
- Sosyoekonomik düzey,
- Engellilik veya özel gereksinimler,

Genel olarak gerek doğrudan gerek dolaylı ayrımcılık, kapsayıcı eğitimin önündeki en büyük engellerden biridir ve ortadan kaldırılması ile öğrencilere eşit imkânlarla eğitim sunma olanağı verilebilir. Bundandır ki tüm öğrenme ortamlarında, tüm paydaşların ayrımcılıkla mücadele etmesi gerekir.

Kapsayıcı Eğitimin Yararları

Kapsayıcı eğitimden beklenen düzeyde yarar sağlanması için, dezavantajlı öğrencilerin desteklenmesine yardımcı olacak tüm alt yapı unsurlarının hazırlanması ve öğretmenlerin eğitim hakkında mesleki gelişimlerinin sağlanması ile mümkün olmaktadır. Kapsayıcı eğitimde normal gelişim gösteren öğrenciler, gelişim yetersizliği gösteren öğrencileri destekleyerek, gelişimlerine katkı sunmakta ve bu şekilde akran etkileşimini sağlamaktadırlar (Allen ve Cowdery, 2015). Kapsayıcı eğitim ortamlarında eğitim gören öğrenciler, ayrıştırılmış sınıflarda eğitim gören akranlarına göre daha hızlı bir şekilde iletişim, sosyal ve akademik becerilerini geliştirebilmektedirler (Hunt vd.,2007).

Bunların yanında kapsayıcı eğitimin şu yararları vardır:

- Engelli çocukların sahip oldukları engel durumlarına göre eğitim sistemi sunulur.
- Tüm çocukların gereksinimleri, ilgi ve meraklarına göre öğrenme ortamları düzenlenir.
- Eğitimde eşitlik ve hakkaniyet ilkelerine olanak sağlar.
- Eğitimde adillik ve adalet sağlanır.

- Eğitim ortamlarına ailelerin ve toplumun katılımı sağlanarak, destek vermelerinin önü açılır.
- Engelli öğrencilerin özgüvenini arttırarak, gelecek hayatlarında başarılı olmaları sağlanır. Engelli bireylerin istihdam yaratarak, kendi ayakları üzerinde durmalarına yardımcı olur.

Kapsayıcı eğitimde aşağıdaki hususlara dikkat etmemiz gerekir:

- Öğretim programını incelemek ve aynı konunun farklı biçimlerde nasıl öğretilebileceğine ilişkin yollar araştırmak
- Öğrencilerin her birinin ne şekilde öğrendiğini gözlemlemek ve öğrenciler arasındaki bu farklılıklara farklı öğretim yöntemleri kullanarak yanıt vermek.
- Bütün öğrencilerin bir arada çalışmasını ve öğrenme sürecine katılmasını sağlayacak şekilde sınıfları yönetmek.

Problem

Kapsayıcı eğitim, her öğrencinin bireysel ihtiyaçlarına uygun olarak eşit eğitim fırsatlarına erişimini hedefler. Ancak, Özbekistan'daki devlet okullarında kapsayıcı eğitimin uygulanmasında çeşitli zorluklar yaşanmaktadır. İlkokul öğretmenleri, hem pedagojik yeterlilikler hem de sistemsel eksiklikler nedeniyle kapsayıcı eğitime yönelik etkili stratejiler geliştirme konusunda sıkıntılar yaşamaktadır. Bu durum, özel gereksinimli öğrencilerin eğitim hakkından tam anlamıyla yararlanamamasına yol açmaktadır.

Buna ilişkin aşağıdaki sorunlara kapsayıcı eğitimde rastlanmaktadır:

1. Öğretmenlerin Yeterlik Sorunları: Öğretmenlerin kapsayıcı eğitim konusunda yeterli bilgiye ve beceriye sahip olmaması.
2. Eğitim Materyalleri ve Kaynak Eksikliği: Kapsayıcı eğitime uygun materyal ve kaynakların yetersizliği.
3. Fiziksel Mekânların Uygunsuzluğu: Devlet okullarındaki sınıfların fiziksel olarak kapsayıcı eğitime uygun olmaması.
4. Aile ve Toplum Desteği Eksikliği: Ailelerin ve toplumun kapsayıcı eğitime yönelik bilinç düzeyinin düşük olması.
5. Politik ve Yönetmelik Sorunları: Eğitim politikalarının yetersizliği ve yönetmelik düzenlemelerin eksikliği.

Sorunlar

Yukarıda belirtilen problemlere ilişkin aşağıdaki sorunlar ortaya çıkmaktadır:

- Kapsayıcı eğitime yönelik öğretmenlerin bilgi ve beceri geliştirebileceği yeterli eğitim programlarının olmaması.

- Okullarda özel gereksinimli öğrenciler için yeterli destek hizmetlerinin sağlanamaması.
- Toplumda özel gereksinimli bireylere yönelik önyargıların devam etmesi.
- Eğitim sisteminin kapsayıcı eğitime yönelik yeterli altyapıyı sunamaması.

Amaç

Bu makalenin amacı, Özbekistan'daki devlet okullarında çalışan ilkököl öğretmenlerinin kapsayıcı eğitime yönelik karşılaştıkları sorunları belirlemek ve bu sorunların nedenlerini ortaya koymaktır. Ayrıca, kapsayıcı eğitimin daha etkili bir şekilde uygulanabilmesi için öneriler sunmak ve eğitim politikalarına katkıda bulunmak hedeflenmektedir.

Araştırmanın Sayıltıları ve Sınırlılıkları

Sayıltılar (Varsayımlar)

Öğretmenlerin, araştırmada kullanılan görüşme sorularına dürüst ve samimi yanıtlar verdiği kabul edilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulguların, Özbekistan'daki tüm devlet okullarında çalışan ilkököl öğretmenlerinin genel durumunu yansıttığı varsayılmıştır.

öğretmenlerin ifadelerini ve mevcut durumu objektif bir şekilde değerlendirdiği kabul edilmiştir.

Sınırlılıklar (Kısıtlamalar)

Araştırma, yalnızca belirli bölgelerdeki devlet okullarını kapsamıştır;

Öğretmen Profili: Araştırmaya katılan öğretmenlerin mesleki deneyimleri, eğitim seviyeleri ve kapsayıcı eğitime yönelik bireysel yaklaşımları farklılık gösterebilir, bu da sonuçları etkileyebilir.

Öneri- Zaman Sınırlaması: Araştırma, belirli bir zaman diliminde gerçekleştirilmiş olup, daha uzun vadeli değişimlere dair bilgi sağlayamayabilir.

Veri Toplama Yöntemi: Anket ve görüşme gibi yöntemlerin kullanılması, katılımcıların ifadelerinin subjektif olmasına yol açabilir. Ayrıca, gözlem gibi farklı yöntemlerin eksikliği araştırmanın kapsamını sınırlayabilir.

Eğitim Politikalarının Değişkenliği: Özbekistan'daki eğitim politikalarının sürekli değişim ve gelişim içinde olması, araştırmanın bulgularının gelecekte geçerliliğini azaltabilir.

Tek Perspektif: Araştırma, daha çok öğretmenlerin görüşlerine odaklanmış olabilir. Aileler, öğrenciler ve yöneticilerin kapsayıcı eğitimle ilgili deneyimleri sınırlı düzeyde incelenmiş olabilir.

Bu sayıltı ve sınırlamalar, araştırmanın bulgularının yorumlanmasında dikkate alınmalı ve öneriler geliştirilirken bu unsurlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuçlar

Öğretmenlerin Yeterlilik Eksikliği: Araştırma, Özbekistan'daki ilkökul öğretmenlerinin büyük bir kısmının kapsayıcı eğitime yönelik bilgi ve beceri açısından yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Kapsayıcı eğitimle ilgili öğretmenlerin hizmet içi eğitim programlarına erişiminde sınırlılıklar bulunmaktadır.

Okullarda kapsayıcı eğitime uygun materyaller, ders araç-gereçleri ve teknolojik desteklerin yetersiz olduğu görülmüştür. Bu durum, öğretmenlerin farklı ihtiyaçları olan öğrencilere ulaşmasını zorlaştırmaktadır.

Devlet okullarının fiziksel altyapısı, özel gereksinimli öğrenciler için uygun değildir. Erişilebilirlik standartlarına uygun sınıf, asansör veya rampa gibi düzenlemeler eksiktir.

Toplum ve Ailelerin Bilinç Düzeyi: Toplumda ve ailelerde kapsayıcı eğitimin önemi konusunda farkındalık düşüktür. Önyargılar ve yanlış bilgilendirmeler, özel gereksinimli öğrencilerin eğitime dahil olma süreçlerini olumsuz etkilemektedir.

Politika ve Yönetmelik Destek Eksikliği: Eğitim politikalarının kapsayıcı eğitimle ilgili açık ve tutarlı düzenlemeler içermediği, ayrıca bu konuda yeterli bütçe ve yönetim desteğinin sağlanmadığı belirlenmiştir.

Öneriler

Kapsayıcı eğitimde dezavantajlı bireylerin, eşit, adil ve adaletli bir eğitim öğretim ortamından yararlanmaları, şiddete ve ayrımcılığa maruz kalmamaları için aşağıdaki çalışmaların yapılması gerekmektedir:

1. Öğrenciler okullara değil, okullar öğrencilere uyumlarını sağlayacak öğrenme ortamları hazırlanmalı,
2. Öğrenciler arasında akran zorbalığı, dışlama ve ayrımcılık konularında rehber öğretmenler tarafından hazırlanacak sunumlarla akran birlikteliğinin sağlanması,
3. Okul ortamlarının dezavantajlı öğrencileri destekleyici okul iklimlerinin oluşturulması
4. Dezavantajlı öğrencilerle çalışmaya istekli ve gönüllü öğretmenlerin eğitim programlarına dâhil edilmesi ve istemeyen öğretmenlerin buna zorlanmaması,
5. Ülkede bulunan tüm iller arasında eşgüdüm sağlanarak, eğitimde iyi örneklerin yaygınlaşmasının önünün açılması ve bakanlığın buna rehberlik etmesi,
6. Kapsayıcı eğitim uygulamalarının sonucunda uygun değerlendirme ölçütleri ile gerekli değerlendirme ölçeklerinin hazırlanması,
7. Tüm ülkede hazırlanacak kamu spotu videoları ile dezavantajlı bireylere ilişkin farkındalığın oluşturulması çalışmalarının yapılması sağlanmalıdır.

8. Hizmet İçi Eğitim Programları:

- Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik bilgi ve becerilerini geliştirecek düzenli hizmet içi eğitim programları düzenlenmelidir.
- Bu eğitimler, öğretmenlerin farklı öğrenme ihtiyaçlarına yönelik pedagojik stratejiler geliştirmesine odaklanmalıdır.

9. Kaynakların Artırılması:

- Kapsayıcı eğitime uygun ders materyalleri, teknolojik araçlar ve kaynaklar geliştirilmelidir.
- Devlet, okullara kapsayıcı eğitimi destekleyecek bütçeler tahsis etmelidir.

10. Okul Altyapısının İyileştirilmesi:

- Devlet okullarının fiziksel altyapısı, özel gereksinimli öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun şekilde yeniden düzenlenmelidir.
- Erişilebilir sınıflar, rampalar, asansörler ve özel öğrenme alanları inşa edilmelidir.

11. Aile ve Toplum Bilinçlendirme:

- Kapsayıcı eğitim konusunda toplumda farkındalık kampanyaları düzenlenmeli, ailelerin bu süreçte aktif rol alması teşvik edilmelidir.
- Aileler, özel gereksinimli çocuklarının eğitimi konusunda bilgilendirilmeli ve desteklenmelidir.

12. Eğitim Politikalarının Güçlendirilmesi:

- Kapsayıcı eğitimle ilgili net ve kapsamlı bir yasal çerçeve oluşturulmalıdır.
- Eğitim politikalarında

Kapsayıcı eğitim, öğrencilerin engel durumlarına, dinlerine, dillerine, cinsiyetlerine, ekonomik durumlarına ve ırklarına hiç bakmadan herkese eşit bir eğitim ortamının sağlamayı hedeflemektedir. Eğitim ve eğitim ortamlarında eğitim alan öğrencilerin farklılıklarının birer zenginlik kaynağı olarak kabul edilmesi, eğitim stratejileri ile programların buna uygun olarak hazırlanması ve uygulanması yerinde olacaktır. Ülkelerin eğitimsel, sosyal ve ekonomik durumlarına göre planlayacakları kapsayıcı eğitim sayesinde birçok birey insani bir hayat standardına sahip olacaktır. Bu standartları yakalamak için büyük bir engel olan ayrımcılıkla da mücadele edilmelidir. (Nuray D, Ismail G ve b. 2023)

Sınırlılıklar ve Varsayımlar

Varsayımlar

1. Öğretmenlerin Görüşlerinin Doğruluğu

Bu çalışmada, ilköğretim öğretmenlerinin kapsayıcı eğitim ile ilgili paylaştıkları görüşlerin ve deneyimlerin samimi ve gerçekçi olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayım,

elde edilen bulguların güvenilirliğini artırmayı hedeflemektedir (Kaynak: Florian ve Black-Hawkins, 2011).

2. Kapsayıcı Eğitimin Önemi

Kapsayıcı eğitimin Özbekistan eğitim sisteminin modernleşmesi için gerekli olduğu kabul edilmektedir. Eğitimde eşitlik ve adalet, ulusal reform süreçlerinin merkezinde yer aldığı varsayılmıştır (Kaynak: UNESCO, 2020).

3. Kaynak ve Destek Beklentisi

Devlet ve diğer paydaşların, kapsayıcı eğitimi desteklemek amacıyla öğretmenlere uygun kaynaklar, materyaller ve mesleki eğitim sağlayacağı varsayılmaktadır. Ancak bu varsayım her zaman pratikte karşılık bulmamaktadır (Kaynak: Loreman ve Deppeler, 2010).

Sınırlılıklar

1. Kaynak Yetersizliği

Özbekistan'da kapsayıcı eğitim için gereken fiziksel ve pedagojik materyallerin eksikliği, öğretmenlerin bu sistemi uygularken yaşadığı en büyük zorluklardan biridir. Eğitim teknolojisi ve özel materyaller gibi desteklerin yetersizliği uygulamayı sınırlamaktadır (Kaynak: Ainscow ve Miles, 2008).

2. Öğretmen Eğitimi Eksikliği

Literatür, Özbekistan'daki öğretmenlerin kapsayıcı eğitim konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadığını göstermektedir. Özellikle öğretmen yetiştirme programlarının bu alanda yetersiz olması, uygulamayı zorlaştırmaktadır (Kaynak: Florian ve Black-Hawkins, 2011).

3. Toplumsal Önyargılar

Toplumda engelli bireylere yönelik yerleşik önyargılar, kapsayıcı eğitimin etkili bir şekilde uygulanmasını engellemektedir. Bu durum, öğretmenlerin motivasyonunu olumsuz etkileyebilmektedir (Kaynak: Avramidis ve Norwich, 2002).

4. Coğrafi ve Bölgesel Farklılıklar

Kırsal ve kentsel bölgelerdeki altyapı ve kaynak farklılıkları, kapsayıcı eğitimin uygulanabilirliğini sınırlandırmaktadır. Kırsal alanlarda öğretmenler, daha fazla engel ve kaynak eksikliğiyle karşılaşmaktadır (Kaynak: UNESCO, 2020).

5. Zaman Kısıtlamaları

Eğitim reformlarının uzun vadeli etkilerini ölçmek için zaman sınırlıdır. Özbekistan'da kapsayıcı eğitimin etkili bir şekilde analiz edilebilmesi, politikaların uygulanma sürecinin uzun vadeli gözlemlerle desteklenmesini gerektirir (Kaynak: Rouse, 2008). Bu sınırlamalar, çalışmanın kapsamını belirlemekle kalmayıp, gelecekteki araştırmalara yön verecek bir çerçeve oluşturmaktadır.

Tanım

Kapsayıcı eğitim, her bireyin farklılıklarına rağmen eşit öğrenim olanaklarına erişmesini sağlamak amacıyla tüm eğitim sistemlerini dönüştürmeyi hedefleyen bir yaklaşımdır. Bu eğitim modeli, yalnızca engelli bireyleri değil, öğrenme güçlüğü çeken, ekonomik olarak dezavantajlı gruplardan gelen veya kültürel farklılıklar nedeniyle ayrımcılığa uğrayan tüm bireyleri kapsar. Temel hedefi, öğrencilerin fiziksel, sosyal ve akademik olarak ortak bir öğrenme ortamında desteklenmesi ve bireysel potansiyellerini en üst düzeye çıkaracak şekilde eğitilmesidir.

Kapsayıcı eğitimin temel ilkeleri, ayrımcılığı ortadan kaldırma, farklılıkları bir zenginlik kaynağı olarak görme ve eğitim ortamını tüm bireyler için erişilebilir kılma üzerine kuruludur. Bu, öğretmenlerin bireysel öğrenme ihtiyaçlarını karşılayacak esnek yöntemler geliştirmesini ve toplum genelinde eşitlikçi bir bakış açısının yaygınlaştırılmasını gerektirir.

Özbekistan’da kapsayıcı eğitim, özellikle ilkökul düzeyinde, eğitim reformlarının bir parçası olarak önem kazanmıştır. Ancak bu uygulama sürecinde, öğretmenlerin sınıf içi yöntemlerden toplumsal önyargılarla mücadeleye kadar birçok zorlukla karşılaştığı gözlemlenmektedir. Öğretmenlerin, hem bireysel farklılıkları dikkate alarak eğitim verme sorumlulukları hem de bu yaklaşımı destekleyen uygun kaynaklara erişim eksikliği nedeniyle görevlerini tam anlamıyla yerine getirmekte zorlandığı belirtilmektedir.

Kapsayıcı eğitimin tam anlamıyla uygulanabilmesi için, öğretmenlerin bu süreçte özel bir eğitimden geçirilmesi, kaynakların artırılması ve eğitim politikalarının toplumsal farkındalık yaratacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Özbekistan’da bu modelin geliştirilmesi, yalnızca eğitim alanında değil, toplumsal eşitlik ve bütünleşme açısından da büyük bir dönüşüm potansiyeli taşımaktadır.

Kaynaklar:

1. Kapsayıcı eğitim
https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/kapsayici_egitim
2. Müge Ayan Ceyhan (2016). Kapsayıcı EĞİTİM: OKUL PRATİKLERİ, ÖĞRETMEN İHTİYAÇLARI.
3. Kapsayıcı Eğitimin Dünü, Bugünü, Yarını ve Öğrenme Ortamlarına Yansımaları. International Journal of Social and Humanities Sciences Research. 2023. Nuray Danış, İsmail Güneş, Kemal Tektaş, vd..
4. Hunter, S. T., Bedell, K. E., & Mumford, M. D. (2007). Climate for creativity. A quantitative review. Creativity Research Journal, 19, 69–90.

5. Mac Ruairc, G. (2013). Including Who? Deconstructing the Discourse. Leadership for Inclusive Education (s. 9-18). Brill Sense).
6. Öztürk, M., Tepetaş Cengiz, G.Ş., Köksal, H. ve İrez, S. (2017). Sınıfında yabancı uyruklu öğrenci bulunan öğretmenler için el kitabı. (Ed.: Semih Aytekin). MEB Yayınları.
7. UNESCO (1994). The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education Salamanca, Spain, UN.
8. UNESCO (2000). The Dakar Framework for Action. UNESCO.
9. UNESCO (2005). Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. UNESCO.
10. UNICEF (2012). The right of children with disabilities to education. A rights-based approach to inclusive education. Ekim 2015'te erişildi: http://www.unicef.org/ceecis/IEPositionPaper_ENGLISH.pdf

ПОЛУЧЕНИЕ КОМПОЗИЦИОННЫХ СОРБЕНТОВ ПУТЕМ РЕАГЕНТНОЙ АКТИВАЦИИ СКОРЛУПЫ АРАХИСА И ОПИЛОК ДЕРЕВА АЙЛАНТ

Тухтаев Феруз Садуллоевич

Навоийский государственный университет, доктор химических наук

Нурназарова Гулхайё Уктамовна

Навоийское отделение Академии наук Республики Узбекистан, базовый
докторант

Маматова Мадина Хамдуллаевна

Навоийское отделение Академии наук Республики Узбекистан, базовый
докторант

***Аннотация.** В статье представлены результаты исследований по получению активированного угля из биомассы в рамках безотходной технологии. В качестве сырья использована композиция скорлупы арахиса (25 %) и коры дерева айлант (75 %), обладающая высоким потенциалом для формирования пористой углеродной структуры. Изучены термические, химические и комбинированные методы активации, а также их влияние на физико-химические свойства адсорбента. Установлены оптимальные условия процесса, обеспечивающие получение активированного угля с улучшенными адсорбционными характеристиками.*

***Ключевые слова:** Активированный уголь, адсорбция, пиролиз, химическая активация, ионы тяжёлых металлов, органические красители, дерева айлант, скорлупа арахиса.*

Введение. Интенсивное развитие промышленности приводит к загрязнению водных ресурсов ионами тяжёлых металлов и органическими загрязнителями, что представляет серьёзную экологическую проблему. Для очистки сточных вод широко применяется метод адсорбции, отличающийся высокой эффективностью и экономической целесообразностью. Активированные угли являются одними из наиболее эффективных адсорбентов, однако их высокая стоимость ограничивает практическое применение.

В связи с этим актуальной задачей является получение дешёвых и эффективных адсорбентов из местного возобновляемого сырья. В работе рассматривается использование скорлупы арахиса и коры дерева айлант в соотношении 25:75 как

перспективной биомассы для синтеза активированного угля. Целью исследования является определение оптимальных условий получения адсорбента и изучение его сорбционных свойств по отношению к ионам тяжёлых металлов и органическим загрязнителям.

Экспериментальный анализ исследования. В данном исследовании в качестве адсорбента были выбраны отходы сельского хозяйства и деревообрабатывающей промышленности, а именно смесь, состоящая из 25 % скорлупы арахиса и 75 % опилок древесины айланта. На их основе методом химической активации были получены углеродные материалы с высокими сорбционными характеристиками, а также экспериментально изучены возможности их применения для удаления ионов тяжёлых металлов и нефтепродуктов из промышленных сточных вод. Высокое содержание гемицеллюлозы и способность к формированию пористой структуры у скорлупы арахиса, а также повышенное содержание лигнина и целлюлозы в опилках айланта, обеспечивающее их механическую и термическую устойчивость, обосновывают перспективность данной биомассовой композиции как экологически и экономически целесообразного сырья для получения адсорбентов.

Адсорбент, активированный соляной кислотой (HCl)
При предварительной обработке биомассовой смеси раствором HCl растворимые минеральные примеси эффективно удалялись, что способствовало раскрытию клеточных стенок и формированию активных центров на поверхности адсорбента. Экспериментальные результаты показали, что оптимальной концентрацией HCl для адсорбентов на основе биомассы в соотношении 25:75 является 5–10 % (мас.). Однако при увеличении концентрации HCl до 15–20 % наблюдалась частичная деградация структуры скорлупы арахиса и опилок айланта, сопровождавшаяся разрушением стенок пор и снижением адсорбционной эффективности, что объясняется избыточным агрессивным воздействием кислоты. Полученные результаты свидетельствуют о том, что активация HCl в основном выполняет функцию очистки адсорбента и раскрытия активных центров, тогда как для получения высокопористого универсального адсорбента требуются дополнительные методы активации.

Адсорбент, активированный азотной кислотой (HNO₃)
FTIR-анализ адсорбентов, полученных при обработке биомассы растворами HNO₃, показал формирование на их поверхности кислородсодержащих

функциональных групп, таких как карбоксильные ($-\text{COOH}$), гидроксильные ($-\text{OH}$) и карбонильные ($\text{C}=\text{O}$). Лигнинсодержащая структура опилок айланта подвергалась окислению под действием HNO_3 , что приводило к увеличению количества активных кислородных групп, тогда как скорлупа арахиса способствовала развитию пористой структуры. Экспериментально установлено, что растворы HNO_3 с концентрацией 1–3 % обеспечивают наивысшую эффективность адсорбции ионов тяжёлых металлов. Это обусловлено преобладанием механизмов хемосорбции, связанных с образованием комплексных соединений ионов Pb^{2+} , Cd^{2+} и Cu^{2+} с кислородсодержащими функциональными группами на поверхности адсорбента.

Адсорбент, активированный серной кислотой (H_2SO_4)

Активация смеси скорлупы арахиса и опилок айланта с использованием H_2SO_4 приводила к формированию плотного углеродного скелета с преимущественно микропористой структурой. Высокое содержание лигнина в опилках айланта интенсифицировало процессы карбонизации и дегидратации, тогда как скорлупа арахиса играла важную роль в образовании пор. Наиболее высокая и стабильная сорбционная ёмкость наблюдалась у адсорбентов, обработанных растворами H_2SO_4 концентрацией 2–3 %. Это связано с дегидратирующим действием серной кислоты, способствующим формированию плотной микропористой структуры. Несмотря на положительное влияние микропор на адсорбцию ионов тяжёлых металлов, при увеличении степени активации наблюдалось избыточное уплотнение структуры адсорбента.

Адсорбент, активированный гидроксидом калия (KOH)

Адсорбенты, активированные KOH , продемонстрировали наивысшие сорбционные показатели среди всех исследованных образцов. Лигнинсодержащая структура опилок айланта и высокая порообразующая способность скорлупы арахиса эффективно дополняли друг друга в процессе химической активации. Экспериментальные исследования показали, что активация в 5–10 % растворах KOH при повышенных температурах приводит к интенсивному формированию микро- и мезопор, в результате чего удельная поверхность достигала 1000–1500 $\text{м}^2/\text{г}$, а объём пор значительно увеличивался. Такая развитая пористая структура обеспечивала высокоэффективную адсорбцию нефтепродуктов (дизельного топлива, мазута и различных масляных фракций) из промышленных сточных вод, что объясняется свободным

проникновением относительно крупных гидрофобных молекул нефтепродуктов в мезопоры.

Адсорбенты, активированные фосфорной кислотой (H_3PO_4) и хлоридом цинка ($ZnCl_2$). Сорбционные свойства адсорбентов, активированных H_3PO_4 и $ZnCl_2$, были изучены комплексно. Лигнинсодержащие опилки айланта обеспечивали механическую и термическую устойчивость адсорбентов, тогда как скорлупа арахиса способствовала формированию пористой структуры и функциональных групп. Экспериментальные результаты показали, что адсорбенты, активированные H_3PO_4 , эффективно удерживают ионы тяжёлых металлов, особенно при низких концентрациях. Это объясняется процессами ионного обмена и образованием координационных связей между металл-катионами и отрицательно заряженными функциональными группами на поверхности адсорбента, что обеспечивает стабильность и регенерируемость процесса адсорбции.

Адсорбенты, активированные $ZnCl_2$, отличались высокой удельной поверхностью и термической устойчивостью. $ZnCl_2$, выступая в роли сильного дегидратирующего агента, способствовал уплотнению углеродного скелета и формированию развитой микропористой структуры, обеспечивающей высокую механическую прочность и длительный срок эксплуатации адсорбента. Сорбция ионов тяжёлых металлов в адсорбентах, активированных $ZnCl_2$, осуществлялась преимущественно по механизму физической адсорбции за счёт диффузии ионов в микропоры. Однако вследствие меньшего количества функциональных групп по сравнению с образцами, активированными H_3PO_4 , их химическая селективность была относительно ниже.

Также сравнительно изучалась адсорбционная эффективность адсорбентов, полученных на основе биомассы в соотношении 25:75, в зависимости от типа химического реагента. Экспериментальные результаты показали, что выбор реагента по-разному влияет на адсорбционные свойства, и эти данные отражены в таблице 1.

В целом результаты исследования создают прочную научную основу для разработки недорогих и эффективных адсорбционных материалов на основе скорлупы арахиса и опилок древесины айланта, обеспечивающих безотходное использование биомассы, а также для совершенствования технологий очистки промышленных сточных вод.

Таблица 1

**Адсорбционная эффективность адсорбентов, полученных с
использованием различных реагентов**

№	Реагенты	Степень сорбции (%)	
		Ионы тяжёлых металлов (Pb ²⁺ , Cd ²⁺ , Cr ⁶⁺)	Отходы нефтепродуктов
1.	HCl	85–90	80–85
2.	HNO ₃	92–95	90–94
3.	H ₂ SO ₄	88–93	87–92
4.	KOH	95–98	95–97
5.	H ₃ PO ₄	90–94	92–95
6.	ZnCl ₂	91–96	93–96

Данные таблицы показывают, что активированный уголь, полученный из комбинации 25 % скорлупы арахиса и 75 % коры дерева айлант, обладает высокой эффективностью сорбции как ионов тяжёлых металлов, так и отходов нефтепродуктов. Этот эффект объясняется синергическим взаимодействием порообразующей способности скорлупы арахиса и высокой степени карбонизации с ароматической структурой коры айланта.

Заключение. Результаты проведённого исследования показали, что активированный адсорбент, полученный из комбинации 25 % скорлупы арахиса и 75 % коры дерева айлант, обладает высокой эффективностью в удалении ионов тяжёлых металлов и отходов нефтепродуктов из промышленных сточных вод. Тип применяемого активирующего реагента оказался ключевым фактором, определяющим пористую структуру, удельную поверхность и содержание функциональных групп адсорбента.

Таким образом, полученные результаты создают прочную научную основу для разработки безотходных и ресурсосберегающих технологий очистки воды. В качестве практической рекомендации наиболее перспективным и эффективным адсорбентом для комплексной очистки (ионов тяжёлых металлов и нефтяных продуктов) промышленных сточных вод является материал, активированный KOH, на основе 25 % скорлупы арахиса и 75 % коры дерева айлант.

Список литературы

1. Chen, B., Chen, Z., & Lv, S. (2011). A novel magnetic biochar efficiently sorbs organic pollutants and phosphate from aqueous solutions. *Bioresource Technology*, 102(2), 716–723.

2. Tan, I. A. W., Ahmad, A. L., & Hameed, B. H. (2008). Adsorption of basic dye on high-surface-area activated carbon prepared from coconut husk: Equilibrium, kinetic and thermodynamic studies. *Journal of Hazardous Materials*, 154(1–3), 337–346.
3. Demirbas, A. (2009). Agricultural based activated carbons for the removal of dyes from aqueous solutions: A review. *Journal of Hazardous Materials*, 167(1–3), 1–9.
4. Tukhtayev F.S., Negmatov S.S., Shonazarova N.U. Study of the degree of sorption of sorbents in $\text{Pb}(\text{NO}_3)_2$ solution. *EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH*. Received: 28th June 2022. Accepted: 01st July 2022. Online: 30th July 2022. pp. 319-323.

LOGOPSYCHOLOGY AND PSYCHOLOGICAL CORRECTION

**O'ZMPU — Faculty of Pedagogy,
Psychology and Inclusive Education —
Abdinabiyeva Shahina Shavkat qizi
Sa'dullayeva Mohlaroyim Shukrullo qizi**

ABSTRACT: This article examines the psychological developmental characteristics of individuals with speech disorders. The main goals of correction, as well as methods and approaches aimed at psychological and speech therapy, are explained in detail.

Keywords: logopsychology, thinking, attention, psychological correction, emotional correction.

LOGOPSİKOLOJİ VE PSİKOLOJİK KOREKSİYON

**O'ZMPU — Pedagoji, Psikoloji ve
Kapsayıcı Eğitim Fakültesi öğrencisi —
Abdinabiyeva Shahina Shavkat qizi
Sa'dullayeva Mohlaroyim Shukrullo qizi**

ÖZET: Bu makalede, konuşma bozukluklarına sahip bireylerin psikolojik gelişim özelliklerini inceleyen alan ele alınmaktadır. Düzeltmenin temel hedefleri ile psikolojik ve konuşma terapisine yönelik yöntem ve yaklaşımlar ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: logopsikoloji, düşünme, dikkat, psikolojik koreksiyon, duygusal koreksiyon.

METİN

Logopsikoloji ve psikolojik koreksiyon; konuşma ve psikolojik gelişim bozukluklarını inceleyen ve bunların giderilmesine yönelik çalışan önemli bir alandır. Bu disiplin, konuşma bozukluğu bulunan çocuk ve yetişkinlerin psikolojik gelişim özelliklerini inceleyen, psikoloji ile konuşma terapisi arasında oluşmuş bir kesişim alanıdır. Logopsikoloji ve psikolojik koreksiyonun inceleme konusunu; dikkat, hafıza, düşünme ve duygusal-iradi süreçler oluşturmaktadır. Temel görevleri ise konuşma bozukluklarının psikolojik nedenlerini belirlemek, bozukluğun kişilik gelişimine etkisini incelemek, konuşma eğitimi sürecinde psikolojik yaklaşımlar geliştirmek ve konuşma terapisti ile psikolog arasındaki iş birliğini sağlamaktır. Konuşma bozukluklarına örnek olarak; dislali, dizartri, alali, afazi, rinolali ve kekemelik

(logonevroz) verilebilir. Psikolojik koreksiyon, bireyin psikolojik yapısındaki eksiklik ve bozuklukları özel yöntemlerle düzeltme ve geliştirme sürecidir. Temel amacı; bireyin tam psikolojik gelişimini sağlamak, olumsuz davranış ve duygusal durumları ortadan kaldırmak ve uyum becerilerini artırmaktır. Koreksiyonun temel yönleri şunlardır: bilişsel koreksiyon (dikkat, hafıza, düşünme), duygusal koreksiyon (korku, kaygı, güvensizlik), davranış düzeltme ve sosyal uyumun geliştirilmesi. Bu süreçte çeşitli yöntemlerden yararlanılır: oyun terapisi, sanat terapisi, masal terapisi, psikogimnastik ve gevşeme egzersizleri. Logopsikoloji ile psikolojik koreksiyon arasındaki ilişki, konuşma bozukluklarının çoğu zaman psikolojik durumlarla doğrudan bağlantılı olmasından kaynaklanmaktadır. Psikolojik koreksiyon konuşma terapisinin etkinliğini artırır ve bütüncül yaklaşım (konuşma terapisti + psikolog + aile) en yüksek sonucu verir. Sonuç: Logopsikoloji ve psikolojik koreksiyon yöntemleri, konuşma bozukluğuna sahip çocukların tam gelişimi, sosyal uyumu ve ruh sağlığı açısından son derece önemlidir. Yöntemlerin bütünlüklü uygulanması en etkili sonuçları sağlar.

KAYNAKLAR

1. Vlasova T.A. Logopsikoloji. Moskova: Prosveshcheniye, 2008.
2. Levina R.Ye. Konuşma bozuklukları ve giderilmesi. Moskova, 2009.
3. Luriya A.R. Yüksek sinir faaliyeti ve konuşma psikolojisi. Moskova: Pedagogika, 2010.
4. Volkova L.S. Konuşma terapisi temelleri. Sankt-Peterburg: Piter, 2011.
5. Mamedova D.Sh. Özel psikoloji. Taşkent: Öğretmen, 2016.
6. Ayupova M.Yu. Kapsayıcı eğitim ve koreksiyonel pedagojik yaklaşım. Taşkent, 2019.
7. Karimova V.M. Çocuk psikolojisi. Taşkent: Bilim ve Teknoloji, 2018.
8. Nikitina E.A. Psikolojik koreksiyon yöntemleri. Moskova, 2012.
9. Özbekistan Cumhuriyeti Eğitim Kanunu. Taşkent, 2020.

PSIXOLOGIYA va inson ruhiyati

Buxoro Innovatsiyalari universiteti 4-kurs talabasi

To'laganova Sohiba O'rozovna

Annotatsiya

Ushbu maqolada inson va psixologiya fani o'rtasidagi bog'liqlik haqida gap boradi, ya'ni atrof -muhit va psixologiya har doim birgalikdadir. Olam ,inson xayoli har doim uzviyligi birgalikda ekanligini maqola davomida ko'rishimiz mumkin .

Kalit so'zlar

Psixologiya , ruhiyat , inson xayoli , xarakter,muhit

Kirish

Psixologiya -bu inson ruhiyati , xulq-atvori va ong faoliyati ni o'rganadigan fan sohasi hisoblanadi . U insonning qanday fikrlashi ,his qilishi ,qaror qabul qilishi va atrof-muhitga qanday munosabatda bo'lishini tushuntirib beradi. Zamonaviy jamiyatda psixologiya nafaqat ilmiy soha, balki kundalik hayotda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Inson ruhiyati nima ?

Inson ruhiyati -bu shaxsning ichki dunyosi bo'lib , u hissiyotlar ,fikrlar ,istaklar ,motivlar va ruhiy holatlardan iborat. Ruhiyat insonning tashqi muhitga moslashishida asosiy rol o'ynaydi. Masalan, quvonch, qo'rquv, stress, ishonch yoki tushkunlik kabi holatlar inson ruhiyatining namoyon bo'lish shakllaridir.

- **Psixologiyaning asosiy yo'nalishlari**

Bu fan bir nechta asosiy yo'nalishlarga bo'linadi.

Umumiy psixologiya – insonning umumiy ruhiy jarayonlarini (idrok, xotira, tafakkur, diqqat)

Yosh psixologiyasi – ruhiyatning bolalikdan qarilik davrigacha qanday rivojlanishi ni tahlil qiladi.

Ijtimoiy psixologiyasi -insonning jamiyatdagi xulqi ,guruhlar bilan munosabati va muloqotini o'rganadi.

Klinik psixologiyasi-ruhiy buzilishlar ,stress va psixologik muammolar bilan shug'ullanadi.

- Mehnat va boshqaruv psixologiyasi- ish jarayonidagi inson omilini tahlil qiladi.

Ruhiy salomatlikning ahamiyati

Ruhiy salomatlik-bu insonning o'z hayotidan qoniqishi ,stresslarni yengib o'ta olishi atrofdagilar bilan sog'lom munosabat qurish qobiliyatidir. Ruhiy jihatdan sog'lom inson o'z his-tuyg'ularni boshqara oladi va qiyinchiliklarga bardoshli bo'ladi . Afsuski, ko'plab odamlar ruhiy muammolarga yetarlicha e'tibor bermaydi . Stress ,depressiya ,xavotir kabi holatlar vaqtida bartaraf etilmasa, jismoniy salomatlikka ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin . shu sababli psixologik yordamga murojaat qilish uyat emas, balki ongli qaror hisoblanadi.

Psixologiyaning kundalik hayotdagi o'rni

Psixologiya bilimlari insonning o'zini anglashiga ,boshqalarni tushunishga va sog'lom munosabatlar qurishiga yordam beradi.

O'z hissiyotlarini nazorat qilish

Stressni kamaytirish

Muloqot ko'nikmalarni rivojlantirish

Qaror qabul qilishda ongli yondashish

Bularning hammasi inson hayot sifatini oshiradi.

Xulosa

Psixologiya va inson ruhiyati bir -biri bilan chambarchas bog'liq tushunchalardir. Inson ruhiyatini tushunish -bu o'zini va boshqalarni tushunish demakdir. Psixologiya fani bizga nafaqat muammolarni aniqlash ,balki ularni hal qilish yo'llarini ham ko'rsatadi. Shu bois , ruhiy salomatlikka e'tibor berish har bir inson uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.G'oziyev E.F Psixologiya .- Toshkent:O'qituvchi ,2003

2.Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari.-Toshkent :sharq,2010

3.Davletshin M.G. Umumiy psixologiya -Toshkent:Fan,2002.

4.Nemov R.S Psixologiya (1-3 jild).-Moskva :Vlados,2001.

5. Internet manbalari:

www.psychologytoday.com

www.ziyonet.uz

**YIRIK DONALI ISSIQ ASFALT ISHLAB CHIQUARISHDA QURITISH
BARABANI PARRAKLARINI (FLIGHTS) HUDUDI
TAKOMILLASHTIRISH ORQALI ENERGIYA SARFINI KAMAYTIRISH**

Askarxodjayev Tulkun Ishanovich.

TDTrU, t.f.d Professor

tulkun_ishanovich@mail.ru

+998 90 189 14 21

Sarmonov Azizbek Xashimjonovich.

TDTrU dotsenti, PhD

sarmonov1985@gmail.com

+998 94 653 92 70

Xalimov Behruz Xamza o'g'li.

TDTrU PhD doktoranti

xalimov745@mail.ru

+998 97 343 52 53

Kalit so'zlar. Yirik donali issiq asfalt,

Butun dunyoda energiyani tejash va unga arzonroq alternative topish bo'yicha muammolar hozirgi kunning asosiy muammolaridan hisoblanadi. Tiklanmaydigan energiya manbalaridan foydalanishni tartibga solish va bu orqali kelajak avlodga energiya manbalarini yetkazish muhim vazifamiz.

Yuqoridagi vazifalarni hisobga olib, yo'l qurilishida energiya tejamkor texnika va texnologiyalardan foydalanish orqali innovatsion yechimlarga erishish uchun asosiy masalardan birini ko'rib chiqqanmiz. Hozirgi kunda yirik donali issiq asfaltbeton qorishmalari yo'l qurilishida keng qo'llanib kelmoqda. [1]

Yirik donali issiq asfalt ishlab chiqarishda quritib aralashtirish barabanida asosiy energiya sarf bo'lishini xisobga olib, barabanda energiya sarfini kamaytirish masalasini ko'rib chiqamiz. [2]

1. Quyidagilarni kirish ma'lumoti sifatida qabul qilamiz:

- Baraban turi: turli fraksiyadagi inert material uchun baraban (drum-mixer).
- Geometrik o'lchami: baraban uzunligi $L = 12$ m, baraban diametri $D = 2.2$ m.
- Ish unumdorligi: 100 t/soat.
- Inert materialning kirish namligi: 3 %.
- Yoqilg'i turi : tabiiy gaz.

➤ Asosiy fraksiya: 10–20 mm (yirik donali inert material). [3]

Maqsad: 1 tonna issiq asfalt aralashmasi uchun yoqilg'i sarfini kamaytirish. Bunga erishishning asosiy yo'li — quritish Hududlarida materialning gaz oqimi bilan issiqlik almashinuvi yuzasini oshirish (materialni "parda" - ko'rinishida tarqatish), lekin aralashtirish Hududida ortiqcha ko'tarilish/sochilishni kamaytirish. Buning uchun quritib aralashtirish barabanini Hududlarga ajratamiz.

Baraban bo'yicha Hududlash 12 metrli baraban uchun tavsiya etiladigan Hududlar:

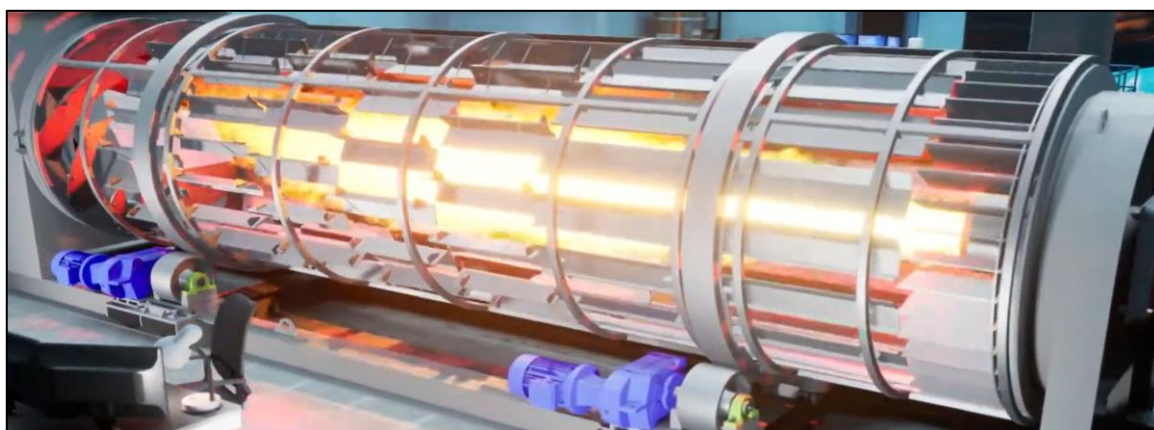
Hudud	Uzunlik oralig'i, m	Asosiy vazifa	Parrak turi (umumiy)
Z1	0 – 2.5	Qabul va namlikni tez chiqarish	Agressiv ko'tarish
Z2	2.5 – 7.5	Asosiy quritish/qizdirish: maksimal parda xosil qilish	Inert material va issiqlik bilan ko'proq tasirlanishi
Z3	7.5 – 9.0	Ishchi haroratgacha qizdirish	Asta ko'tarish
Z4	9.0 – 12.0	Aralashtirish/chiqish: aralashtirish, minimal ko'tarish	Aralashtirish parraklari

Tavsiya etiladigan parrak parametrlari (ishchi diapazon).

Quyidagi diapazonlar ishlab chiqarish amaliyotida qo'llanadigan "ishchi" qiymatlar bo'lib, aniq chizma va metall konstruksiyaga moslab yakuniy o'lchamlar ishlab chiqiladi. [4]

Hudud	Qator (row) soni	Flight balandligi, mm	Shelf burchagi β , grad	Qadam (pitch), mm	Izoh
Z1	8	120 – 160	35 – 45	250 – 350	Nam materialni ko'tarish va tez sochish; bo'shashishni kamaytirish.
Z2	8	80 – 120	25 – 35	200 – 300	Inert material va issiqlik bilan ko'proq tasirlanishi

Z3	6 – 8	60 – 90	20 – 30	300 – 450	Aralashma Hududiga kirishda ortiqcha ko‘tarishni pasaytirish.
Z4	6	40 – 70	15 – 25	400 – 600	Aralashtirish/chiqish: aralashtirish, minimal ko‘tarish: bitum tutuni va changni kamaytirish.

1. Quritish barabani ichki kesimi.

Qo‘yilgan masalani matematik yo‘l bilan xisoblash orqali berilgan yechimlar to‘g‘riligini tekshirib chiqamiz:

1. Massa balansi hisobi (Namlik bug‘lanishi).

$$\dot{m}_{ev}(z) = \dot{m}_{s,dry} \left(-\frac{dX_d}{dz} \right); \quad (1)$$

Bu yerda $\dot{m}_{s,dry}$ -quruq inert material sarfi (doimiy),

X_d -inert material tarkibidagi namlik, [5]

2. Gazning tarkibidagi namlik o‘zgarishi.

$$\dot{m}_{g,dry} \frac{dY}{dz} = \dot{m}_{ev}(z); \quad (2)$$

$\dot{m}_{ev}(z)$ -Bug‘lanayotgan suvning massa oqimi z uzunlik bo‘yicha massasi.

3. Bug‘lanish issiqlik bilan cheklanadi (issiqlik asfalt barabanda ko‘pincha shunday), shuning uchun.

$$\dot{m}_{ev}(z) = \frac{Q_{ev}(z)}{r_{ev}(T_s)}; \quad (3)$$

Bu yerda $r_{ev} \approx 2257$ kJ/kg (100° C atrofida; T_s (inert materialni Hududlar kesimida boshlang‘ich harorati) ga bog‘lab olinishi mumkin. [6]

4. Bug‘lanishga sarflanayotgan issiqlik miqdori.

$$Q_{ev}(z) = \eta_{ev}(z)h(z)a_v(z)V'(z)(T_g(z) - T_s(z)) ; (4)$$

$V'(z)$ -1 metr uzunlikka to'g'ri keladigan baraban hajmi: $V'=A-1$

$\eta_{ev}(z) \in (0,1)$ -issiqlikning bug'lanishga "taqsimlanish" ulushi (qolgan qismi inert materialni qizdirishga ketadi). Amalda η_{ev} Z1-Z2 da katta, Z3-Z4 da kichik.

5. Energiya balansi (gaz va inert material uchun). Gaz energiya hisobi tenglamasi.

$$\dot{m}_p c_{pg} \frac{dT_g}{dz} = -h(z)a_v(z)V'(T_g - T_s) - U_w(z)P(T_g - T_{amb}); (5)$$

$-h(z)a_v(z)V'(T_g - T_s)$ - gazdan inert materialga issiqlik o'tishi.

$U_w(z)P(T_g - T_{amb})$ -baraban devori orqali yo'qotish.

6. Inert materialga sarflanayotgan energiya o'zgarishi tenglamasi.

$$\dot{m}_s c_{ps} \frac{dT_s}{dz} = h(z)a_v(z)V'(T_g - T_s) - \dot{m}_{ev}(z)r_{ev}; (6)$$

$h(z)$ - Issiqlik almashinuvi koeffisienti.

$a_v(z)$ - kontakt yuza

Bu yerda qaysi parrak modeli foydalanishiga qarab mavjud parrak pardani qancha yuqori hosil qilishiga qarab energiya ta'sirini ko'rishimiz mumkin.

Materialning pardadagi ulushi $\varphi(z)$ bo'lsin. Shunda "faol" issiqlik almashinuvida ishtirok etayotgan material miqdori φ ga proporsional.

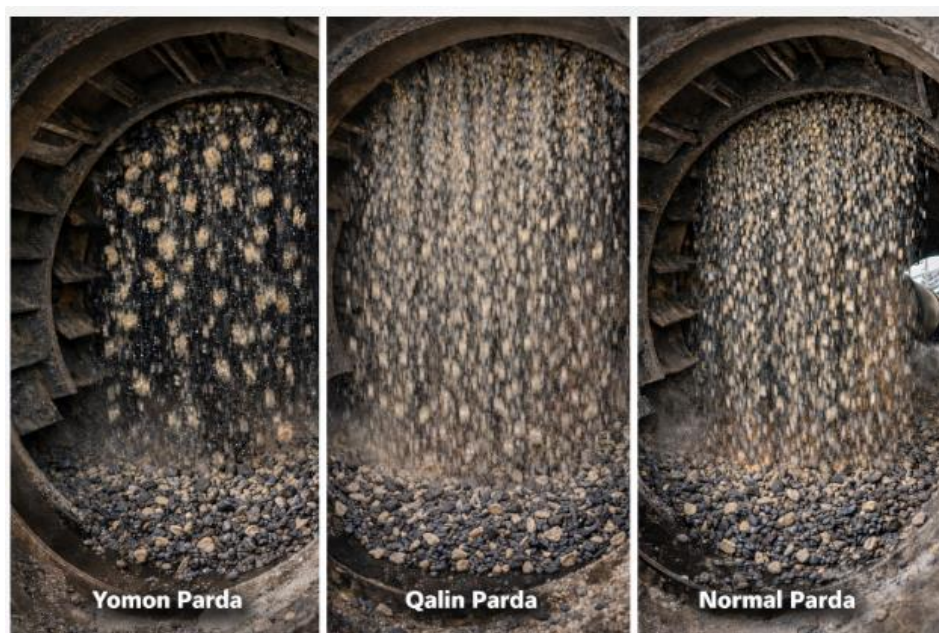
7. Kontakt yuza soddalashtirilgan parametrik ko'rinish:

$$a_v(z) = a_0 \varphi(z) \left(\frac{N_f(z) \cdot H_f(z)}{D} \right); (7)$$

N_f - qatordagi parraklar soni

H_f -parrak balandligi (m)

a_0 - kalibrlangan konstanta(baraban ichki sirt, pardaga chiqish koeffisienti, fraksiya shakliga bog'liq)

2- rasm. Baraban ichida inert material pardasi

Qarshi oqimli asfaltbeton zavodi quritish barabanida inert materiallarning quritilish samaradorligi baraban ichida hosil bo'ladigan material pardasining holati bilan bevosita bog'liq. Pardaning mavjudligi, zichligi va barqarorligi issiqlik almashinuvi mexanizmini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Yomon parda (parda hosil bo'lmaslik holati)

Mazkur holatda inert materiallar baraban pastki qismida to'planib, asosan dumalanish rejimida harakatlanadi. Material va issiq gazlar o'rtasidagi kontakt yuzasi juda cheklangan bo'lib, issiqlik almashinuvi asosan baraban devori orqali amalga oshadi. Natijada namlikning bug'lanish tezligi past bo'ladi, quritish vaqti uzayadi va yoqilg'i sarfi ortadi. Ushbu holat texnologik jarayon nuqtayi nazaridan eng samarasiz rejim hisoblanadi.

Normal parda (barqaror parda holati)

Optimal parda hosil bo'lganida inert materiallar parraklar yordamida ko'tarilib, baraban kesimi bo'ylab bir tekis tarqalgan holda erkin tushadi. Bu holatda issiq gazlar va material zarrachalari o'rtasidagi kontakt yuzasi maksimal darajaga yetadi. Natijada konvektiv issiqlik almashinuvi intensivlashadi, namlik tez va bir tekis bug'lanadi hamda materialning chiqish harorati barqaror bo'ladi. Optimal parda quritish jarayonining energetik va texnologik jihatdan eng samarali holatini ta'minlaydi.

Qalin parda (ortiqcha zich parda holati)

Qalin parda sharoitida inert materiallar juda zich qatlam hosil qilib tushadi va baraban ichida gaz oqimining erkin harakatiga qisman to'sqinlik qiladi. Buning natijasida gaz

tezligi kamayadi, ayrim zonalarda issiqlik almashinuvi yomonlashadi va materialning qizishi notekis bo'lishi mumkin. Shuningdek, haddan tashqari zich parda quritish jarayonida chang hosil bo'lishi va texnologik barqarorlikning pasayishiga olib keladi. Shu sababli bu holat ham uzoq muddatli ekspluatatsiya uchun maqsadga muvofiq emas.

8. Konvektiv issiqlik berish

Gaz oqimi turbulentligiga bog'lab: Issiq gaz toshni qanchalik tez qizdiryapti shuni tahlil qilib tezlikni fizikada issiqlik berish koeffitsienti deb ataymiz va h bilan belgilaymiz.

$$h(z) = \frac{k_g}{D_h} N_u; \quad (8)$$

Bu yerda h — issiqlik berish koeffitsienti birligi: $W/(m^2 \cdot K)$. Gaz bilan material orasida harorat farqi bo'lsa, $1 m^2$ yuzadan qancha issiqlik o'tishini ko'rsatadi (z) yozilgan baraban bo'ylab gaz tezligi, harorat, turbulenti o'zgaradi shuning uchun (h) ham o'zgaradi.

k_g - gaz ning issiqlik o'tkazuvchanligi.

D_h - gaz yonganda harakat diametri taxminan baraban qiametriga teng.

N_u -Nusselt soni

$$N_u = C Re^m Pr^n; \quad (9)$$

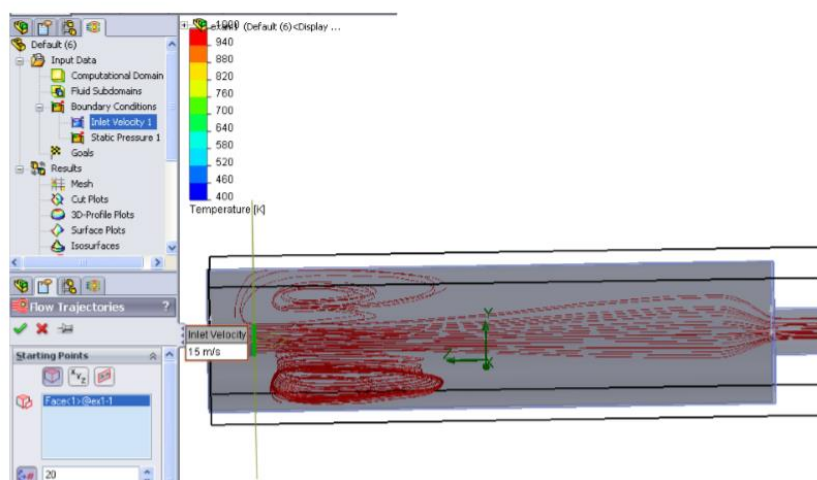
$$Re = \frac{\rho_g u_g D_h}{\mu_g}; \quad (10)$$

Bu yerda u_g -barabanda gazning o'rtacha tezligi, $D_h \approx D$ deb olish mumkin. C , m , n ni tajriba bilan tanlanadi yoki adabiyotdan. [7]

Amaliy holda: $h(z) = h_0 \varphi(z)$ deb ham olinadi, parrak pardani kuchaytirgan sari (h) ham oshadi.

N_u katta bo'lsa barabanda yoqilg'i sarfi kamayadi, chunki issiqlik samarali uzatiladi. Quritish vaqti qisqaradi baraban unumdorligi ortadi. Agar N_u kichik bo'lsa material yetarli darajada qizimaydi, namlik yaxshi chiqmaydi. Nusselt soni quritish barabanida issiqlik tarqalish samaradorligini ifodalaydi. Uning ortishi gaz oqimi tezligi, turbulentlik darajasi va material bilan gazning samarali aralashishi orqali erishiladi.

Bu xolatni dasturiy kompleksda ko'rib chiqish orqali yechim topamiz. Quyida SolidWorks dasturiy kompleksi orqali oqim trayektoriyalarini aniq tasvirlarda ko'rishimiz mumkin. Oqim trayektoriyalari uch o'lchamli gaz oqimining juda yaxshi tasvirini beradi. Ma'lumotlarni Excel ga export qilish orqali parametrlarni har bir trayektoriya bo'ylab qanday o'zgarishini ham ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari natijalarni SolidWorks mos yozuvlarni egri chiziqlari sifatida saqlashimiz mumkin. [8]

3-rasm. SolidWorks dasturida yuqori bosimli gaz alangasi xarakati.

Parrak o'zgartirishdan oldin va keyin bir xil sharoitlarda quyidagilar qayd etiladi:

- Gaz sarfi: Nm^3/soat va Nm^3/t (asosiy KPI).
- Chiqish gaz (stack) harorati, $^{\circ}\text{C}$ (pasayishi issiqlik almashinuvi yaxshilanganini ko'rsatadi).
- Inert chiqish harorati, $^{\circ}\text{C}$.
- Baghouse (filtr) ΔP va chang yuklamasi (agar o'lchov bo'lsa).
- Aralashma sifati: namlik belgilari, bir tekis qizish, bitum qoplash sifati.
- Ish unumdorligi: tph o'zgarmasligi/saqlanishi.

Kutiladigan iqtisodiy samara (realistik diapazon)

Berilgan sharoitlarda (100 tph, 3% namlik, gaz, ΔP cheklov yo'q) to'g'ri Hududlash va Z2 da curtain flights qo'llash hisobiga odatda yoqilg'i sarfi 5–12% gacha kamayishi mumkin. Aniq natija mavjud parrak holati, stack harorati va veil sifatiga bog'liq.

Yakuniy konstruktiv chizma ishlab chiqishda baraban ichki qoplama (liner), mavjud tayanchlar, payvand choklari, harorat deformatsiyalari va servisga qulaylik (inspection) hisobga olinadi. Agar mavjud miks Hududining uzunligi va baraban rpm ma'lum bo'lsa, drop point va veil zichligini yanada aniqroq sozlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Huang B., Shu X., Vukosavljevic D. Laboratory investigation of asphalt plant energy consumption
// *Fuel*. — 2010. — Vol. 89(9). — P. 2305–2312.
2. Roberts F. L., Kandhal P. S., Brown E. R., Lee D.-Y., Kennedy T. W. *Hot Mix Asphalt Materials, Mixture Design and Construction*. — 2nd ed. — NAPA, 2009.
3. Mujumdar A. S. *Handbook of Industrial Drying*. — 4th ed. — CRC Press, 2014.
4. Boateng A. A. *Rotary Kilns: Transport Phenomena and Transport Processes*. — Oxford: Butterworth-Heinemann, 2008.
5. Levy A., Borde I., Kalman H. Gas–solid flow and curtain formation in rotary drums // *Powder Technology*. — 2006. — Vol. 163. — P. 80–90.
6. Perry R. H., Green D. W. *Perry's Chemical Engineers' Handbook*. — 8th ed. — McGraw-Hill, 2008.
7. Çengel Y. A., Ghajar A. J *Heat and Mass Transfer: Fundamentals and Applications*. — 5th–6th ed. — McGraw-Hill, 2015–2020.
8. T. I. Askarxodjayev, A. X. Sarmonov Modeling of Asphalt Concrete Mixing Drum on Matlab® / Simulink®. INTERNATIONAL JOURNAL ON ORANGE TECHNOLOGY
Volume: 4 Issue: 9.

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA MOLIYAVIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISHNI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

BEGMATOV AKRAMJON AKBAROVICH

TDIU, mustaqil tadqiqotchisi

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish va raqobatbardoshlikni oshirishda aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Moliyaviy investitsiyalar mazmuni va ularni jalb qilish mexanizmlarining xilma-xil talqin etilishi aksiyadorlik jamiyatlarida investitsiya faoliyatini tashkil etish va boshqarish yondashuvlarining turlicha bo'lishiga sabab bo'lmoqda.

Aksiyadorlik jamiyatlari iqtisodiyotning muhim institutsional bo'g'ini sifatida o'z faoliyatini asosan moliyaviy bozorlar orqali jalb qilingan kapital hisobiga kengaytiradi. Ushbu jarayonda aksiyalar va obligatsiyalar emissiyasi, strategik va portfel investorlarni jalb qilish, shuningdek, korporativ boshqaruv tizimining samaradorligi muhim rol o'ynaydi. Moliyaviy investitsiyalarni samarali jalb qilish aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, bozor qiymatini oshirish va uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida investitsiya muhitini yaxshilash, korporativ sektor ochiqqligini ta'minlash va xorijiy hamda mahalliy investorlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jumladan, xalqaro investitsiya forumlari, raqamli moliyaviy platformalar va investorlar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotni kuchaytirishga qaratilgan tashabbuslar aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy investitsiyalarni jalb qilish jarayonini faollashtirmoqda. Shu bois, aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy investitsiyalarni jalb qilishning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Xususan, davlatimiz rahbarining 2022 yil 24-26 mart kunlari bo'lib o'tgan Toshkent xalqaro investitsiya forumida nutqida, O'zbekiston investitsiya jozibadorligini oshirish, biznes muhitini yanada yaxshilash. Davlat rahbari bu borada 2022 yildan prezident huzurida xorijiy investorlar kengashi yig'ilishlarini muntazam o'tkazib borish yo'lga qo'yilishini ta'kidladi. «Kraudsorsing platformasi va zamonaviy raqamli yechimlardan foydalangan holda barcha tarmoqlar va hududlardagi investorlar va

tadbirkorlar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot o'tkazishni davom ettiramiz»¹, deya ta'kidlab o'tdilar. Zero, tijorat banklarining portfel investitsiyalarini shakllantirish tahliliga asoslanishi bugungi kundagi dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Asosiy qism. Aksiyadorlik jamiyatlarining investitsiya faoliyati hamda moliyaviy investitsiyalarni jalb qilishning iqtisodiy ahamiyati masalalari mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Ilmiy adabiyotlarda moliyaviy investitsiyalar tor ma'noda qimmatli qog'ozlar bozorida daromad olish yoki kapital qiymatini oshirishga qaratilgan uzoq muddatli qo'yilmalar sifatida talqin etilsa, keng ma'noda foyda olish maqsadida aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan o'z tashabbusi bilan amalga oshiriladigan barcha moliyaviy qo'yilmalar majmuasi sifatida izohlanadi.

1-jadval

Moliyaviy investitsiyalarni jalb qilishni baholashda asosiy moliyaviy koeffitsientlar²

Koeffitsient guruhi	Koeffitsient nomi	Hisoblash formulasi	Iqtisodiy mazmuni	Me'yoriy qiymat
Likvidlik	Joriy likvidlik koeffitsienti	Joriy aktivlar / Joriy majburiyatlar	Qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash qobiliyati	1,5 – 2,0
	Tezkor likvidlik koeffitsienti	(Joriy aktivlar – Zahiralar) / Joriy majburiyatlar	Tez realizatsiya qilinadigan aktivlar hisobiga to'lov imkoniyati	$\geq 1,0$
	Absolyut likvidlik koeffitsienti	Pul mablag'lari / Joriy majburiyatlar	Eng tezkor to'lov qobiliyati	0,2 – 0,3
Leverage	Qarz va o'z kapitali nisbati (D/E)	Jami majburiyatlar / O'z kapitali	Qarz mablag'lari ulushi darajasi	$\leq 1,0-1,5$
	Moliyaviy mustaqillik koeffitsienti	O'z kapitali / Jami aktivlar	Korxonaning o'z mablag'lari bilan ta'minlanganligi	$\geq 0,5$

¹ Ш. Мирзиёев – инвесторларга: «Президент ва ҳукумат муваффақиятингизни кафолатлайди». Тошкент халқаро инвестиция форумидаги нутқи. <https://www.gazeta.uz/uz/2022/03/24/mirziyoyev/>

² Muallif ishlanmasi

	Moliyaviy leverage koeffitsienti	Jami aktivlar / O'z kapitali	Kapitaldan foydalanish intensivligi	1,5 – 2,5
Rentabellik	Aktivlar rentabelligi (ROA)	Sof foyda / Jami aktivlar × 100%	Aktivlardan foydalanish samaradorligi	≥ 5–10 %
	O'z kapitali rentabelligi (ROE)	Sof foyda / O'z kapitali × 100%	Aksiyadorlar kapitali daromadliligi	≥ 15 %
	Sotuv rentabelligi	Sof foyda / Sof tushum × 100%	Asosiy faoliyat foydaliligi	≥ 10 %

Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy investitsiyalar, asosan, o'z mablag'lari, qo'shimcha aksiyalar chiqarish orqali jalb qilingan kapital hamda qarz mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Ushbu jarayonda investitsiya portfeli tushunchasi muhim ahamiyat kasb etib, u jamiyat tomonidan daromad olish va moliyaviy xatarlarni diversifikatsiya qilish maqsadida shakllantirilgan moliyaviy aktivlar majmuasi sifatida namoyon bo'ladi.

Moliyaviy investitsiyalarni jalb qilishda aksiyadorlik jamiyatlari quyidagi asosiy maqsadlarga yo'naltirilgan investitsiya siyosatini shakllantiradi:

1. Jalb qilingan moliyaviy resurslarning saqlanishini ta'minlash;
2. Investitsiyalardan maksimal daromad olishga erishish;
3. Jamiyatning uzoq muddatli strategik rivojlanish yo'nalishlariga mos investitsiya tuzilmasini saqlab qolish.

Mazkur maqsadlarga erishish uchun investitsiya portfelining doimiy monitoringi va uni bozor sharoitlariga mos ravishda optimallashtirib borish zarur. Amaliyotda investitsiya portfelini boshqarishning aktiv va passiv strategiyalari qo'llaniladi. Aktiv strategiya moliyaviy bozorlar holatini muntazam tahlil qilish, daromadlilik va xatar darajasini prognozlash hamda past rentabelli aktivlarni yuqori rentabelli moliyaviy instrumentlarga almashtirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv yuqori daromad olish imkonini bersa-da, katta moliyaviy va tashkiliy resurslarni talab etadi.

Passiv investitsiya strategiyasi esa nisbatan past xatarli va barqaror daromad keltiruvchi moliyaviy aktivlardan iborat portfelni shakllantirish hamda investitsiya muddati davomida uning tuzilishini o'zgartirmaslikka asoslanadi. Bu yondashuv xizmat ko'rsatish xarajatlarini kamaytirish imkonini bersa-da, daromadlilik darajasi cheklangan bo'ladi.

Shu bilan birga, aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy investitsiyalarni jalb qilish samaradorligi korporativ boshqaruv sifati, moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va investorlar huquqlarining himoyalanganligi bilan bevosita bog'liqdir. Davlat ulushi mavjud aksiyadorlik jamiyatlarini transformatsiya qilish, zamonaviy boshqaruv standartlarini joriy etish va strategik investorlarni jalb etish orqali ushbu jamiyatlarning investitsion jozibadorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Xulosa va takliflar. Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy investitsiyalarni jalb qilish masalasi ilmiy-amaliy jihatdan munozarali bo'lishiga qaramay, hozirgi sharoitda muhim va dolzarb iqtisodiy muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur faoliyatga yondashuvlar mamlakatlar iqtisodiy rivojlanish darajasi, moliyaviy bozorlar holati hamda korporativ boshqaruv tizimining rivojlanganlik darajasiga qarab sezilarli darajada farqlanadi. Ilmiy adabiyotlarda aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy investitsiyalarni jalb qilish jarayoniga nisbatan, asosan, ikki asosiy yondashuv konservativ va faol investitsiya siyosati ajratib ko'rsatiladi.

Aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy investitsiya faoliyatidagi markaziy tushuncha investitsiya maqsadlariga mos keluvchi maqbul investitsiya portfelini shakllantirishdan iboratdir. Mazkur jarayon murakkab va uzoq muddatni talab qiluvchi bo'lib, u investorlardan kutilayotgan daromad darajasi, xatarni qabul qilish qobiliyati hamda jamiyatning strategik rivojlanish ustuvorliklariga bevosita bog'liq holda tashkil etiladi. Shu bois, investitsiya portfelini shakllantirish yagona universal yondashuv asosida emas, balki muayyan iqtisodiy sharoit va investor manfaatlarini inobatga olgan holda amalga oshirilishi zarur.

Hozirgi kunda ko'plab yirik aksiyadorlik jamiyatlari moliyaviy investitsiyalarni jalb qilishda ehtiyotkorlikka asoslangan konservativ siyosatni afzal ko'rmoqdalar. Buning asosiy sababi moliyaviy bozorlarda noaniqlik darajasining yuqoriligi va investitsiya hajmining oshishi bilan birga moliyaviy xatarlarning ham ortib borishidir. Mazkur xatarlarni minimallashtirish maqsadida aksiyadorlik jamiyatlari, odatda, moliyaviy barqarorligi yuqori bo'lgan emitentlarning qimmatli qog'ozlariga, shuningdek, davlat kafolatiga ega moliyaviy instrumentlarga ustuvor ahamiyat qaratadilar.

Aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy bozorlaridagi faollik darajasi, avvalo, ularning kapital hajmi, investitsiya portfelini diversifikatsiya qilish imkoniyatlari hamda moliyaviy instrumentlarni professional darajada boshqarish qobiliyatiga bog'liqdir. Ayniqsa, korporativ qimmatli qog'ozlarga investitsiya kiritish qarorlarini qabul qilish jarayoni murakkab bo'lib, ushbu instrumentlarning daromadliligi va xatar darajasini aniq baholash muayyan tahliliy bilim va tajribani talab etadi.

Umuman olganda, aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy investitsiyalarni jalb qilish faoliyati ko‘plab strategik vazifalarni hal qilishni o‘z ichiga oladi. Ushbu jarayonda investitsiya qarorlari ko‘pincha makroiqtisodiy holat, siyosiy barqarorlik, moliyaviy bozorlar kon‘yunkturasi va korporativ boshqaruv omillari asosida qabul qilinadi. Investitsiya qarorlarini belgilashda qat’iy universal qoidalar mavjud emasligi sababli, mavjud iqtisodiy vaziyatni har tomonlama tahlil qilish va moslashuvchan investitsiya siyosatini yuritish aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy investitsiyalarni jalb qilishni samarali tashkil etishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ш. Мирзиёев – инвесторларга: «Президент ва ҳукумат муваффақиятингизни кафолатлайди». Тошкент халқаро инвестиция форумидаги нутқи.
<https://www.gazeta.uz/uz/2022/03/24/mirziyoyev/>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 12.05.2020 йилдаги “2020 - 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида”ги ПФ-5992-сон Фармони
3. Shannon P. Pratt, Roger J. Grabowski. Cost of capital: Applications and examples, 3rd ed., 2008 year.
4. Mike Kaufman, “Profitability and the Cost of Capital,” in Chapter 8 of Handbook of Budgeting, 4th ed., ed. Robert Rachlin (New York: John Wiley & Sons, 1999), 8–3.
5. Ibbotson Associates, Cost of Capital Workshop (Chicago: Ibbotson Associates, 1999).
6. Modigliani F., Miller M. The cost of capital, corporation finance and the theory of investment// American Economic Review, Vol. 48, 1958, pp. 261–297.
7. Образцов М. В. Инвестиционная и эмиссионная деятельность банков на рынке ценных бумаг: российская модель. Учебное пособие / М. В. Образцов. – СПб.: Изд. СПбГУЭФ, 1997 г. - С. 16.
8. Лаврушина О.И. Банковское дело / О.И. Лаврушина. - М.: Финансы и статистика. 2003. С. 490.

TABLE OF CONTENTS

1	O‘TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA LISONIY BIRLIKLARNING NUTQIY VOQELANISHI — To‘xtayeva Elnora	3–7
2	DISORDERS OF PHYSICAL AND SEXUAL DEVELOPMENT IN ADOLESCENT GIRLS LIVING IN FERGANA REGION — Rakhmatova Nodirakhon	8–10
3	THE TUMOR IMMUNE MICROENVIRONMENT AS A KEY DETERMINANT OF DISEASE PROGRESSION AND THERAPEUTIC RESPONSE IN HPV-ASSOCIATED CERVICAL CANCER — Rajabova Nodira Makhmud kizi; Karimova Nargiza Mansurovna	11–13
4	GRADUAL SINONIMLARNING IZOHLI LUG‘ATLARDA BERILISHI — Abduraximova Shaxnoza Ilxom qizi	14–17
5	MUSTAQILLIK YILLARIDA KONIMEX TUMAN AHOLISINI IJTIMOIIY HIMOYA QILISH TADBIRLARI — Tilegenova Eliza Baxtiyarovna	18–23
6	Advokat – sud muhokamasi bosqichlari ishtirokchisi sifatida — Mirzoyeva Mohinur Ulug‘bek qizi	24–26
7	1985–1991-yillarida O‘zbekiston aholisining “iste’mol savatchasi” — Turg’unpulatova Manzatxon Sharobiddin qizi; Davlatyorova Marxabo Muhammadjon qizi	27–33
8	ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И КЛАСТЕРНЫЕ МОДЕЛИ В СЕЛЬСКОМ ТУРИЗМЕ УЗБЕКИСТАНА — Худайпазарова Дилором	34–43
9	KOGNITIV VIZUALLASHTIRISH VOSITALARI ORQALI TALABALARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH — Abduvaliyeva Madinabonu Nodirbek qizi	44–50
10	Oliy tibbiy ta’limda klinik farmakologiya fanini kredit-modul tizimiga muvofiq holda o‘qitishning amaliy holati — No‘monova Go‘zaloy Davronbek qizi	51–52
11	DIAGNOSTIC METHODOLOGY FOR DETERMINING THE LEVEL OF SOCIAL ADAPTATION IN STUDENTS WITH SPEECH DISORDERS — Ganiyeva Malokhat Odilovna	53–56
12	<i>Dropshipping biznes modeli va uning afzalliklari — Farmonov Ilhomjon Iqboljon o‘g‘li</i>	57–63
13	<i>O‘ZBEKISTONDA ELEKTRON TIJORATNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA KELAJAK ISTIQBOLLARI — Farmonov Ilhomjon Iqboljon o‘g‘li</i>	64–70
14	<i>ELEKTRON SAVDO TURLARINI RIVOJLANTIRISHNING JAHON TAJRIBASI — Farmonov Ilhomjon Iqboljon o‘g‘li</i>	71–77
15	<i>Elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlikka ta’siri — Farmonov Ilhomjon Iqboljon o‘g‘li</i>	78–84
16	<i>Elektron tijoratning kichik biznes va tadbirkorlikka ta’siri — Farmonov Ilhomjon Iqboljon o‘g‘li</i>	85–90
17	<i>FRAZELOGIZMLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI — Saydimqulova Gulsanam</i>	91–94
18	<i>O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asaridagi rangtasvir vositalari — Xabibullayeva Mahliyo</i>	95–97

19	<i>ROZATSEA BILAN KASALLANGAN BEMORLARNING KLINIK VA MIKROBIOLOGIK JIHATLARI — Rustamova Madinabonu Sirojiddin qizi; Klebleyeva G.D</i>	98–99
20	<i>YÜREKTEN KALEME: ALEKSANDR FAYNBERG'İN ŞİİRSEL DÜNYASINA BİR YOLCULUK — Keldiyorova Mohichehra Otabek kızı</i>	100–103
21	<i>ARAB VA O'ZBEK TILLARIDA SO'ROQ NUTQIY AKTINING IFODALANISH USULLARI — Nabiye Ibrohim Rustamjon o'g'li</i>	104–106
22	<i>BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IJTIMOYIY MOTIVATSIYANI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI — Nabiyeva Jumagul Olimjon qizi</i>	107–109
23	<i>Dual ta'limning O'zbekiston ta'lim tizimidagi o'rni va roli — Sherboyeva Marjona Bahtiyor qizi</i>	110–114
24	<i>O'ZBEK IZOHLI LUG'ATCHILIGINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI — G'ayratova Maftuna Hamdam qizi</i>	115–117
25	<i>USE OF RHETORICAL MEANS IN LYRICAL DISCOURSE — Nurimova Diyora Kurbon kizi</i>	118–121
26	<i>VIZANTIYADA MAKEDONLAR SULOLASI VAKILLARINING MA'RIFATGA MUNOSABATI — Mardonova Mehribon Shavkattillayevna</i>	122–125
27	<i>Psixosomatik buzilishlarning psixologik sabablari va ularning turlari — Abdurahmanova Muqaddas Ataxan qizi</i>	126–135
28	<i>Ommaviy tadbirlar o'tkazish uchun ro'yhatga kiritiladigan obyektlarga qo'yiladigan asosiy talablar. Ichki ishlar organlari va boshqa mutasaddi idoralar bilan hamkorlikda xavfsizlik nuqtayi nazardan komission tartibda o'rganib chiqishning ahamiyati — Nasirov Xurshid Rustamovich</i>	136–140
29	<i>YOSHLAR IJTIMOYIY FAOLIGINING PSIXOLOGIK OMILLARI VA MILLIY G'OYA ASOSIDAGI HUQUQIY TIZIM — Xayitova Zilola Maxmudjanovna; Mavlonov Asadbek</i>	141–146
30	<i>KLINIK FARMAKOLOGIYAGA FANINI O'QITISHDA BILIM, KO'NIKMA VA MALAKALAR INTEGRATSIYASINING ILMIY ASOSLARI — Sobirjonov Islombek Tavakkaljon O'g'li</i>	147–149
31	<i>TIJORAT BANKLARI DEPOZIT BAZASINING BARQARORLIGINI TA'MINLASH YO'LLARI — Shayxiev Boburbek Ulug'bekovich</i>	150–154
32	<i>PRACTICE OF DEVELOPING STUDENTS' TECHNICAL SKILLS IN DUTOR PERFORMANCE IN THE FIELD OF MUSIC EDUCATION — Abdumannatova Aziza</i>	155–157
33	<i>Özbekistan'daki Devlet Okullarında Çalışan İlkokul Öğretmenlerinin Kapsayıcı Eğitime Yönelik Sorunları — Adolatjon Abdulaminova</i>	158–170
34	<i>ПОЛУЧЕНИЕ КОМПОЗИЦИОННЫХ СОРЕБЕНТОВ ПУТЕМ РЕАГЕНТНОЙ АКТИВАЦИИ СКОРЛУПЫ АРАХИСА И ОПИЛОК ДЕРЕВА АЙЛАНТ — Тухтаев Феруз Садуллоевич; Нурназарова Гулхайё Уктамовна; Маматова Мадина Хамдуллаевна</i>	171–176

35	<i>LOGOPSYCHOLOGY AND PSYCHOLOGICAL CORRECTION — Abdinabiyeva Shahina Shavkat qizi; Sa'dullayeva Mohlaroyim Shukrullo qizi</i>	177–178
36	<i>PSIXOLOGIYA va inson ruhiyati — To'laganova Sohiba O'rozovna</i>	179–180
37	<i>YIRIK DONALI ISSIQ ASFALT ISHLAB CHIQARISHDA QURITISH BARABANI PARRAKLARINI (FLIGHTS) HUDUDI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI ENERGIYA SARFINI KAMAYTIRISH — Askarxodjayev Tulkun Ishanovich; Sarmonov Azizbek Xashimjonovich; Xalimov Behruz Xamza o'g'li</i>	181–188
38	<i>AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA MOLIVAVIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISHNI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI — Begmatov Akramjon Akbarovich</i>	189–193